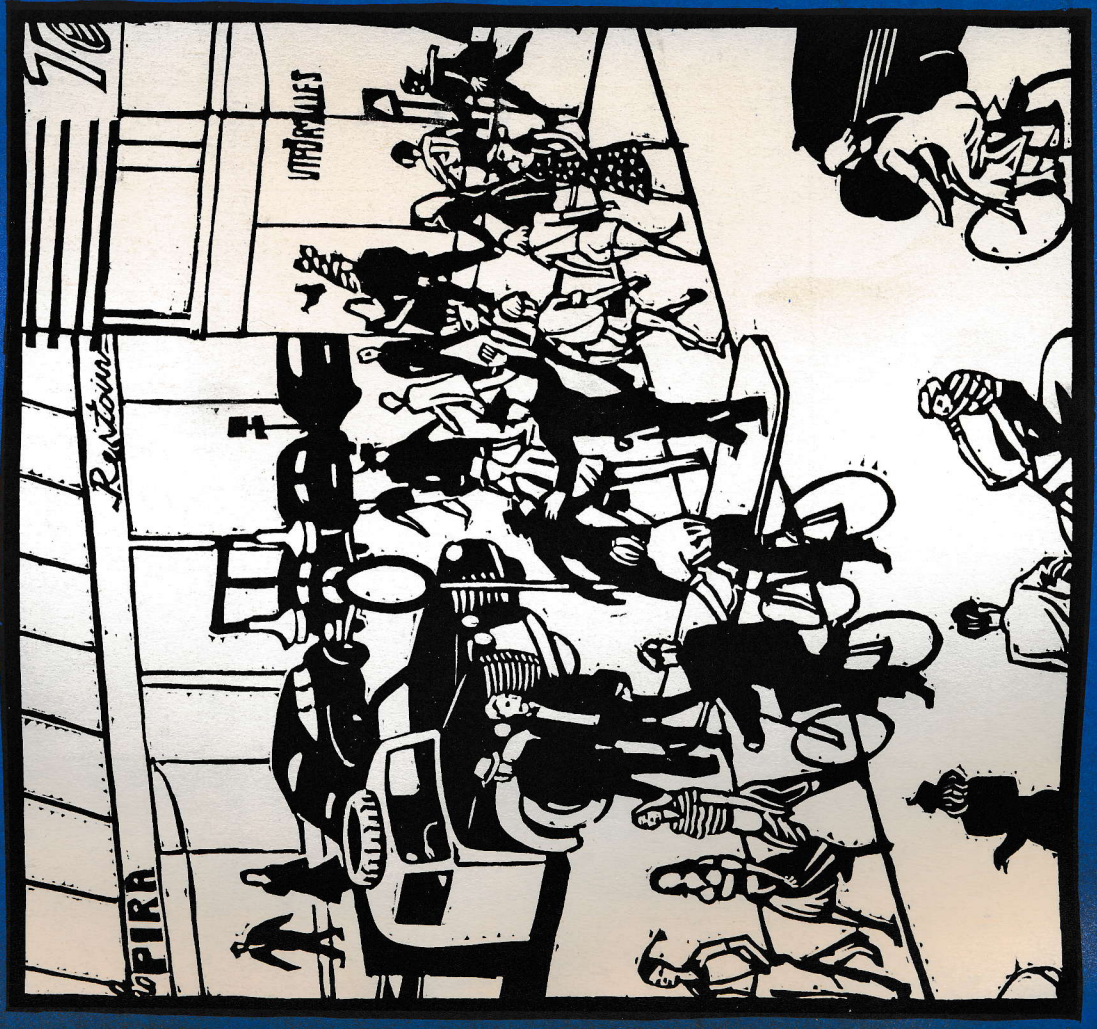

Alvarets folk
 Franz Schubert
 Lu Hsun
 Erik Wessel-Fougstedt
 Larisa Rejsner
 Bokanmälningar

FÖRROCHNU

TIDSKRIFT FÖR EN FOLKETS KULTUR NR 3 1978 PRIS 12:50

Förr och Nu

Tidskrift för en folkets kultur

Gatuadress: Herkulesg 11, 4 tr

Postadress: Box 16213

103 24 Stockholm

Telefon: 08-21 99 78

Mottagning: onsdag 18-20.00

Postgiro: 35 60 72-9

Bankgiro: 324 - 1262

Prenumeration: 45:-/4 nr

Stödprenumerat: 80:-/4 nr

Medlemskap: 250:-

Förr och Nu ägs av föreningen
med samma namn.
Föreningens paroller är:

- FÖR EN FOLKETS KULTUR
- FÖR EN FOLKETS HISTORIA
- FÖRSVAR FÖR YTTRANDE-
OCH TRYCKFRIHET
- ANTIIMPERIALISM

Ordförande: Christina Ericson
Ansvarig utgivare: Ulla-Britt Antman

Tryck: Williamssons, Solna 1978

Innehåll

- Redaktionen. Kommentar. sid. 4
Anders Johansson (text). Per Larsson (bild). Alvarets folk. sid. 5
Frieder Reininghaus. Franz Schubert och den tyska reaktionen. sid. 18
Lu Hsün. Några jämförelser. sid. 29
Lars Thomasson. Aktuell litteratur om samerna. sid. 32
Annelie Jordahl. En stadsskildrare. sid. 34
Jan Stolpe. Larisa Rejsner - en stor reporter sid. 45
Larisa Rejsner. I platinans land. sid. 48
Svante Svensson. "Bref från en resande konstnär 1869". sid. 59.
Bokanmälningar. sid. 61.

Omslag: Kungsgatan, detalj.

Linoleumsnitt från 1950 av Erik Wessel-Fougstedt. Konstnären presenteras på sid 34

Det är naturligtvis glädjande att tidskriften Förr och Nu hittat vägen även till Aftonbladets kulturredaktion. Men när vi läser Innerspalts kommentar till vårt föregående nummer, tvingas vi tyvärr konstatera att Aftonbladet nog fått hela frågan om litteratur och politik om bakfoten. Den 6 juli skrev den anonyme Innerspalt-skribenten:

Realismen, denna flitigt vädrade gamla flanellskjorta, lyfts än en gång fram till beskådande i nya numret av Förr och Nu, det andra för året. Som väntat är det Lars Åke Augustsson och Jan Fogelbäck som får stå för generalinjen. Någon större fantasi i personvalet demonstrerar alltså inte redaktionen, men det borde man kanske heller inte förvänta sig av en tidskrift där folkfrontsidén haft en märklig förmåga att köra tandem med skp.

/- - -/

För vår del hade vi gärna sett att de gamla vanliga socialrealisterna kompletterats med några andra namn, t ex Lars Andersson, Göran Hägg, Ulf Lundell, Ann-Charlotte Alverfors och varför inte de flitiga normmännen Kjartan Flogstad och Edvard Hoem.

Aftonbladets sätt att skriva visar en märklig och farlig syn på litteraturen: *Författarna förses med partistämpel*. Det viktiga är inte om det de har sagt är intressant eller ej, utan vilket politiskt parti de antas sympatisera med. I förlängningen av detta synsätt kan man tänka sig en situation där kulturredaktörerna sitter och redigerar sina sidor så att de får samma partipolitiska representation som riksdagen: "Få se nu, har vi någon mer moderat författare att ta till? Bohmans parti är klart underrepresenterat på vår kultursida idag!"

När Förr och Nu låter Lars Åke Augustsson, Jan Fogelbäck, Torgny Karnstedt och Hans O. Sjöström berätta om sitt författar-

skap och sin syn på realismen, är det för att de alla är unga författare som medvetet strävar efter att på *olika* sätt och med *olika* medel skildra verkligheten realistiskt. Och för att de alla har spännande och tankeväckande saker att säga. Urvalet, begränsningen till enbart fyra författare, innebär *inte* – som varje förfuhtig läsare givetvis förstår – att Förr och Nu anser att det i svensk litteratur endast finns fyra realister. I tidigare nummer har tidskriften skrivit om andra författare (Lars Ahlin, Erik Asklund, Gustaf Rune Eriks, Petter Bergman, P.C. Jersild m fl) och i framtida nummer kommer vi, om ekonomin står oss bi, att fortsätta att bevaka den svenska litteraturen. När Innerspalten kallar Augustsson, Fogelbäck, Karnstedt och Sjöström för "de gamla vanliga socialrealisterna" är det en besynnerlig, och snål, syn på författare som ännu bara befinner sig i början på sin författargärning. Hade Aftonbladet möjligen nämnt Gorkij eller Ivar Lo skulle läsaren åtminstone ha förstått tankegången – men unga författare som hittills med undantag för Lars Åke Augustsson, bara utgett en eller två böcker. Helt obegripligt!

Tidskriften Förr och Nu har alltså sitt första nummer haft ett varierat innehåll. Vi har skrivit om Beethoven och franska revolutionen, om Nils Månsson Mandelgren och den svenska hembygdsrörelsen, om hembiträdenas situation, om samer och kurder, om forna tiders fattigmat och trettioålets befolkningspolitik, om kyrkan La mezuquita i Planès i Pyreneerna. Vi har presenterat bildkonstnärer som Sven Ljungberg, Börje Veslen, Svenolov Ehrén, Oscar Cleve och Johan Leksell. Den bredden tänker vi behålla och försvara; vi misstänker att Innerspalten helt enkelt pratar i nattmössan, utan att själv ha läst. Vi uppmärksammar därför Aftonbladets kulturredaktion och alla andra att prenumerera på Förr och Nu och med egna ögon ta del av innehållet!

Styrelsen

Alvarets folk

Röster från malmen

av Anders Johansson (text)
och Peo Larsson (bild)

□ Vid sidan av byarna växte på 1700-talet en gårdsbebyggelse upp. Ett bredvidfolk vid sidan av det svenska bondesamhället, säsongarbetare och tusenkonstnärer. Ett proletariet som behandlades som ett annat slags folk och som tjänade som en arbetskraftsreserv åt bönderna. Om malmarnas folk har Anders Johansson och Peo Larsson gjort en bok – "Ölands Stora alvar" – som i oktober utkommer på Liber förlag.

Linné såg vid sin ölandsresa sommaren 1741 bygder som litet hade förändrats sedan medeltiden: kyrkorna såg ut ungefär så som de tedde sig i mitten av 1200-talet, antalet hemman hade inte ökat nämnvärt sedan Gustav Vasas dagar, och boningshusens utseende skilde sig knappast från förhållandena några århundraden tidigare. Men här och var hade ett nytt element, i form av små stugor, som inte hörde till gårdsbebyggelsen, vuxit upp i byarnas utkanter. När Linné passerar Torslunda på mellersta Öland noterar han: "Inhysofolk sades vara här i församlingen ganska mycket, som födde sig förmåligast av bastflängningar, ollons och nötters samlande."

Det Linné bevitnar är början till det Vilhelm Moberg har skildrat i sitt emigrantepos: folkökningen på den svenska landsbygden, som kulminerar i emigrationen i slutet av 1800-talet.

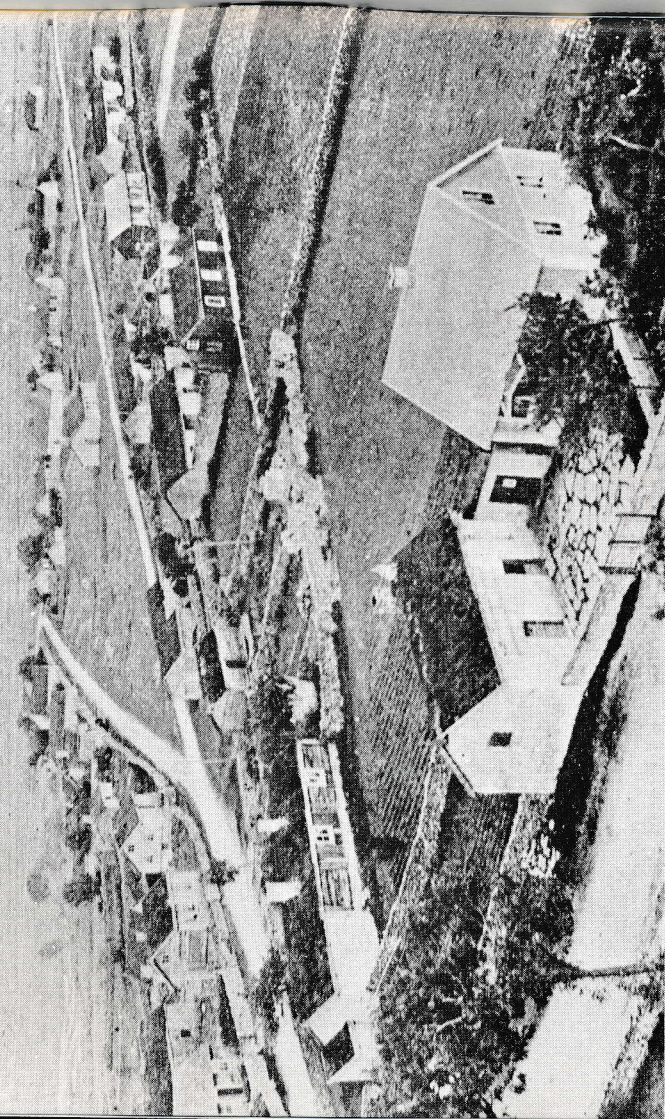
ETT BREDVIDFOLK

Ett nytt folk, ett bredvidfolk, växte under drygt hundra år fram vid sidan av det urgamla svenska bondesamhället. Dessa människor, som kallades inhyssingar, eftersom de inte ägde marken de bodde på, röjde åkrar, lade

stenmurar, levde som tusenkonstnärer och ibland av nästan ingenting, utanför det officiella Sverige – och försvann sedan utan att lämna stort annat efter sig än några husgrunder med förvildade syrénsnår.

Jordproletariatet föddes ur bondeklassen: fanns det fem barn på gården kunde bara en, eller högst två om den delades, bli bönder; de övriga blev inhysses. Men ända till och med 1600-talet förhindrades i Sverige hemmansklyvningen av myndigheterna – man ansåg det viktigt att varje bonde hölls någorlunda burgen för skattekraftens skull. Under 1700-talet uppmjukades detta förbud och en livlig uppdelning av mantalen ägde rum.

Mellan 1750 och 1850 fördubblades Sveriges folkmängd. Under samma tid fördubblades antalet jordlösa på landsbygden: torpare, statare, inhysseshjon, backstugusittare m fl. I mitten av 1800-talet var de obesuttna lika många som bönderna, och problemet med det växande proletariatets försörjning blev en viktig fråga i den politiska debatten. På många håll fruktade man en revolutionär omstörtning av den gamla samhällsordningen. Spänningarna mildrades så småningom av industrialisering och emigration.

Malmen vid Resmo strax före sekelskiftet.

MALMINNEVÅNARNA

På Öland ökade befolkningen från 22 820 innevånare år 1805 till 38 056 innevånare år 1880. Utanför byarna, på den samfälliga marken, som kallas malmen efter förebild från stadernas fattigområden, uppstod en allt talrikare samhällsklass, malmfolket. Det var jordbruksarbetare, båtsmän, sjömän, fiskare och senare en lång rad hantverkare, som slog sig ned på Ölands malmar; byn och malmen blev två klart avgränsade element i bygden, ofta var malmen folkräkast.

Beteckningen malm har använts för småbebyggelse utanför byarna i hela östra Sverige. Fastlandets malmar hann dock sällan bli så stora som Ölands – när skiftena sprängde byar i början av 1800-talet behöll Ölands radbyar sitt medeltida läge och vid dem växte malmar upp som byar i miniatyr. De mest utpräglade och största malmarerna har funnits på södra Öland, där åtskilligt ännu finns kvar, till största delen utnyttjad som sommarställen.

UTANFÖR BONDESAMHÄLLET

Det som främst förenade de tusentals människorna på Ölands malmar var egendomslösheten. De utgjorde en grupp, som hade mycket litet med bondesamhällets basenominer att göra eftersom de saknade jord. Malmfolket fick bokstavligt plocka åt sig det som var mindre åtråvärt för bönderna. På Stora alvaret samlade man ris och kreaturspilling till bränsle, precis som Indiens fattiga och folket i de afrikanska oaserna gör än i dag. Fisket betydde mycket för många på malmen. Inland hade de tillgång till en mager horva, som gränsade mot alvaret, där det gick att odla potatis. Några kunde hålla en ko som betade längs vägrenarna, vanligare var en gris och några gäss, medan höns alltid förekom i malmhushållen.

”Kyrkvaktmästaren Johan Nilsson bodde i en liten ryggåsstuga med två halvdörrar på Gynges malm, alldeles mot alvaret. När jag var liten brukade jag gå och titta på hans djur.

Han hade gris, gäss och höns. Alldeles inom dörren låg en gås på ägg. Hon var alltid ilsken. I trappan upp till vinden, eller skulle som den kallades, sprang hönsen opp och ner. Där uppe låg ett tjockt lager med jord och halm som var hönsens. I det enda rummet hade Johan hägnat av en bit av golvet. Där gick gässlingarna bland halm och jord. Det enda bohag jag minns i stugan var en sång vid östra väggen och ett bord vid den södra väggen.”

(Signe Johansson, Gynges socken, född 1906)

SÅSONGARBETE

Fårvaktaren som övervakade böndernas får när de om somrarna gick i bete på alvaret kom från malmen. Många malmkvinnor hjälpte till med bakning och tvättning i gårdarna, eller tog emot ull, lin och blånor för kardning och spinning. Fattiga inhyses erhöll fattigsäd av sockenstämman.

Sjömän och säsongarbetare åkte ut och arbetade för sommaren och kom åter på hösten och levde över vintern på de kontanter de hade tjänat ihop.

”Hvarje vinter åt man upp i sysslolöshet hvad som förtjänats på sommaren. Regelbundet som ett urverk växlar arbetet bort med vinteridet hemma, ty där hemma finns ej något arbete vintertiden”, säger Helge Nelson i Emigrationsutredningens bygdeundersökning 1909 för Öland.

Endast hantverkare som skräddare, skomakare, kopparlagare, smed och vagnmakare, kunde ha sysselsättning året runt.

Först och främst var malmfolket jordbrukets arbetskraft. Bönderna kunde inte klara jordbruket utan drängar, pigor och daglönare. I jordbrukets egentliga säsongarbete, slåtter och skörd, var malmarnas folk mycket efteröskta.

Formellt var inte gubben på malmen så hårt bunden till en klass och till en syssla, som han inte bestämde över själv, som t ex stataren. Han kunde ägna sig åt fiske eller hugga sten, hjälpa bönderna med lokomobilerna och bli kunnig på det – kanske kunde han besitta kunskaper i fyra-fem olika yrken. Han tving-

ades bli tusenkonstnär och hade på så vis fler utvägar än stataren med årskontrakt med uppgifter, som skulle utföras enligt order av storbonden. Det överlämnades mindre av initiativ och valmöjligheter till en statare än till mannen på malmen, som kunde överväga om han skulle fiska eller kanske bygga hus åt en bonde.

Men i praktiken förväntades det av malmfolket att de skulle ställa upp när bönderna kallade – att göra det var ett sätt att skapa goda förbindelser och värna rätten att bo i en stuga som låg på en bondes eller byalagens mark. För torparen och stataren var rättigheter och skyldigheter reglerade i kontrakt, för folket på malmen byggde relationen på praxis. De levererade sin arbetskraft – när det passade bonden – och eftertraktade att göra det därför att det blev deras inkomst. Den balans som rådde mellan de obesuttna och bönderna var aldrig till de obesuttnas fördel – alltmör utpräglat blev detta förhållande ju folkrikare malmarna blev. Malmfolket utgjorde en arbetskraftsreserv, som till skillnad från dagens marginalgrupper på arbetsmarknaden levde under fullständigt otrygga förhållanden.

”Mina föräldrar var nästan skyldiga att gå ner och arbeta. Det var bönderna som regerade. Det var ett slags livegenskap, och man kunde inte neka. Vi bodde på deras mark och var beroende av dem till allt. Även vi barn skulle ställa upp – när potatisen skulle plockas om höstarna fick vi ta ledigt från skolan och hjälpa till och gå med de tunga potatiskorgarna. Lönen utgick i potatis och det var nödvändigt att man fick den. Alla gumorna fick gå ner och mjölka böndernas kor, mjölkåkningen kom alltid från malmen. Och i trösktider skulle hela byn ställa upp. Folket på malmen var beroende av att arbeta hos bönderna, det var nödvändigt för livets nödtröft.”

(Erik David Johansson, Resmo kyrkby, Resmo socken, född 1913)

Böndernas inställning till malmfolket präglades av att de å ena sidan behövde folk till säsongarbetet och att det å andra sidan var

sockenbönderna som skulle betala fattigunderstödet. Men sambandet mellan byn och malmen var naturligtvis långt mera sammansatt än så. Variationerna var också stora både mellan och inom olika socknar och byar. Det fanns gårdar där tiggaren avvisades och det fanns gårdar där han undfrägnades väl. I många byar umgicks bondbarn och malmbarn som likar både till vardags och på fester med en man i andra fäste stor vikt vid ursprung eller sysselsättning. Det har ofta omvittnats att klyftan mellan bönder och malmfolk ökade med gårdarnas storlek.

”ETT ANNAT SLAGS FOLK”

Graden av släktskap mellan by och malm spelade säkert också en stor roll. Den första generationen jordlösa som flyttade till malmen behöll släkt- och familjeband; de stod fortfarande nära bönderna: kanske satt en bror eller en farbror kvar på gården. Men i de följande generationerna ökade distansen. Malmfolket blev undan för undan ett annat slags folk, som också socialt och kulturellt avlägsnade sig allt längre bort från bondesamhället.

När malmen i Hulterstad på sydöstra Öland hade sin största omfattning kring 1880 gällde bland andra följande oskrivna regler (Hulterstad malm, uppsats av Johan v. Reis), som höll malminneväarna utanför den gängse bygemenskapen. Till byalagets årsmöten vid jul och på våren hade de obesuttna inte tillträde; på dessa årsmöten bestämdes bland annat storleken på de belopp som byalaget hade att inkassera för utarrendering av samfärd mark. I kyrkan hänvisades malmfolket till de bakre och mer undanskymda platserna. Som bäst fick de sitta på första bänken i andra kvartret. Den bänken kallades för ”malmostolen”. Vid begravningar av fattiga måste hela begravningsakten hållas utanför kyrkan. Avlidna fattiga togs inte in i kyrkan. När två malmbor gifte sig fick inte brudkronan användas. När husförhör anställdes med malmborna hölls de av utrymmesskäl i kyrkan. Alla vuxna malminneväarna fick komma dit samtidigt, och förhöret tog många timmar i anspråk. Bondefamiljerna däremot bjöds till prästgården vid dessa tillfällen.

SOCIALA GRUPPERINGAR PÅ MALMEN

Den sociala skillnaden mellan by och malm var stor, men också på malmen rådde en social gruppering. De som bodde närmast gårdarna i byn hade högst status, medan de som bodde längst ut hade den lägsta. Högst anseende hade skolläroren-kantorn, och de hantverkare som bönderna var beroende av, t ex smeden och skomakaren, och i slutet av 1800-talet handlarerna, som till en början hade affären i sin stuga. Än i dag ligger i regel handelsbodarna på de gamla malmnarna.

Kantor Alrik Palm beskriver sin barndoms malm på östra Öland så här: ”Malmen var ett samhälle för sig. Rakt igenom den gick en gata, som markerade gränsen mellan de två byarna. Där rådde en noggrant genomförd rangordning beroende på förmögenhet eller rättare sagt på mer eller mindre armod eller också på släktskap med någon av bönderna i byn, vilka senare dock icke vidkändes blodsbandets förpliktelser, åtminstone inte i släkskap med främmande. Släktskapen ’var så långt ut, så det kunde ingen hålla reda på’, men i fattighemmet var man däremot noga underrättad om, hur nära man var släkt.” (Kalmar läns tidning, 12 mars 1932)

BOSTÄDERNA

Det som i dag finns kvar av malmbesbyggelse från det överbefolkade 1800-talet ger inte en rättvis bild av hur stugorna på malmen kunde se ut. Ofta var de nog en spegel av armodet: de var gråa av väder och vind; färg hade man sällan råd att kosta på, ibland hopplappade av vad som fanns att tillgå. Sådana anskrämliga bostäder är givetvis borta för länge sedan; de som finns kvar är oftast de mer gedigna skiftesverksstugorna.

Alrik Palm skriver om miljön på malmen: ”I mitten av 80-talet fanns det omkring ett 30-tal små, mot marken nedtryckta kojar på en yta av cirka tre tunnland. De flesta stugorna voro ryggåsstugor med en stor öppen kalkstensspis. Fönstren voro grönbå av ålder, och många gånger ersattes utslagna fönsterrutor med instuckna trasor. Järnspisar voro okända, och då det ofta var ont om bräns-

let, så rådde i stugan stort ingen annan värme än den, som utdunstade från dess talrika invånare. Från taket nedhängde ett rep med knutar till tjänst för den gamla eller för den som låg sjuk. Övan sängen under taket löpte en hylla, som med sina mjölkbunkar och kärl med matrester utgjorde förrådsbod. Framme vid gavelfönstret stod bordet, där den användas och nötta helbibeln och psalmboken och en årgång av almanackan, ej alltid årets, hade sin plats. Utom ett par stolar, en dragsoffa och möjligen ett hörnsåp utgjorde en stäva hemmets förmästa husgeråd. Renligheten såväl inuti som utanför stugorna var i allmänhet den minsta tänkbara, särskilt längs stigarna vid stenmurarna och kring husknutarna såg det ut som i en pingvinkoloni, där måste man vara försiktig vid passerandet. Där ägde ej ens den gamla västgötagens föreskrift att ’hålla stång i vägg’ tillämpning. Men om vintertkällarna, då mörket lade sig över de snöhöjda vidderna, lyste ljusen vänligt från de många fönstren, och doften av glödstekt strömning blandades med den friska vinterluften. Byarna med sina kringbyggda gårdar lågo däremot mörka och tillknäppta.”

INDUSTRIALISMEN OCH EMIGRATIONEN

När jordbruket på Öland inte behövde de sistnämnda generationerna – när sju barn växte upp i varje malmostuga och samhället bara hade användning för tre, då kunde de övriga helt enkelt inte få sin försörjning på ön. Utvägen för många blev den begynnande industrin i städerna, sjöfarten och 1800-talets stora anläggningsarbeten: järnvägs- och kanalbyggen, men framför allt blev nu emigrationen av betydelse. Amerika blev ett andra fosterland för många öllänningar – ett tjäna pengar och komma upp sig; få människovärde, var de starkaste drivkrafterna till att flytta ut.

Helge Nelson har visat att det fanns ett starkt samband mellan utvandringsciffrorna och den ekonomiska situationen här hemma. Missväxten i slutet av 1860-talet medförde en första flodvåg av emigranter, som dämpades något under 70-talet då högkonjunkturen rådde i

Sverige. Med den svårartade jordbrukskrisen på 1880-talet uppstod stora problem för de obesuttna när bönderna minskade sitt tjänstefolk och en ny toppunkt nåddes i utvandringen.

Från 1880 och tre decennier framåt emigrerade 12 000 män och kvinnor från Öland. Att folkminskningen främst berörde de obesuttna visar t ex en jämförelse mellan antalet emigranter från Hulterstad by och malm. Av 430 innevånare i Hulterstad år 1880, bodde ca 228 på malmen. 1895 bodde där ca 172 personer och år 1916 endast ca 80 personer. Det betyder en folkminskning på malmen mellan 1880-1916 på 65 procent. Motsvarande minskning för byn är 18 procent.

Bland unga, nytabletrade öländska bönder var det långt in på 1900-talet inte ovanligt att man för över till Amerika både en och två gånger för att under några strävsamma år för tjäna ihop pengar till exempelvis en ny ladugård. Liknande motiv hade naturligtvis inte malmpojkarna när de för ut, ofta i mycket unga år, – ja, många arbetade sig över, och de motiv de hade för att återvända blev heller aldrig så många och så starka som för böndernas söner.

DE SOM STANNADE KVAR

När emigrationen till Amerika ebbat ut kvarstod på Ölands malmar en eftertrupp, som till stor del bestod av äldre människor, små barn och sjuka. De var inte fler än att de kunde bli försörjda inom ortens näringsliv och så småningom av folkhemmet, men mycket av fattigekonomi och tillfällighetsjobben fanns länge kvar, ibland ända fram till andra världskriget.

Malmbebyggelsen har undan för undan ändrat karaktär. Bebyggelsen på många av de mindre malmnarna är i dag helt borta. Åtskilliga malmostugor har byggts på och fortsatt att fungera som bostadsfastigheter. De små stugorna vid alvarkanten som förr hyste människor, som levde av potatis och tillfälliga arbetsförtjänster, är i dag högt eftertraktade som sommarstugor.

Fi-Lass-Lisas stuga på Galltorp löt i Gärdslösa omkring 1920.

Röster från malmen

Fi-lass-lisa och andra kvinnor på malmen

Det var en varm och vacker kväll på sommaren 1928 jag kom till Fi-Lass-Lisas stuga på Galltorp löt i Gärdslösa. I hennes stuga fanns ett par-tre gamla möbler – ett bord, en stol, en obäddad säng och kanske något mer. Det stod ett kärl och en tallrik på bordet. På tallriken låg en aväten sill. Hon hade väl ätit lite innan jag kom och medan jag gick där i hennes stuga och tittade mig omkring, så skulle hon som var så fattig, så

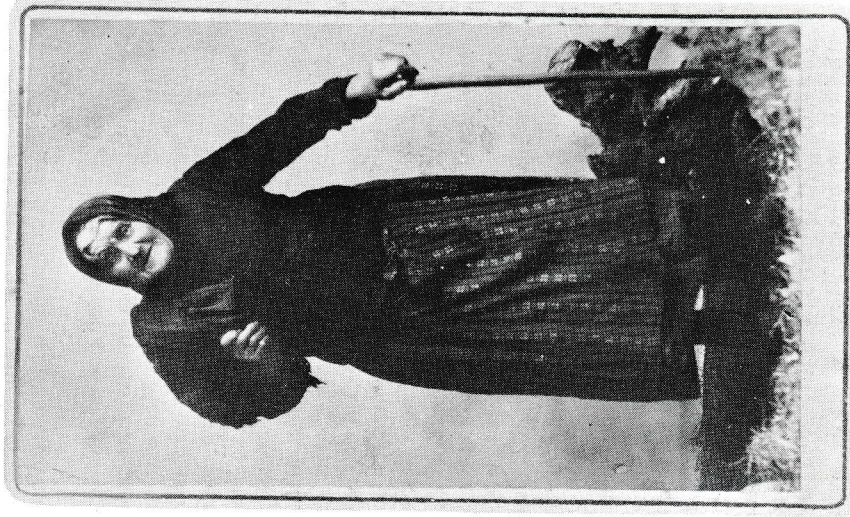
likt vad jag var van att se på andra håll på Öland. Det var fler som hade det på det sättet. Upp i Tjusby bodde t ex en gumma som hette Norr-Ida; huset låg norr om byn. Det lustiga med den gumman var att hon blev störd när det var fullmånenätter – då var hon ute på tomten och skrek så det hördes långa vägar.

Två gummor som bodde på Övra Ålebäck malm var Jon-Larsa och Per-Larsa. Att de hade hamnat på malmen hade gått till på så sätt att männen hade övergett dem. De hade varit gifta med två bröder, Jonas Larsson och Per Larsson som hade haft granngårdar i Ålebäck. Där var gummorna hemma, men så övergavs de av männen som gick till sjöss. Männen fick det kanske ännu sämre för de hördes aldrig av.

Per-Larsa var lagligen skild från Per-Lars. De hade sålt gården och hon hade undantag, pension. Men Jon-Lars och Jon-Larsa var aldrig skilda. Han bara övergav henne. Det fanns ett gammalt sätt att bli skild på. Då skulle de ta ett huvudkläde och det skulle de hålla i båda och så skulle de riva det itu och så skulle de säga: 'Förbannelse över den som har varit skulden till skilsmässan.' Men det ville inte Jon-Larsa göra, hon ville inte riva klädet itu, och då sa Jon-Lars att då kunde han inte sälja med något undantag för hennes. Han sålde gården och tog allt och gav sig av till sjöss. Hon kunde inget kräva.

De båda gummorna kardade och spann och vävde hemma om vintrarna. Om somrarna gick de hos bönderna och arbetade i bärgseln och på höstarna gick de på tröskverket. Per-Larsa höll på med att gå bort och arbeta tills hon var gammal och knappt orkade längre. En eftermiddag hos August Nilsson i Ålebäck då hon var där på verket så blev hon så dålig att hon inte kunde stå en gång och August Nilsson fick sätta för en häst och skjutsa henne hem till malmen. Men då sa hon ändå när hon låg framstupa över logbalken och inte kunde ta sig därifrån: 'Du säger väl till mig, Nilsson, när du ska tröska härnäst.' ♫

Lage Nilsson, Blälinge,
Norra Möckleby, född 1906

Ölands sista tiggerska. Långt in på 1900-talet var en del fattiga tvungna att tigga om bröd.

Man var hungrig jämt som barn

Maria Jonsson, Ullevi Malm,
Gårdby socken, född 1891

” Jag brukar säga när jag får pension att tänk om man hade haft lite av de pengarna i sin ungdom. Då hade man inte fem öre. Jag har haft det rätt så bra, sen jag kom hit till Ullevi malm och blev gift, men jag tänker ofta på fattigdomen i hemmet i Smedsgårde. Det var knappast mat för dagen. Min far dog i tbc när jag var liten och mamma blev ensam med fyra barn.

Vi hade en liten åker och fick en smula säd att mala till mjöl och baka bröd av. Lite mjölk hade vi och någon gång smör. Men man var hungrig jämt som barn. Nutida människor kan inte tänka sig hur det var en gång. Mamma hade nåt får, en grisknatte och en ko. Men det blev ju aldrig nåt på grisen för han fick ju aldrig någon mat som var någonting. Mager och eländig var kon när det var vinter, det blev inte många mjölkskvättar. Till och med hönsen behövde mat för att kunna värpa och det var inte mycket de fick. Mamma fick gå bort och arbeta så mycket hon kunde. I bärgseltider var hon borta och tog upp råg för en krona om dan. Det som var hemma fick hon sköta på nätterna om det gick, men det var ofta säden ramlade ur axen. Ja, jag kommer väl ihåg eländet.

Och så skulle vi gå i skolan ända borta i Sandgårdsborg. Det var nästan en mil dit. Vi fick börja gå klockan fem på morgonen för att hinna. På vintrarna gick det lite bättre när bäcken var frusen, men på höstar och vårar var det ju kärr och vi hade ju dåligt med både skor och kläder för det var utfattigt i hemmet. Det var ingen hjälp till sådant till barnen inte. Det var om mamma kunde få lite av andra människor.

När jag var elva år kom jag till Ullevi by till en gammal människa. Hon var undantagsmor, som de sa förr när de hade sålt gården. Så jag skulle vara liksom lite sällskap. Mina båda bröder gav sig ut när de läst fram. Det var rysligt duktiga pojkar. Den ene blev civilingenjör. Men han dog i tbc så han hann aldrig praktisera sitt yrke. Den andre brodern var elektriker, men träffades av starkström. Min syster blev kvar på Smedsgårde och gifte sig där.

När jag blev gift så kom jag hit. Malmfolket fick den här gatan att bo på, så de satte upp sina platser här. Min man John som är på ålderdomshemmet, han kommer från södra änden av gatan.

Jag tycker att jag haft överflöd sedan jag kom hit. För John har alltid ställt det så att vi haft det bra. Vi hade säd borta i horvan. Det blev säd både till kon och grisen och till oss med. Så var han ju murmästare och tjänste lite, ett par kronor om dagen. Han var borta och murade spisar och skorstenar här runt omkring i socknarna. Sen jag kom hit har jag varit vid hus och hem. Jag har inte gjort annat, varit i byn kanske när jag var yngre, tagit upp och räfsat hö. Jag skötte kon och grisen och hönsen. Det var mitt arbete. Höns har jag ännu, några dvärghöns. Men jag börjar på att inte orka med dem. De vill ha sitt pass de med, mat och dryck och omtanke. Katter har jag två stycken, men de går ut när det kommer främmande. En hemhjälp kommer en gång i veckan och ser till, bakar och städar. Det har sina sidor ett så här långt liv. Jag har sett de flesta av mina anhöriga plockas bort.”

Det sitter en tagg hos mig mot det gamla samhället

Gottfrid Wiik, Södra Kvinneby,
Stenåsa socken, född 1905

” Här finns ingen mer jobbare i den här byn nu än jag. För varje hus som blir tomt här på malmen så kommer det en sommarvärd. I huset intill mitt bodde en skräddare och före honom andra fattiga familjer. Nu är det en taxeringsdirektör från Västerås som bor där på sommaren. Och så är det undan för undan, så här finns inte längre någon jobbare.

Jag kom hit 1924. Jag gick hos bönder ända tills jag gifte mig 1928. Sedan var jag i sockerfabriken i Mörbylånga i många år och jobba-
de, men det var ju bara säsongarbete. Så småningom fick jag fast jobb hos Skånska Cementgjuteriet och där var jag kvar i 27 år, till ett år efter pensionen.

Men det har varit rysliga tider här så sent som på 30-talet. Det fanns familjer som inte kunde skicka barnen till skolan därför att de inte hade vinterkläder. Det förekom att de fattiga gick nere vid sjön och ryckte tok för att elda i spisen med.

Det värsta var att det helt enkelt inte fanns arbete på vintern. Jag funderade många gånger på hur det egentligen gick att klara sig, men vi var ju bara tre, min fru och jag och en dotter. Hade man arbete till jul så var det stort. Sedan kunde det gå till april-maj innan man kunde få något arbete, mest var det di-
kesjobb. 1931 gick vi och grävde en kanal i Hulterstad. Det var ingen som hade några regnkläder ens och bara någon som hade kunnat köpa sig ett par stövlar som började

komma då. Vi tjänade 38 öre i timmen och det var ju ingenting att komma med. 1934 var jag uppe vid en kanal i Alböke, låg där en hel sommar och hade 60 öre i timmen, det blev 30 kronor i veckan. Och då skulle man leva på två ställen. När man skulle hem någon helg, till pingst och midsommar, då kostade biljetten 4 kronor och 20 öre mellan Borgholm och Gårdby station tur och retur, men det hade vi inte råd med så vi fick cykla – och det är över åtta mil, både dit och hem. Man var egentligen lika fattig när man slutade på hösten, om inte fattigare, för man slet ju kläder.

Och var det någon som var lite svagare och inte orkade hänga med så hette det att 'du behöver inte komma igen i morgon'.

Så sent som under den tid jag har bott här i Stenåsa har det funnits fattiga, som gått i gårdarna och bett. En del tanter, om det var så de orkade, gick bort och tvättade, eller hjälpte till med annat. Betalningen var lite mjölk i en kruka, eller bröd, men aldrig några kontanter. På höstarna fick de flesta vara med vid tröskningen och på potatisplockning. Och då fick de lönen i potatis. Torsk och sill fick de försöka få tag på och salta ner, annars hade många svultit ihjäl. Bröd var det många på malmen som gick och tiggde. De stackare som var tvungna att gå till fattigvården, de var faktiskt inte värda nånting. Det sitter en tagg hos mig mot det gamla samhället som aldrig går ur. ”

Gustav såldes i kyrkans sakristia

Gustav Johansson, född 1886 i Resmo, sitter på sin säng i ålderdomshemmet Lindero i Mörbylånga och låter minnena från barndomen komma för sig. På väggen bakom honom hänger en tavla som föreställer "Mannens åldrar", en skålderstrappa. På den ser man den lille pojken på det första trappsteget. I kommunalkontorets källare i Mörbylånga finns en anteckning i ett stämmoprotokoll som handlar om Gustav Johansson. Där står:

Företogs bortauktionering af gossen Gustav Johansson. Efter bud och underbud stannade N N för lägsta budet. Denne åtog sig att hafva gossen i sin kost och vård och att förse honom med nödiga kläder och skodon under ett år till den 24 oktober nästa höst, för 80 kronor med skyldighet och rättighet att hålla gossen i tukt och till det arbete han förmår uträtta.

(Ur protokollsbok för Resmo sn 1879-1909)

Protokollet berättar således om hur sockenmyndigheterna enligt dåtida sed lät utackordera pojken till den, som ville ta hand om honom mot den minsta kommunala ersättningen. I *Nässlorra blomma* har som bekant Harry Martinson givit oss en inträngande studie av ett sådant människöde.

GUSTAV JOHANSSON BERÄTTAR

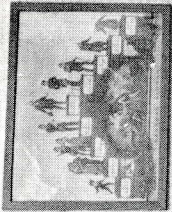
✎ Jag är född på backen i Mysinge i Resmo socken. Min mor var piga och kunde inte ta hand om mig så jag är uppfödd på socknen helt och hållet. Jag var 3-4 år när de började hålla auktion på mig. Det var en gammal tant som kallades för Knopan på malmen i Kleva som fick hand om mig. Åttio kronor om året fick hon för det. Det var nog för att få dom pengarna som hon tog mig. Hon tyckte hon behövde dem. För fattigt var det hos Knopan. Det var inte mycket vi hade att klara oss

på. Det hände ofta att farmor, som jag kallade henne, och jag fick gå i gårdarna och be om mat. En gång när vi var ute och tiggde minns jag särskilt. Det var den dagen då Resmobyn brann år 1892. Farmor och jag var nedom hagarna och när vi kom till en tvärväg vände jag mig om. Då stod byn i ljusan låga. Hela byn brann ner utom prästgården. Elva gårdar brann. Prästgården räddades för den låg på andra sidan vägen. Det var i augusti månad för de hade nyss fått in skörden. Det var några småpojkar som hade tänt på en halm-dös när de skulle steka potater. De byggde upp en fyrkappe med sten, men när det tog sig i halm-dösen blev de rädda och sprang åt alvaret. Det var en förskräcklig eldsvåda.

Jag har bott i Resmo socken nästan hela mitt liv. Ibland kommer tankarna på hur man hade det när man var barn.

Hos Knopan var jag tills jag var nio år och hade börjat skolan. Då blev jag utauktionerad igen. De höll auktionen i Resmo kyrkas sakristia. Den som ville ta mig till lägsta priset han fick ta mig. Det var en bonde som fick mig för 80 kronor om året. Det fick jag göra rätt för 80 gånger. Sa man bara det allra minsta så var det käppen på ryggen. Samtidigt med mig såldes en pojke som hette Ragnar Eklund. Han hade tur för han hade släkt i Amerika som tog ut honom dit.

Och i skolan var det likadant. Vi hade en skollärare som var frikyrklig och byggde missionshuset i Gyngge. Han brukade ta ut mig och en annan pojke som var oäkta i samlingsrummet och slä oss med rottingen så att jag trodde den skulle gå av. Det frågades inte efter barn som inte hade föräldrar på den tiden. Det var många barn som var uppväxta likadant som jag. Upp om morgonen och mocka lagård innan jag gick till skolan och likadant när jag kom hem. Det var hårt arbete och stygga var de så det var hemskt. Aldrig

fick de nog gjort bönderna.

Jag gick och läste för prosten Lundgren. Vi var 36 läsbarn som började tidigt på hösten och gick fram vid pingst. Han var sträng prästen. När han blev arg då började hakan att darra och då var det frågan om han skulle ta till käppen. Vi läste katekes, bibel och psalmbok. När jag hade gått fram för prästen då blev jag min egen och kunde ta arbete var jag ville. Jag var fjorton år. Det var år 1900.

Sedan blev det lite bättre undan för undan. När man blev äldre kunde de inte slå oss. Det blev så att jag kom ut till bönderna och tog tjänst. Några år var jag också på sockerbruket och jag har grävt diken för sexton skilling (32 öre) om dan. Det var 1908. Men mest har jag varit hos bönder.

När jag blev gift med Lina så fick jag låna pengar till en stuga på Gyngge malm. Den kostade 890 kronor och det betalade min fru av med arbete i betlanden på höstarna. Stugan var ju dålig när vi köpte den. När det regnade så rann det in genom kammartaket. Det var torvtak på den och en gammal murad spis i köket. Men vi gjorde i ordning den undan för undan.

Första året som vi var gifta tjänade jag 250 kronor om året och så hade jag stat. Staten bestod av en famn ved, råg och en halv tunna potatis i månaden. Varje år födde vi upp fyra grisar. Lina mjölkade tolv kor tre gånger om dagen. Hon hade en liter mjölk om dagen och jag hade två på staten. Så vi hade tre liter mjölk om dagen. Det vispade hon så vi fick smör. Vi behövde aldrig köpa smör.

Arbeta fick vi. Men vi hade hälsan och vi hade så vi kunde hjälpa oss och pojken fram med kläder och allt som skulle vara. Och några kronor kunde vi spara så att vi kunde rusta i stugan. Det blev bättre och bättre. Nu har jag kommit i stillhet här på hemmet. Här har man sitt pass och allt vad man behöver. Lina dog för några år sedan, men aldrig trodde jag att jag skulle bli så här gammal.

Men när jag var ung då var det mycket fattigt folk. Det var ingen som frågade efter hur de fattiga hade det. Loppor och löss höll på att äta upp dem. Och jag var full av lus jag med, men när jag blev min egen vid femton, då köpte jag sånt där kvicksilver och tog bort dem. Det var ingen som brydde sig om de fattiga. ✎

Franz Schubert och den tyska reaktionen

av Frieder Reininghaus

□ För Brecht-tonställaren Hanns Eisler hörde Schuberts verk till det arv som varje liederkompositör måste ta ställning till. Han såg det som en modell och guldgruva för sitt eget skapande. Andra har menat att Schuberts musik var ett uttryck för feg småborgerlighet och tidens reaktionära politik. Frieder Reininghaus, som själv har arbetat med liedformen, skriver här om Schubert och hans tid.

I.

Wilhelm Müller (1794–1827), tysk författare, deltog i frihetskriget mot Napoleon 1813 och var från 1819 gymnasie lärare och bibliotekarie i Dessau. Han diktade i en lätt och sångbar folkton; hans diktsamlingar "Die schöne Müllerin" och "Die Winterreise" har blivit kända vid sidan av hans lieder till den grekiska befrielskampen.

Franz Schubert (1797–1828), efter musikalisk utbildning under fattiga förhållanden extralärare 1813–17, från 1818 självständig kompositör och tidvis musiklärare. Komponerade över 600 lieder efter texter av Goethe, Hölderlin, Matthäus, Klopstock, Schiller, Wilhelm Müller, Rellstab, Heine och poeter från väckelsen i Wien. Åtta symfonier, kammarmusik, pianostycken, kyrkomusik, sångspel, 1823 lieder-cykeln "Die schöne Müllerin", 1827 "Die Winterreise", 1828 Heine-lieder. Artikeln här är översatt från *Spuren. Zeitschrift für Kunst und Gesellschaft*, Köln 1978:1.

1821 och 1824 publicerades de båda delarna av "Gedichte aus den hinterlassenen Papieren eines reisenden Waldhornisten" [Dikter ur en kringfarande valthornists efterlämnade papper] av gymnasie läraren och bibliotekarien Wilhelm Müller från Dessau. I februari och oktober 1827 tonsatte den trettiåriga kompositören Franz Schubert i Wien snabbt tolv lieder ur Müllers samling, som sammanlagt innehåller 77 dikter. De väl genomarbetade verken utkom i tryck den 14 januari 1828 (del 1) och – sex veckor efter Schuberts död – den 30 december 1828 (del 2) under titeln "Winterreise" [Vinterresa].

"Winterreise" är, vid sidan av den stora pianotrion i Essdur, opus 100, det sista stora verk, som kom ut sådant som Schubert själv ville ha det. Och det passar inte utan vidare in i den omfångsrika produktion av lieder, sonater, symfonier, kammarmusik, karakteristiska pianostycken, sångspel, manskörs- och kyrkokompositioner, som under femton år tillkom i Beethovens skugga. Upplåtningarna om Schuberts verk och person, om hans synbarligen mycket fängslande biografi, går vida isär: en del svärmar för det ljuvt flödande

Franz Schubert
Jule 1821
Chr. 70

de i hans associativt uppbyggda melodier och den melankoliska grundtonen i hans tonsättningar; andra stöts bort av kalkborgerligheten i inte bara tillfällighetskompositioner, utan faktiskt också i den problematiska idyllen, som finns i de olika instrumentaltalgenrens huvudverk, även i "Die schöne Müllerin" [Den vackra mjölnerskan], som den första stora liederencykeln (1824) hette. För kompositörer som Hanns Eisler hörde Schuberts verk till det arv, som varje liederkompositör måste ställning till, och som genom sitt mästarskap blev modell och guldgruva för eget skapande (det gäller för övrigt för den musikhistoriska traditionen i dess helhet, från Eislers lärare Arnold Schoenberg, dennes lärare Alexander Zemlinsky, dennes förebild Brahms, dennes gynnare Schumann, tillbaka till den om Schuberts uppskattande angelägne Mendelsohn). För andra, till exempel de officiella kinesiska musikteoretikerna under det tidiga sjuttioalet, var Schuberts musik uttryck för den ruttnande feodalabsolutismen och en feg småborgerlighet. För många biografer har kompositören framstått som yttlig, fastän dokumenten från hans liv snarare talar om stora motgångar och svårigheter; mot bilden av njutningsmänniskan, som gör sitt arbete med vänster hand, mellan världshusets söken, uttalade sig Friedrich Blume övertygande redan 1927. Stora delar av Schuberts musik kännetecknas, genom att det lyriska fått överhanden, av en skenbar brist på mot-sägelser. Detta gäller flera kända verk av honom från den tid då han var en yngling i tjugårsåldern. Men vad betyder det för en kompositör, som kommer från fattiga och tränga förhållanden, som själv lärt sig det viktigaste och mesta av musikhantverket, som inte får fast mark under fötterna vare sig som lärare eller som konstnär och som under sitt korta liv inte kan lämna den ekonomiska, rumsliga och politiska trångheten i Wien-förstaden under åren för den metternichska reaktionen? – Man måste lyssna mycket noga på Schuberts musik, fast de borgerliga kultursidorna under hundra år gjort en kliché av den rörande Franz Schubert. När man tolkar den måste man ha i tankarna det hårda poli-

tiska förtryck och den långtgående censur också av musik med text, som utövades i den metternichska Wien efter resolutionerna i Karlsbad. Man får inte låta sig irriteras av att Schuberts musik bygger upp något "konstgjort, inställsamt" (Brecht), eftersom en "enkel återgivning av verkligheten" inte var möjlig; samtidigt är idag inte bara denna verklighets yttre, uppenbara orsaker av intresse, utan vad som också förväran är subjekten, de inre faktorer som konstituerar konstverken. Man kan åter närma sig Schuberts musik, då den borgerliga musikvärlden i Västtyskland och DDR i år firar att det är 150 år sedan hans död med många festprogram och radiosändningar. Man kan också stöta på motiv från Schuberts musik i Reiner Kunzes lyrik, skriven under det politiska förtrycket och den likaså stränga censuren i DDR under sextioalet – om inte förr så kommer man då att lyssna till den musiken på nytt. Kanske är denna musik inte längre bara meningslös ritual från de upplåsta kinderna på konstångens överstepräster, Fischer-Dieskau, Hermann Prey och Peter Schreier. Man kommer då att på nytt höra just det lyriska i Schuberts musik, och dess uppbyggnad, som tydligt hänger ihop med en meningsfylld text, ger ny kraft åt ett gammalt musikspråk.

Reiner Kunze

AUCH EIN WINTERGEDICHT (1970)

Kernbeisser, seltener Fenstergast
Treibt dich der frost her?
Vielleicht sogar aus dem böhmischen?
Beissen die freunde den Kern?
Wir dachten, sie könnten den frühling
erfliegen
Aber der frühling muss
kommen
Wir müssen den kern beissen
Der winter wird hart sein und lang

(Också en vinterdikt: "Stenknäck, sällsynta gäst vid fönstret/ Är det frosten som driver hit dig?/ Kanske rentav från

de böhmiska skogarna?/ Knäcker vännerna stenen?/ Vi tänkte de kunde flyga/ till våren/ Men våren måste komma/ Vi måste knäcka stenen/ Vintern kommer att bli hård och lång")²

Alldeles i slutet av Schuberts liedercykel "Die schöne Müllerin" (liksom "Winterreise" med text av Wilhelm Müller), finns lieden "Trockene Blumen" [Torra blommor] (opus 25, nr 18). Till denna lied av Müller, liksom till andra för honom viktiga lieder, har Schubert skrivit instrumentvariationer – ett stort anlagt virtuöst och dramatiskt stycke för flöjt och piano (opus 160). Metoden påminner om bearbetningen av lieden "Forelle" [Förelen] i pianokvintetten i A-dur (1819). Med Aisopos' språk talar den om politisk förföljelse. Dess text kom till under Christian Friedrich Daniel Schubarts helt godtyckliga tioåriga fångenskap på Hohenasperg. Och varje gång ville sådana variationer, som utgick från en subjektiv grundhållning, ställa upp ett genom lieden inte helt löst problem: de ville göra rörelsen och melankolin djupare, på ett känsligare sätt begränsa det subjektiva budskapet och brusa upp ostört av censuren. I den första delen av lieden "Trockene Blumen", där en pjöskig dödslängtan nästan övermannar sångaren, tycks musiken nästan förstela genom den sparsamma e-moll-pianoinsatsen:

Ach, Tränen machen nicht maiengrün,
Machen tote Liebe nicht wieder blühn,
Und Frühling wird kommen,
Und Winter wird gehn,
Und Blümlein werden im Grase stehn
...

(Ack, tårar får inte maj att komma med sin grönska./ får inte död kärlek att åter blomma./ Och våren skall komma./ Och vintern skall gå över./ Och små blommor skall stå i gräset...)

Men sedan ändras musikens karaktär, inte bara genom tonarten i lysande E-dur; basen kommer i rörelse och harmonierna ändras,

slutligen dynamiken och hela pianosatsen:

Dann Blümlein alle heraus, heraus!
Der Mai ist gekommen, der Winter ist aus.

(Sedan slår alla blommorna ut, slår ut!/ Maj är här, vintern är slut.)

Wilhelm Müller var på sin tid känd som "Grek-Müller", inte så mycket för att han var lärare i latin och grekiska utan snarare för sina lieder till den grekiska befrielsekampen under de åren. Hans diktning och Franz Schuberts musik pekar bortom den gravlika stillhet, som rådde under det dåtida preussiska och metternichska systemet. "Vormärz" inom musiken börjar med Franz Schuberts tonsättningar av den resande valthornistens från Dessau dikter.

II.

Det är inte svårt att se vintern, som skulle vara lång och svår, som en metafor för förhållandena under 1820-talet. När Metternich-erans Karlsbad-resolutioner från 1819 skulle återföra det förvirrade århundradet till den gamla förstelade ordningen, hade sedan Bastiljens stormning (1789) nästan exakt tre årtionden förflutit. Erfarenheterna från den tiden kunde inte förbjudas genom några polisförordningar. Under första hälften av 1790-talet genomgick detta praktiska lärostycke sina olika faser ända till Jakobiner-regeringen och dess slut efter Robespierres fall (1794); under åren fram till sekelskiftet gick den nykonstruerade och segerrika borgarklassen under ny ledning från försvar av segern till att försvara framstegen och sina maktpositioner inom inrikespolitiken och gentemot de andra europeiska makterna. Andra årtiondet efter den borgerliga revolutionen i Frankrike inleds med Bonapartes statskupp (1799) och får andhämtningsspauser genom Napoleons kejserkrönning (1804), Österrikes och Rysslands förintade nederlag mot Napoleons här vid Austerlitz (1805) och slutet på "Det heliga

romerska riket av tysk nation" (1806). I början av det tredje årtiondet, då också Schubert började komponera, kommer åter en stor dag för folket: bönderna i Tyrolen tillfogar 1809 vid berget Isel den franska och bayerska ockupationsmakten under general Lefebvre ett svårt slag; och med ledaren Andreas Hofers färd befrielsekampen mot utländsk överhöghet och hegemoni en snart nog legendomspunnen icke-adlig galjonsfigur. Tjugofem år efter Bastiljens stormning får Frankrike åter en blåblodig monark och i stort sett de gamla gränserna – men trots alla restaurationsförsök blir Europa inte som förr. Kongressen i Wien, 1800-talets konferens för säkerhet, samarbete och avspänning, avsåg att åstadkomma någorlunda stabilitet för Europas gamla herrar. Dessas garantier skulle utgöras av den tsaristiska piskan, Metternichs rävlisliga diplomati och ett gränslöst förtryck av alla demokratiska och revolutionära strävanden.

Fastän det borgerliga musikkivet under 1800-talets första år hade breddats just i Wien, var alljämt de aristokratiska salongerna de tongivande. På grund av sin härkomst – han var inte en musiker som tillhörde "de rätta kretsarna" – och på grund av en av samtida vänner samstämmigt intygad skygghet, fann Schubert under sitt liv inte det löfresrika tillträdet hit. Så skrev han för sina likar, för konstnärsvänner och föroftsbor. Som en man utan namn fick han av sina förläggare bara svälthonorär och i en tid som skakades av inflationer var han hänvisad till understöd av vänkretsen. Återtaget i den privata sfären, till den trånga och avskärmade vänkretsen, är ändå inte bara en reaktion på en ekonomisk nöd, som inte ville ta slut, och inte bara uttryck för en subjektiv vilja till skyddat lugn (som inte längre kunde fås i föräldrahemmet efter en tidig konfrontation där om valet av levnadsbana som komposition). Detta återtag är typiskt för restaurationssepoken efter 1815. När det efter 1819 just i Österrike bröt ut en förföljelsevåg mot den frihetligt sinnade intelligentian, slog förföljelsemaskineriet till också i Schuberts

vänkrets: en ledande person i gruppen, den rakryggat demokratiska diktaren Johann Senn, häktades 1820 och hamnade på statspolisens svarta lista. Efter 14 månaders fångenskap och tortyr förpassades han till Tyrolen, där han senare trakasserades till döds av polisen. Diktaren Mayrhofer, med vilken Schubert tidvis delade bostad, tjänade sitt levebröd vid censurmyndigheten. När samvetskonflikterna blev för stora, tog han 1836 sitt liv. Bruchman flydde in i en andlig orden, för att komma bort från världens problem. Bauernfeld höll ut och blev en av talesmännen för Das Junge Österreich, som med sin tendenspoesi ville förbereda revolutionen i Wien.

I ett brev från Schubert 1815 står: "För övrigt blir man helt förstummad av allt runtomkring." Skräcken, som hans verk har att kämpa mot, är skräcken för att bringas till tystnad, och inte längre porla framåt som den muntra lilla bäcken i "Die schöne Müllerin".

"Mina alster", skriver Schubert i mars 1824 i sin dagbok, "har blivit till ur mitt sinne för musik och ur min smärta; de som fötts enbart av smärtan tycks väcka mest anklag hos folk." Och så blir smärtan under 1820-talet mer och mer ett av de dominerande motiven i Schuberts musik, med året 1826 blir det påtagligt. Fastän hans förnuft motarbetade de meternichska förhållandena, var sysselsatt med att dölja impopulära sanningar och höll fast vid rätten att uttrycka sig subjektivt, var Schuberts hållning ändå inte utan vidare progressiv. Hur viktigt världshuset i varje avseende än var som träffpunkt under en tid, då politiska möten var förbjudna och polisens misstänksamhet allestädes närvarande vid varje större privat sammankomst, så blev Schuberts vänkrets också sittande där. Wiens världshus är en del av Schubert: där stod pianot som han inte hade hemma och vid vilket han med eller utan publik måste pröva sina kompositioner; här var debatten, härifrån kom stimulansen och det lilla erkännandet. Världshuset och salongen, vänkrets och den högt uppsatte medborgarens ensamhet, många lieder under kort tid och långvarigt brottande med den stora formen – detta är

Titelvinjett till första utgåvan av "Andarnas sång över vattnen"

några skillnader mellan Schubert, som förblivit småborgare, och Beethoven, som blivit borgare. Beethoven visste vad han ville, eller kunde efter genomlidna kriser göra det klart för sig igen. Genom Schuberts lieder löper grundfrågan: varthän? Redan i opus 4, nr 1, "Der Wanderer" [Vandraren], lyder den ständigt återkommande frågan: varthän? Och slutet:

Ich wandere still, bin wenig froh.
Und immer fragst du Seufzer: wo?
Im Geisterhauch tönt's mir zurück:
"Dort, wo du nicht bist, ist das Glück."
(Jag vandrar stilla, är föga glad./ Och hela tiden frågar sucken: vart?/ I en spöklik fläkt ljuder det mot mig! "Där du inte är, är lyckan.")

"Schöne Müllerin" börjar med en vers som blivit folkvisa, "Das Wandern" [Att vandral]: "Das Wandern ist des Müllers Lust..." [Att vandra är mjölnarens glädje...]. Men så problemfri är inte existensen för den färande gesällen, som utsugs kraftigt av mästarna och får den ståndsmässiga korgen av högre ståndsdöttrarna: mjölnaren hos Müller och Schubert, liksom ofta på den tiden också i verkligheten, var välbärgad. Gesällerna hade just under Vormärz' år en upplysande funktion genom sina muntliga rapporter från andra länder, till exempel från Schweiz med dess friare politiska klimat. De blev tidvis ledande i den revolutionära rörelsen. Därför är frågan i andra lieden i "Schöne Müllerin": Varthän? inte beroende av liedercykelns dramatiska uppbyggnad. Men denna fråga får hos Schu-

Schubert, Lachner, Schwind och Bauernfeld (fr v) sjunger en morgonvisa.

bert, till skillnad från hos Heinrich Heine som överlevde honom med ett trettioår, aldrig ett verkligt konkret svar. Varthän? När det i staden blir trångt om hjärtat, går stegen ut på landet, ut i *naturen*. Den spelar länge i Schuberts lieder den centrala rollen och just Schuberts liedackompanjering har blivit till mönster för den romantiske musikerns hållning gentemot naturen. Till reträtten till världshuset kommer flykten till naturen, till dess *ensamhet*. Med alla sina kvadröjande fasor framstår avståndet därute, som den i Wien så rofaste Schubert aldrig upplevt i verkligheten, som det bättre alternativet gentemot den outhärdliga samtiden med dess kärleksbesvikelse och alla de svikna förhoppningarna.

III.

Alla dessa motiv återkommer och sammanfattas i "Winterreise", denna stora cykliska liedform, vars olika delar är sammanvävda

motiviskt och tematiskt. Cykeln av tjugofyra lieder i "Winterreise" från 1820-talet är inte en värkans av lieder och texter, som hos de båda unga Brentano två årtionden tidigare, då den unga tyska bourgeoisie ännu jublade med tämligen obruten optimism. Planosatsens muntra pärlande, som utmärkte "Schöne Müllerin", viker undan för ett mer och mer sparsamt, kargt och gentemot sångstämman självständigt och kontrastrikt hållet pianoackompanjering, som lyfts upp till likaberättigad dialog. Denna Schuberts metod blev modell för 1800-talets konstlied: här är utgångspunkten för tankarna i Mendelssohns "Lieder ohne Worte" [Sånger utan ord], för Robert Schumanns liederacyklar från 1840 och för Brahms, Hugo Wolf och slutligen, hur mycket annat som än skiljer också för Hanns Eisler under 1900-talet.

Winterresan: det är en återgåets väg, ännu ingen offensiv. Ännu kan man inte skymta slutet på vintern, om Vormärz har ännu inte varslats genom "Junges Deutschlands" politiska lyrik. Ännu är det bara de stilla tonernas tid, vilka Schubert ju också i kammarmusiken

och i symfonierna lyckades bättre med än enfaset, trots och proklamationerna.

Också "Winterreise" inleds med frågan: varthän? Sångaren berättar, att han inte känner sig hemma och att *främmande* trakter väntar på honom. Utgångssituationen är *tvång* att *resa vidare*, utan att orsaken beskrivs mer ingående. Man tror inte riktigt på, att det bara är sviken kärlek. Det behöver inte heller – i Schuberts tappning – nödvändigtvis vara en farande gesäll, som talar här. Det kan också vara konstnären som inte har fått fötteste, den farande valthornisten. Textens ironi förstärks perfekt genom Schuberts musik:

Die Liebe liebt das Wandern –
Gott hat sie so gemacht –
Von einem zu dem anderen –
Fein Liebchen, gute Nacht!

Will dich im Traum nicht stören,
Wär' Schad um deine Ruh,
Sollst meinen Tritt nicht hören –
Sacht, sacht die Türe zu! (nr 1)

(Kärleken älskar att vandra – / Gud har skapt den så – / Från den ena till den andra – / Goda älskade, god natt! / Vill inte störa dig i drömmen, / Vore synd att störa din ro, / Du skall inte höra mina steg – / Sakta, sakta stänger jag dörren!)

Därpå ljuder en eggande trösterik dur, sedan ett melankoliskt moll från inledningen redan bitit sig fast genom upprepningar:

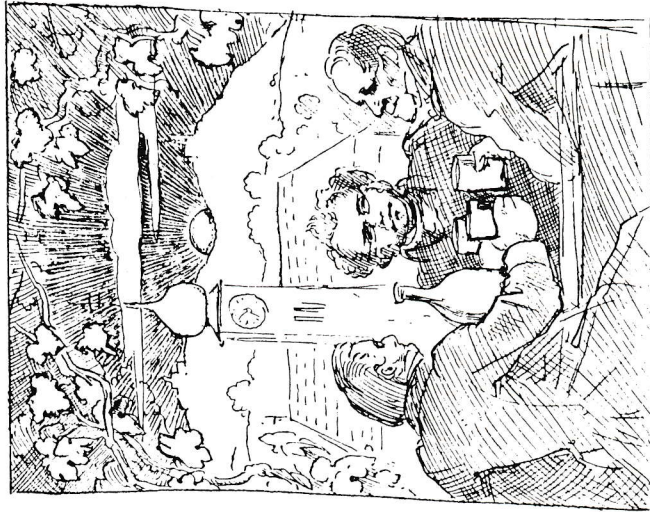
Was soll ich länger weilen,
Dass man mich trieb hinaus?
Lass irre Hunde heulen
Vor ihres Herren Haus! (nr 1)

(Varför skall jag stanna kvar längre, / Så att man driver ut mig? / Låt galna hundra tjuta / Framför sina herrars hus!)

Heine skriver full av beundran om Wilhelm Müllers Winterreisetext: "Hur rena, hur klara är inte edra lieder, och samtliga är folklied. I mina dikter är bara formen någotsånär folklig, innehållet hör till det konventionella samhället." Sedan är det inte att undra på, att kort tid efter publiceringen av Müllers dikt återkommer också hos Heine motiv från "Winterreise": till exempel, ofta och tydligt, från "Wetterfahne" [Vindföjel, nr 2]: den trolösa älskade, "vindföjeln", är "en rik brud". Också reaktionen på sviken kärlek i anslutning till detta, nämligen vägen ut i naturen, som "Winterreise" beskriver, återkommer i "Buch der Lieder" (1827).

Hos Müller och Schubert leder denna väg till *förstelning*: tårarna torkar ut, och till en mycket dramatisk pianosats frågar sångaren: "Skall jag då inte taga med något minne härifrån?" (nr 4). Vintermotivet, som lätt fastnar i minnet, i detta Schubertstycke återkommer

Franz Lachner, tysk kapellmästare och kompositör, Schubert och Eduard von Bauernfeld, österrikisk dramatiker, dricker vin.

– liksom också begynnelsemötet i "Winterreise" – hos Eisler: i "Ballade von den Säckeschmeisern" [Balladen om säckkastarna, övers. Gunnar Rosengren, OSLP 521. Ö.a.] heter det, citerande Schubert:

Siehst du, das wird ein Winter, mein
Junge,
Wie er in Deinem Leben nie wieder-
kehrt.
Ser du, det blir en vinter, min pojke,
som aldrig mer i livet kommer igen.

Den längtansfyllda önskan efter vackra minnen omformas här – också musikaliskt – till en omedelbar förhoppning om förändring. Och huvudmotivet i "Winterreise" ger Eisler det lilla arbetarbarnet med på vägen⁶ i den tredje vagsängan.

Ett grundläggande missförstånd har gjort den femte lieden i "Winterreise", "Am Brunnen vor dem Tore", [Vid brunnen framför porten] till en betydelselös folkvisa (Friedrich Silcher bearbetade "Lindenbaum" [Linden] till en "folklig version", i det att han satte första strofens förenklade ackompanjerande melodi på alla strofer). Men här handlar det inte om en fridfull idyll. Det handlar om liv och död: det är inte svårt att förstå att flykten menar, att linden visar kar till honom att hänga sig i den. Hela ironin och allt det dubbelbottnade i Müllers och Schuberts produktion går förlorat i Silchers arrangemang.

För det är riktig vinter i "Winterreise". Flykten stöter mot "flodens hårda, stela kant" (nr 7), hoppet om vårens ankomst sviks (nr 6), och kvar blir bara mycket avlägsna minnen (nr 8). Irrblosset gåckar vandraren två gånger, en gång i första och en gång i andra delen av "Winterreise";

Bin gewohnt das Irregehen,
'S führt ja jeder Weg zum Ziel:
Unsre Freuden, unsre Leiden,
Alles eines Irrlichts Spiel! (nr 9)

(Är van vid att gå vilse, / Alla vägar för ju till målet: / Vår glädje, vårt lidande, / Allt är ett irrbloss' lek)

Och

Nur Täuschung ist für mich gewinn.
(nr 19)
(Bara falska förhoppningar blir min behållning.)

En nyckeldel är "Frühlingstraum" [Vårdröm]:

Ich träumte von bunten Blumen,
So wie sie wohl blühen im Mai;
Ich träumte von grünen Wiesen,
Von lustigem Vogelgeschrei.
(Jag drömde om färgglada blommor, /
Så som de blommar i maj; / Jag drömde
om gröna ängar, / om munter fåglalåt.)

Men då kraxar korporna från taket och nästan urskuldande slutar strofen:

Doch hinter den Fensterscheiben,
Wer malte die Blätter da?
Ihr lacht wohl über den Träumer,
Der Blumen im Winter sah. (nr 11)
(Men bakom fönsterrutorna, / Vem målade bladen där? / Ni skrattar väl åt drömmaren, / Som såg blommor på vintern.)

Reiner Kunze säger i "Postvariationen", att när posten kommer bakom fönstret, blommar rosorna i gult. Också hos Schubert åker postiljonen in i *ensamheten*: "Inte ens när stormarna rasat, har jag känt mig så eländig" (nr 12) – denna reflexion avbryts av posthornet på avstånd (nr 13) och i musiken utvecklar sig ett av de mest fulländade romantiska karaktärsstyckena, vars textmotiv även detta dyker upp igen hos Kunze, i "Fast ein Frühlingsgedicht" [Nästan en vårdikt] ur "Zimperlautstärke" [Ljudstyrka inomhus, på svenska i R Kunze, Dikter över alla gränser,

Schubert, Bauernfeld, Lenau, Feuchtersleben, Grillparzer

1973, Ö.a.) Distansen till de fryntliga borgarna när sin höjdpunkt med det öppna hänet och det musikaliska kedjeraslandet i lieden "Im Dorfe" [I byn, nr 17]. Sedan har vinterresan kommit fram till skiljevägen (nr 20): *Vägisaren* ["Der Wegweiser"] med sin musik, som parodierar kyrkomusiken, visar till *vårdsuset* ["Das Wirtshaus", nr 21]. Över dörren till det gästvänliga utrymmet kan stå: "Vi är bara gäster på jorden." Vårdsuset är en kyrkogård. Men räkningen har gjorts upp utan vården. Upprört frågar vandraren: "Men är alla rummen i det här huset upptagna?" Det finns ingen värd, och överhuvudtaget ingen, som tar hand om "gästen på jorden". Alltså intalar flykten sig *mod* ["Mut"] och drar slutsatsen:

Will kein Gott auf Erden sein,
Sind wir selber Götter! (nr 22)

(Vill ingen Gud vara på jorden, / så är vi själva gudar!)

Sedan alltså kärlek, tro och nu också hopp gått "under" ("Die Nebensonne", Vadersolen, nr 23), vänder flykten tillbaka, inte till, men åtminstone till utkanten av samhallet. I en lied, som hushållar med varje ton och inför ostinato-tekniken som blev avgörande för Schuberts sex Heine-tonsättningar (strax innan hans död 1828) erbjuder sångaren liemannen ["Leiermann"] där borta bakom byn samarbete (nr 24).

"Winterreise" flyttar sig också musikaliskt bort från det som man dessförinnan var van vid av Schubert. Här finns plötsligt en uttryckets kompromisslöshet, ytterst expressiv, som förvirrar vänkretsen och har föranlett den officiella vetenskapen att tala om en "sen stil", som intar en något oklar särställning. Onödigt är frågan, vilken ståndpunkt Schubert skulle ha intagit, om han överlevt år

Några jämförelser

av Lu Hsun

novellistisk handling, när det framförs i Heines ordningsföljd, och som enligt konceptet korresponderar med dispositionen av "Winterreise". Men starkare än slutet på "Winterreise", där bara förtvivlans mod intalas, är i Heineliederna bestämtheten att hålla stånd mot "en hel värld av smärta".

I Schuberts sista verk finns en stark gnista av hopp, utan att hoppet ännu blivit konkret. Det utgör dess ambivalens och äger kanske ända till idag en säregen tjuvning. Med ironin i lieden "Wirtshaus" och bestämtheten i lieden "Mut" pekar Schuberts musik långt förbi kyrkogårdsstillheten i det meternichska systemet.

Översättning: Britta-Lena Jansson

1828. Under hans båda sista levnadsår föräbbades en opposition man inte kunde gå förbi – dessförinnan kunde den negligeras: det dök upp hårda klanger, svidande stagnation i den musikaliska utvecklingen och avkall på allt utsmäckande staffage. Med Wilhelm Müllers texter tonsätts en mans arbeten, vilken deltagit i 1813 års krig och också därefter envisst kämpade för alla folks frihet. 1828 tonsätts texter av Rellstab, som 1826 och 1827 i två längre tidsperioder satt i preussiska fängelser för årekränkning av högt uppsatta personer. Slutligen tonsätts ett liet urval dikter ur Heinrich Heines "Heimkehr" (Hemkomst; 1823–1824; nr 8, 14, 16, 20, 23, 24) – ett urval, som i sig självt äger en korfiattad

Fotnoter

1. lied = sång, visa. Beteckning på lyrisk solosång med pianoackompanjemang. Eftersom det gäller en speciell sångform, för vilken svenskan inte har något eget ord används i artikeln genomgående den tyska termen "lied".
2. Här och vid kommande diktat, som förut ej finns tolkade till svenska, följs originaltexten av en prosaöversättning till svenska inom parentes.
3. Vormärz = de radikala strömningarna under tiden före marsrevolutionen 1848.
4. "Unga Österrike", den österrikiska motsvarigheten till "Das junge Deutschland", se not 5.
5. "Unga Tyskland", i tysk litteratur en radikal strömning som reaktion mot den tyska efterromantiken.
6. Med text av Bertholt Brecht: "Ich hab dich ausgetragen" från "Vier Wiegenlieder einer proletarischen Mutter" ("Jag tar dig ut alla dagar" från "En proletärmoders fyra vaggvisor"). Finns på Capriceskivan "Gisela May sjunger Brecht".

Lu Hsun, 1881–1936, hette egentligen Chou Shu-jen och kom från den lilla staden Shaoshing nära Shanghai. Han är en av det moderna Kinas stora författare, kanske den störste. Han var en kämpande intellektuell, radikal i ord och handling, kvick och humoristisk, med ett djupt allvar och engagemang, en mycket fin stilist. Han kunde kallas en kinesisk August Strindberg, Maxim Gorkij, Nordahl Grieg. Den första oktober öppnar en unik kinesisk utställning om Lu Hsun på Nationalmuseum i Stockholm.

Två volymer med Lu Hsun-texter har också utkommit i år: skönlitterära stycken, kulturkritik, politiska inlägg, korta snärtiga satirer som den vi presenterar här. Lennart Lundeberg och Shiu-pang och Tomas Almgren står för det ena urvalet: "Hoppet tillhör framtiden" (Oktoberförlaget, ca 45:-), Britta Kinneberg och Göran Sommaral för det andra: "I de matta spåren av blod" (Cavefors ca 124:-). Tidigare finns ett urval på svenska av Reidar Ekner: "Den sanna historien om Ah Q och andra berättelser" (Cavefors).

Lu Hsun är en verklig upptäckt för den som inte läst hans texter tidigare. Läs honom!

Ylva Holm

Där jag är född är det inte så vanligt att äta får; i hela staden slaktas väl bara ett par getter om dagen. I Peking med dess hav av människor är det annorlunda, och där kan man se fårsklakter överallt. Ofta ser man också hjordar av snövita får på gatorna, men alltid får. Getter ser man mycket sällan, och det sägs att de är dyra i Peking, eftersom de är klokare än fåren och därför kan leda en fårhjörd. Även om fåruppfödare ibland föder upp ett par getter, så använder de dem därför endast till att leda fåren men slaktar dem inte.

En sådan get har jag bara sett en gång, och då gick den mycket riktigt i spetsen för en hjörd får. Den hade en liten bjällra om halsen – den intellektuella klassens kännetecken. För de mesta drivs de på av herdar, och fårhjorden täns ut till en lång tarm; de trängs och trampas och det är ett liv och ett kiv, och deras blick är stel men mild när de rusar framåt mot sitt mål. När jag ser en sådan scen av allvarlig brådska, så vill jag alltid ställa en högst löjlig fråga:

"Vart är ni på väg?"

Bland människorna finns det också sådana getter, som kan leda flockarna så att de går lugnt och stilla dit de ska. Yuan Shih-kai hade en viss förståelse för det, men han var inte särdeles skicklig, antagligen därför att han var ganska obildad och alltså inte förstod att använda verkligt subtila metoder. De militärer som följde på honom var ännu dumma-

Lu Hsun.

re, de kunde bara slåss inbördes och ställa till med sådant kaos att folkets klagorop fyllde luften överallt. På det sättet inte bara störtade de folket i olycka utan blev också fördömda för att förakta bildning och göra att utbildningen gick tillbaka. Men övning ger färdighet – nu när en fjärdedel av det tjugonde seklet har gått, kommer nog de kloka männen med en liten bjällra om halsen alltid att få sin belöning, även om de skenbart får en del svårigheter först.

Då kommer folk, och i synnerhet de unga, att marschera framåt som en man i välordnad skara på "den rätta vägen", utan att ta sig några friheter eller bli oroliga – om bara ingen frågar dem:

"Vart är ni på väg?"

Nu kan en gentleman invända: "Får är nu en gång får: vad skulle de kunna göra annat än att trava framåt i en lång rad? Har min herre aldrig sett svin? De stretar emot, rusar iväg, grymtar och anfaller, men till slut dras

de ändå alltid iväg dit de måste, och allt det där oväsendet vara bara förspillda krafter."

Det vill säga: när man ändå ska dö bör man göra det som fåren, så att frid råder på jorden och bägge sidor spar sina krafter.

Detta recept låter mycket bra och värt all beundran. Men har min herre aldrig sett vildsvin? Deras bägge hörintänder får till och med erfarna gamla jägare att retirera. Om tamsvinen bara tar sig ut ur den inhängnad som svinvaktaren har byggt och beger sig upp bland bergen, så kommer de också snart att få sådana hörintänder.

Schopenhauer har en gång liknat aristokraten/gentlemanen vid en igelkott, vilket jag finner något opassande. Men han har naturligtvis ingen ond avsikt med det utan använder det bara till en jämförelse. I "Parerga und Paralipomena" finns ett stycke där han säger så här: En flock igelkottar önskar skydda sig mot vinterkylan med hjälp av varandras kroppsvärme och makar sig därför närmare varandra, men eftersom de då sticker sig på varandras taggar ökar de strax avståndet igen. Behovet av värme får dem åter att krypa närmare varandra, varvid de åter sticker sig. Men i sitt bryderi finner de så småningom det passande avståndet sig emellan, där de kan ha det som behagligast. På grund av sitt behov av förbindelser samlas människorna till varandra, men eftersom alla har sina motbjudande karaktärsdrag och svåruthärdliga brister drar de sig åter ifrån varandra. Det avstånd de till sist kommer fram till, den medelväg som samtidigt låter dem ha sina nödvändiga kontakter, är "god ton" och "etikett". Till den som inte håller detta avstånd säger man på engelska: "Keep your distance!"

Denna uppmaning kan emellertid bara ha sin verkan igelkottar emellan, är jag rädd; ty de håller sig på avstånd från varandra därför att taggarna gör ont, inte därför att man uppmanar dem. Om ett annat djur utan taggar förrådde sig in bland igelkottarna, skulle dessa tränga sig på hur mycket djuret än

Lu Hsun.

Träsnitt av Ma Da, omkring 1940.

uppmånade dem att hålla sig på avstånd. Konfucius säger: ceremonierna gäller inte det enkla folket. Överfört till dagens förhållanden innebär det att vanligt folk bör akta sig för att komma för nära igelkottarna, men att igelkottarna kan sticka vanligt folk så mycket de vill för att få värme. Den som blir stucken kan bara skylla på att han själv inte har några taggar som får andra att hålla sig på passande avstånd. Konfucius säger också: straffen gäller inte adeln. Det är alltså inte underligt att folk gärna vill bli adelsmän.

Dessa igelkottar kan naturligtvis också använda tänder eller käppar för att hålla andra borta, men de måste hur som helst lära sig namnen på två brott som detta igelkottssamhälle har skapat: "pöbelaktighet" och "oförskämndhet".

25 januari 1926

Översättning från kinesiskan
Lennart Lundberg

Kommentarer

1. Yuan Shih-kai var Kinas president 1912–15. Före 1911 års revolution var han kejsrerlig general; efter revolutionen manövrerade han ut Sun Yat-sens grupp, som hade lett revolutionen och upprättat den första republikanska regeringen. 1915 försökte han utropa sig till kejsare men misslyckades och dog strax därefter.

Aktuell litteratur om samerna

av Lars Thomasson

□ Om samernas liv, renskötsel, den ekonomiska frågan, de sociala frågorna i vid bemärkelse börjar det komma en rad bidrag i form av böcker och artiklar. Tyngdpunkten har flyttats från exotismen till en rad andra viktiga frågor, menar Lars Thomasson, som här redogör för en del nyutkommen litteratur om samerna.

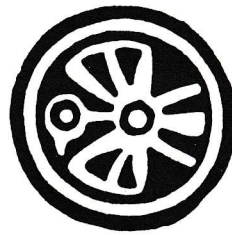
Jan Garnert recenserade fyra nyutkomna böcker om samerna i Förr och Nu 1978:2. Vad som föranleder mig till den här artikeln är den litteraturhänvisning han ger i anslutning till sina recensioner. "Några moderna översiktliga verk" anges vara B Collinder, *Lapparna* (1953), E Manker, *De svenska fjäll-lapparna* (1947) resp *Skogslapparna i Sverige* (1968) samt E Manker & O Vorren, *Samekulturen* (2 uppl. 1967). De är emellertid alla föråldrade.

För den som vill ha aktuella litteraturavvisningar ska jag bidra med några sådana, några som inte bara har det etnologiska perspektivet. Renskötseln som näring, och med den sammanhängande ekonomiska frågan, har nu kommit i förgrunden på ett helt annat sätt än tidigare beroende bland annat på den rationalisering och omstrukturering som rennärigen för närvarande genomgår. Den uppmärksamhet och det engagemang som samernas sociala frågor numera röner, både bland samerna själva och den omgivande majoritetsbefolkningen, har inte heller någon motsvarighet tidigare, om man avser de sociala frågorna i vid bemärkelse, inte bara frågor om yttre levnadsförhållanden och samernas relationer inbördes utan även deras minoritetsstatus över huvud taget. Det exotiska intresset utifrån gentemot samerna kommer man väl aldrig ifrån, men tyngdpunkten i in-

tresset för samerna har mer och mer förts över på andra plan. De rättsliga frågorna intar också en alltmera central plats, koncentreras till det allt större behovet av att oklarheten skingras, att både arten och vidden av samernas rätt och rättigheter blir klarare belysta.

Samerna själva har slutligen på ett helt annat sätt än tidigare lämnat egna bidrag till den skrivna litteraturen liksom de också med det skrivna ordet gått in i den offentliga debatten om sina livsvillkor och sin framtid i en omfattning som bara för några årtionden sedan varit otänkbar. En ökad kulturell medvetenhet har också tagit sig uttryck inte enbart i ex krav och önskemål om ändrad status för samiskan som språk utan också initierat till en nyproduktion av litteratur på samiska och en utökad användning över huvud taget av samiska i skrift.

Ett bidrag av handbokscharaktär, det enda

som numera fyller anspråken på ett sådant och för övrigt det kanske senaste i sitt slag, är Israel Ruongs *Samerna*, 1969 (och senare uppl., 3:e omarb. uppl. 1975), som för närvarande är det mest grundliga och mest aktuella arbetet, samtidigt som det historiskt redogör för samekulturens utveckling. En kort översiktlig orientering, *Samerna i Sverige*, av Lars Thomasson finns tillgänglig i "Turist" 1972:6. Det bidraget utgör för övrigt också grundmaterialet till de faktablad (osignerade), som kontinuerligt utges av Svenska institutet för en utländsk läsekrets. Tom G Svensson behandlar *Reinsamene i dagens samfund* (med huvudvikten lagd vid de svenska samerna) i form av en textbok till en kulturpolitisk utställning (Oslo 1972). Ett bidrag som söker analysera samernas ställning som etnisk grupp och därmed sammanhängande frågor och problem lämnar Edmund Dahlström med *Den samiska minoriteten i Sverige* (i boken *Samerna - ett folk i fyra länder*, 1974), där han sammanfattat vad han tidigare skrivit, bland annat en forskningsrapport från sociologiska institutionen vid Göteborgs universitet (1972:24) och en engelsk version, *The Lappish Minority in Sweden*, i "International Journal of Sociology" (Fall-winter 1973/74, Vol. III, No 3-4).

En samlande orientering ges på sätt och vis också i temaboken *Samerna - ett folk i fyra länder*, som utkom 1974 under redaktion av Lars Svonni och med bidrag rörande de svenska samerna i fråga om deras språk (Nils Erik Hansegård), skolor och utbildning (Lars Thomasson), renskötselformer (Lars Svonni), om deras förkristna religion och missionen bland samerna (Bo Lundmark) samt - såsom angavs ovan - om samerna som minoritet (Edmund Dahlström).

En annan form av temabidrag, var och en med huvuduppgift att vara opinionsbildande men tillsammans tagna också självfallet delvis informativa utgör *Samemakt* (1970) med utderrubiken "Välfärd till döds eller kulturellt folkmod", redigerad av Andres Kung och med bidrag av bl a Edmund Dahlström, Tomas Cramér och Per Idivuoma. Titlarna på bidragen anger bokens karaktär: *Samerna och den svenska kolonisationen* (Dahlström), *De underprivilegierade samerna* (Cramér) och *Om statens förmynderi över samerna* (Idivuoma). Därutöver förekommer ett par intervjuer med dåvarande jordbruksministern Ingemund Bengtsson och generaldirektören i kammarkollegiet Edvard Reutersvärd. Temabidrag kan också samlas i artikelserier. Den mest uppmärksammade exemplet är den debattserie om de svenska samernas situation som förekom i Dagens Nyheter våren 1970 med ett totalt inlägg, varav tre från samisk sida, av Lars Svonni, *Samerna i samhället*; "Ett perfekt kolonialistiskt system", Lars Thomasson; "Jag har förstått, att Sveriges regering vill hjälpa oss ..." och Andreas Labba: *Tillhör jag en dålig ras?*

Av "officiellt" tryck hänvisas till den statliga sameutredningens betänkande *Samerna i Sverige. Stöd åt språk och kultur* (SOU 1975:99-100) Det innehåller - i bilagedelen - en utförlig historisk översikt av Israel Ruong. (Den som vill veta hur det gick med utredningsresultatet hänvisas till Lars Thomasson, *Swedish government policies on the Lapps* i Svenska institutets Current Sweden, No 180, Jan. 1978).

För ytterligare uppgifter hänvisas till Lars Thomassons separatbidrag i utredningsbetänkandets bilagedel (SOU 1975:10), *Litteratur av samer och om samer*.

En stadsskildrare

av Annelie Jordahl

□ Erik Wessel-Fougstedt är målare och grafiker. Han är ordförande i Grafiska Sällskapet sedan 1977, och medlem i den svenska avdelningen av Xylon, en internationell sammanslutning av trägrafiker.

Staden har lockat många skildrare inom konsten. Under den tidiga italienska renässansen målade de flesta konstnärer religiösa motiv som "Bebådelsen", "Heliga tre konungars tillbedjan", "Madonna med änglar" och liknande. Det gjorde de florentinska målarna Benozzo Gozzoli, Sandro Botticelli och Domenico Ghirlandaio också. Men trots de bibliska ämnesvalen hämtade de sina motiv från omgivningen hemma i Florens. Florentinare de kände stod modell för Jesus, ärkeängeln Gabriel eller Johannes Döparen, och kvinnorna staterade som Jungfru Maria, Salome, helgon eller änglar, och alla hade de på sig de kläder de också annars använde till fest eller vardags. Florens slutligen, med sina gator, torg, palats och utsikter, fick tjäna som bakgrund och miljö till alla de bibliska händelserna.

I England på 1700-talet gjorde konstnären William Hogarth inträngande skildringar av den tidens stadsliv. Hans konst moraliserade starkt över Londons och de större städernas förfall, och han varnade för de frestelser och faror som lockade och hotade okunniga unga människor där. De franska impressionisterna

gick mer än hundra år senare bokstavligt talat ut på gatan från sina ateljéer för att försöka fånga det förbirusande livet på de stora parisboulevarderna, kaféerna och i nöjesparkerna. De ville skildra ögonblicket som aldrig mer skulle återvända. De moraliserade inte, snarare upphöjde de gatflickorna och dagdrivarna till ideal.

I vårt land är stadsskildrarna inom konsten ännu ganska få. Storstadsskildrare har vi naturligt nog haft bara under detta sekel och under 17- och 1800-talet hittade de svenska konstnärerna sina motiv mest på landsbygden. Bland svenskaorstadsskildrare märks målare som Otto Sköld och Einar Jolin. Men dessa två har mera målat av husfasader och komponerat arkitektoniska vyer än något motiv ur folkdjupet. Ändå utstrålar Otto Skölds bakgårdar och hustak en påtaglig mänsklig närvaro. Röken ur skorstenarna och tvätten på tork utanför fasaderna vittnar åtminstone om de många osynliga människornas liv! Men det finns stadsmålare med en annan utgångspunkt i vårt land. Albin Amelin är en av dem. Byggnads- och anläggningsarbetare i hans

målningar har varit med om och byggt städer som Göteborg, Malmö och Stockholm, och de fabriksarbetare, metallarbetare, slaktare och hamnarbetare han skildrat har hållit maskineriet igång och försett städernas invånare med vad de behövt.

Även inom grafiken har vi stadsskildrare. Harald Sallberg har gjort många öoverträffade stockholmskildringar, och så har även Svenolov Ehrén. Dessa två är dock i första hand intresserade av stadsbyggnaden, av husens grupperingar, röken ur en skorsten och en kyrkupols välvning. Människan kommer i andra hand. En som skildrat stadens mänskliga villkor som ingen annan är däremot Tors-ten Billman. Han har aldrig varit intresserad av arkitektur eller husgavlar annat än som bakgrund till sin människoskildring, och i hans bilder från Paris och Göteborg kan vi känna igen oss, antingen som en bland många i parisboulevardens människovirvar eller som en av de väntande i göteborgssjukhusets salar.

FOLKLIV I STADSMILJÖ

Erik Wessel-Fougstedt pendlar mellan två ytteligheter. Å ena sidan har han ett starkt intresse för stadens arkitektur, dess byggnader, gatumiljöer och till och med byggnadsställningar och kan återge detta precist och uttrycksfullt. Å andra sidan vill han gärna berättat om de människor som bor och arbetar i staden. Dessa skilda intressen balanserar ibland varandra, och då låter konstnären sin stora kunnsighet i att skildra arkitektur underordna sig bildens helhet och ger fritt spelrum åt människoskildringen. Så är fallet med bilden från en av Barcelonas stora gator "Paralelo", en gång utgiven för FiB:s konstklubb.

Framför elverkets höga skorstenar, husgavlarna längs gatan och bergskammen i bakgrunden, utbreder sig ett myllrande folkliv. Det väcker betraktarens intresse, ögat börjar leta i vimlet och finner en blind man med käpp, husmödrar med korg under armen, småpojkar i en farlig lek efter en lastbil, arbetslösa i förtroligt samspråk, krigsinvalider och gendarmar. Bilden har mycket att säga oss om livet i Spanien på 50-talet.

Bilden från Kungsgatan i Stockholm, också den från 50-talet, är också rolig att titta på. Här finns gott om cyklister och om fotgängare som skynkar över gatan under poliskonstapels beskydd. Festlig är den vita förarhand som sticker ut ur den stora svarta amerikananen i högerkanten. Bildens fina egen-skaper beror till stor del på kompositionen, gatan är sedd i lätt fågelperspektiv och konstnären har lyckats få med både en gatukorsning och trafikanterna på gatans bäge sidor. De båda cyklisterna liksom det mörklädda paret i bildens nedre högra hörn anger tonen – fart, liv och rörelse.

En helt annan stämning finns i bilden "Hörnhus med utsikt". Det är kväll, skymningen sänker sig över staden. Några människor beundrar utsikten, andra betraktar kvällshimlen eller är ute på en stilla promenad. Denna bild bör också studeras på nära håll. Den har fint arbetade detaljer utan att helheten går förlorad. Husfasaden i förgrunden är strukturerad, och i de avlägsnare huskropparna arbetar linjen med rik variation fram ljus och mörker.

Men skildringen av arkitekturen kan också bli övermäktig i Erik Wessel-Fougstedts bilder. Pendeln svänger över åt andra hållet. Så tycks mig fallet med "Metropolis" där människorna irrar omkring på botten av en gigantisk arkitektonisk skapelse. Klockan har stannat på 13.52. Det verkar som om livet flytt denna gudsförgäta plats.

Flera av konstnärns bilder från senare år visar en liknande inständhet. I dem kan husfasader, reklampelare och skyltfrönster vara skildrade med mera liv än människorna som tycks leva i skuggan av den väldiga arkitekturen.

FUTURISTISK TENDENS

Hur ser då Erik Wessel-Fougstedt själv på sin konst? Varifrån har han sitt starka intresse för att skildra storstaden?

– I staden är varje kvadratmeter fylld av människooöden, säger E. W.-F., människorna har byggt staden och de lever där. Det som fascinerar mig är det snabba, det korta, människor som utväxlar en hälsning, ett ord och

sedan går var och en åt sitt håll. Jag tycker till och med om trängseln, kanske skulle jag se det annorlunda om jag satt på ett kontor eller arbetade på en fabrik.

Svaret har futuristiska drag. Futurismen föddes i Paris 1909 som en litterär och konstnärlig riktning, och futuristerna bekände sin kärlek till "det moderna livets dynamik". De älskade ljudet från en tjuotande bilmotor mer än allt annat, och de ville i sin konst ge en illusion av snabb rörelse. Många av dem gick längre än så och glorifierade kriget – en ståndpunkt som Erik Wessel-Fougstedt såkert inte delar.

BAKGRUND

Han är född 1915 i Paris. Fadern var den kände konstnären Arvid Fougstedt. Efter studentexamen studerade han arkeologi och konsthistoria vid Stockholms Högskola och 1938 började han vid Tekniska skolans förberedande stadium. Där fick han arbeta med träsnideri, gipsgjutning och ciselering. 1939 gick han på Edvin Ollers målarskola, och 1940 kom han till Akademien i Köpenhamn där han började teckna modell för Aksel Jørgensen till dess att studierna avbröts av den tyska ockupationen. Vid återkomsten till Stockholm studerade han i två år för Harald Sallberg vid Konsthögskolans grafikskola. Som så många andra som studerat för Sallberg fick Erik Wessel-Fougstedt under dessa två år ett gediget hantverkskunnande och lärde etsning och trägravyr. Efter Grafikskolan studerade han på egen hand och målade mest. Inte förrän 1950 började han med grafik igen. Han tog då upp linoleumsnitt och fortsatte med trägravyr som han arbetade med under hela 50-talet. Efter ett tiotal år tog han upp linoleum igen, men nu med i stort sett samma teknik som han använt i trägravyrerna. Han använde både getfot och stickel vid utskärningen och kallade tekniken för linoleumgravyr. Med denna teknik arbetar han än idag, främst i svart-vitt men också i färg. Färgen har delvis kommit till under påverkan från Konstfrämjandet som i sina beställningar är okänsliga nog att alltid vilja ha färg.

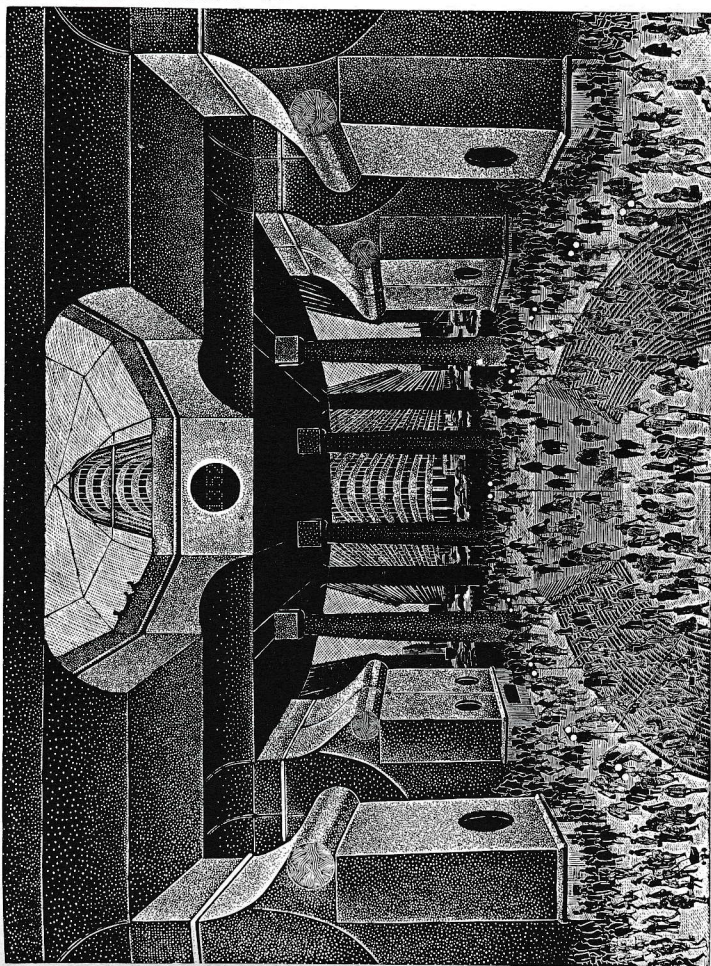
INSPIRATIONSKÄLLOR

Erik Wessel-Fougstedt studerar ofta och tecknar efter verk av italienska 1400- och 1500-talskonstnärer. Det kan vara ansikten, dräkter eller bildens hela komposition som intresserar honom. Han har också starka band till Nicolas Poussin (1594–1665), verksam i Rom och känd för sina religiösa och historiska målningar liksom för sina landskap. Det som fascinerar honom hos Poussin är figurkompositionen och Poussins förmåga att med den uttrycka förhållanden mellan människor. Erik Wessel-Fougstedt vill skildra livet i en storstad med hjälp av klassiska mönster. Och han säger att brytningen mellan det moderna och det klassiska för honom skapar en fruktbar spänning.

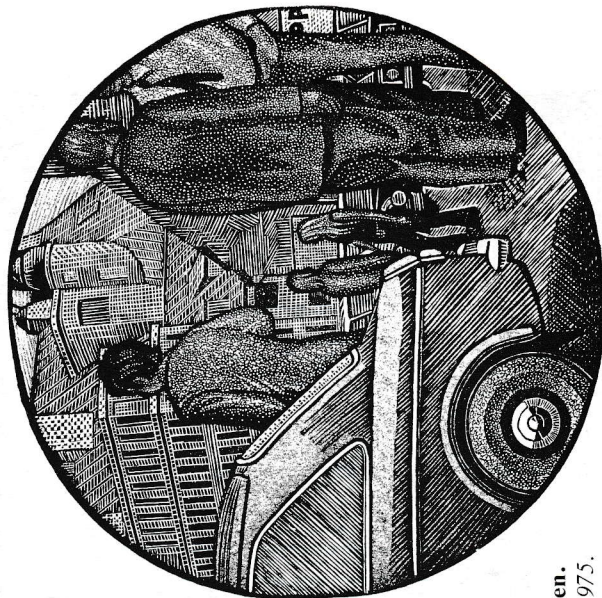
Under årens lopp har han vidareutvecklat sin teknik genom att studera äldre, oftast anonyma xylografer. De båda franska kopparstickarna Claude Mellan och Robert Nanteuil, båda verksamma under 1600-talet, hyser han stor beundran för. Claude Mellan är berömd för att ha utfört ett Kristushuvud, "Veronicas svetteduk" 1679, i en enda sammanhängande roterande linje. När han ville ha mörkare partier i ansiktet lät han linjen svälla ut och på det sättet ge en mörkning. Jacques Callot, 1600-talsgravör och skildrare av kriget i sin hemprovins Lothringen i svifterna "Les Misères de la Guerre", är en annan av hans favoriter. Det Erik Wessel-Fougstedt har studerat hos Callot är hans förmåga att teckna figurer i rörelse och samspel, och hans skicklighet i att utnyttja skillnaden i skala mellan högt och lågt och nära och fjärran för att skapa liv och djupverkan i bilden.

Han studerar också gärna spanska folkliga skämttryck, s.k. "Munda reveso" (Den upp-och-nedvända världen) från tidigare århundraden, liksom William Hogarths myller av figurer.

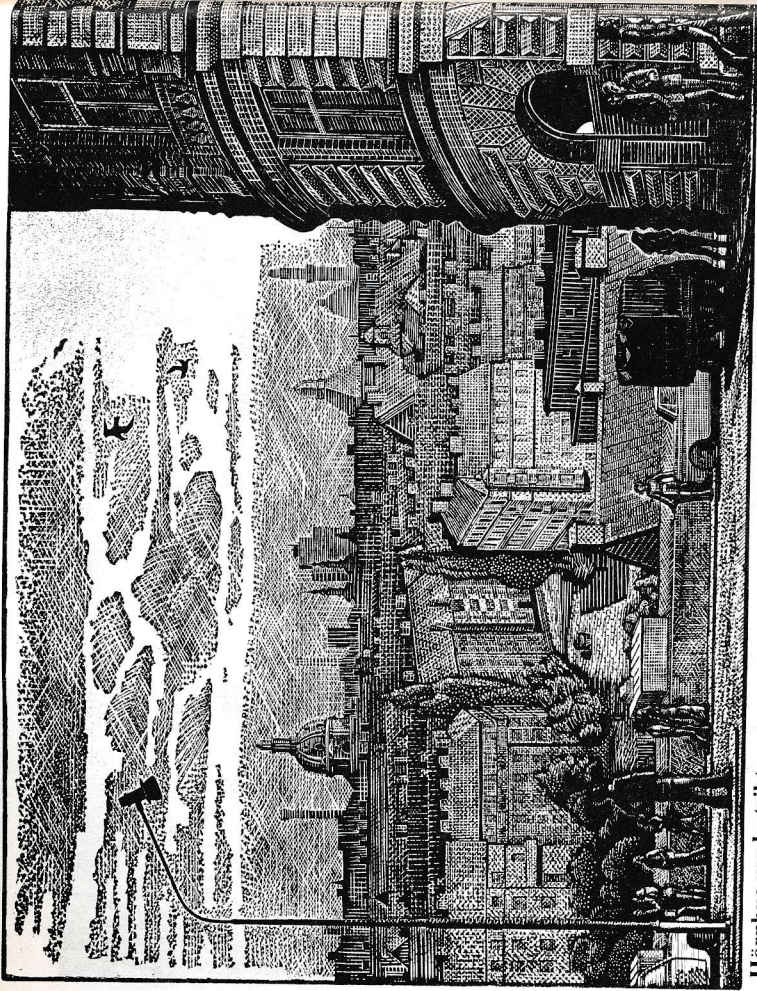
Och efter denna djupdykning i konsthistorien ber jag läsaren att själv bilda sig en uppfattning om det som från början var ämnet för denna presentation – en konstnär från vår egen tid.

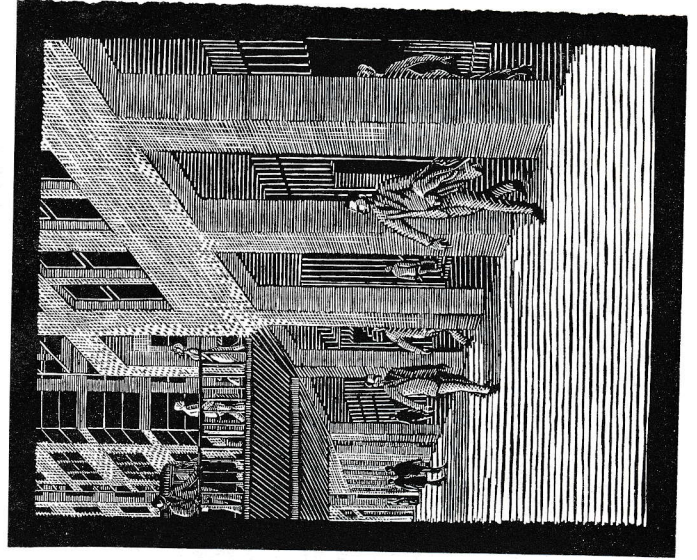
Metropolis. Linoleumgravyr, 1972.

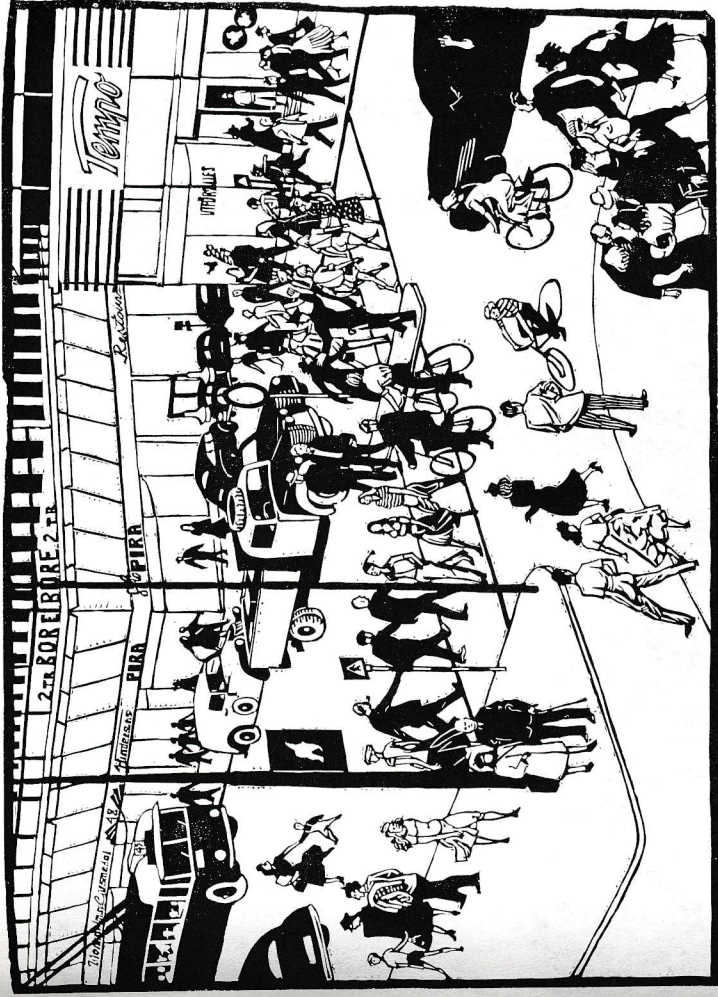
På parkeringsplatsen. Linoleumgravyr, 1975.

Hörnhus med utsikt.
Linoleumgravyr, 1976.

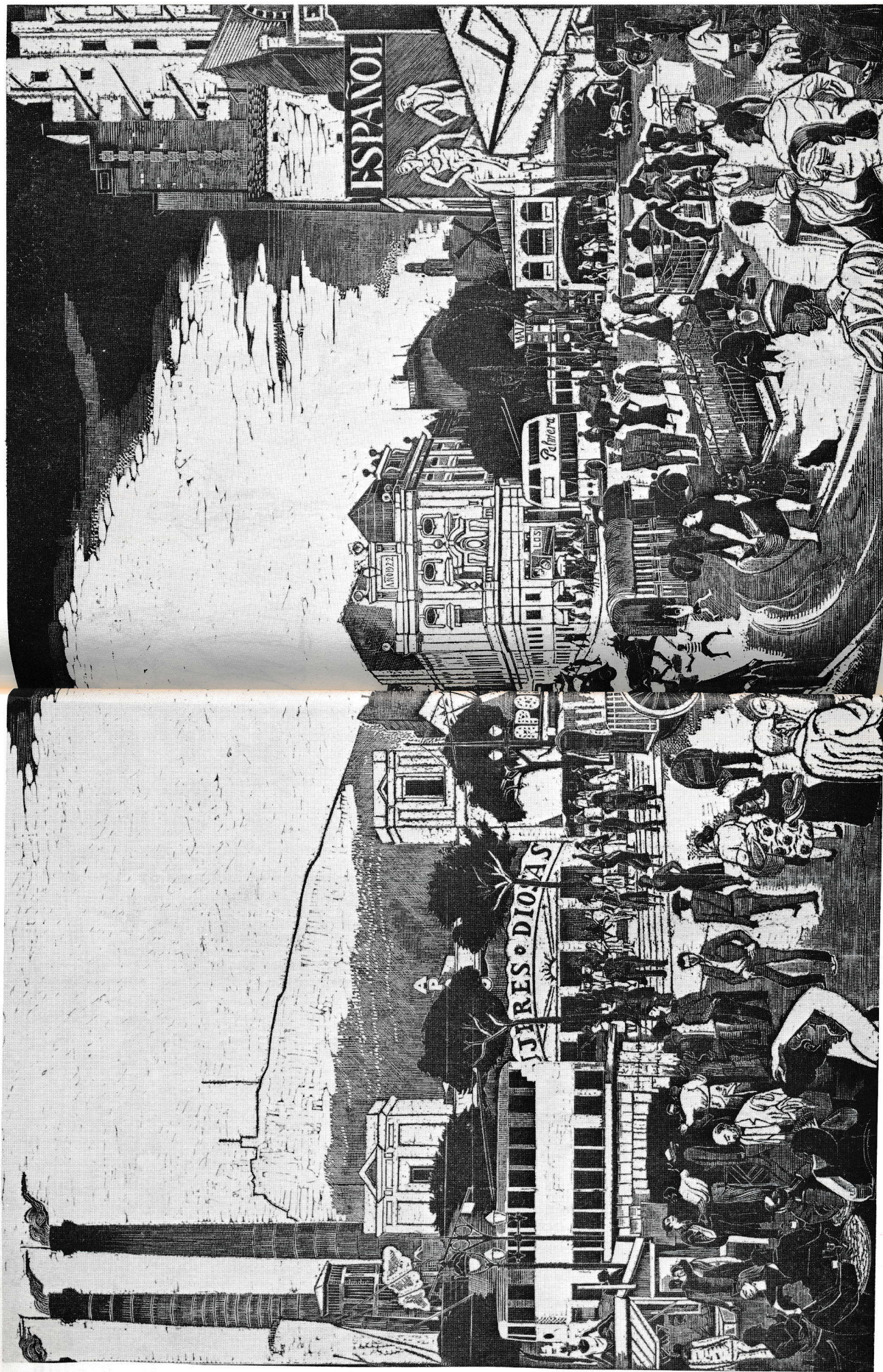
Citybild.
Linoleumgravyr, 1966.

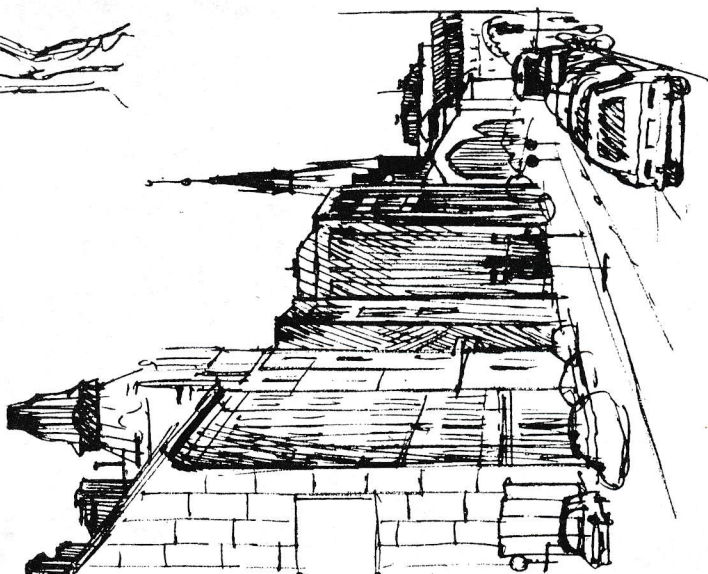
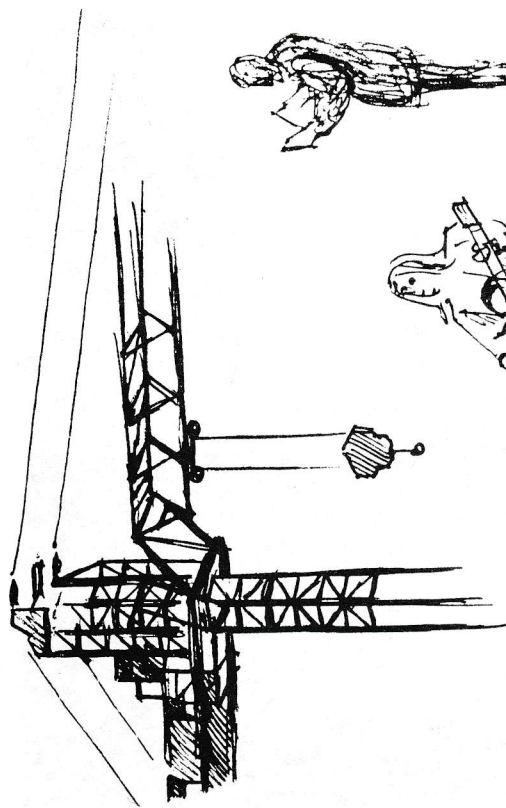
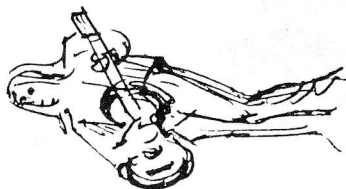
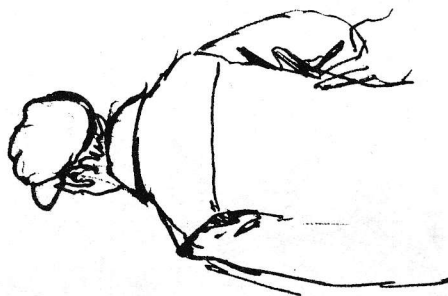
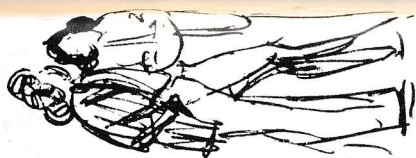
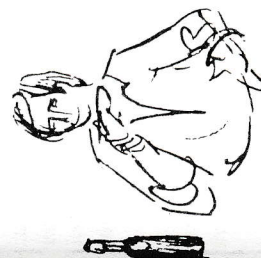
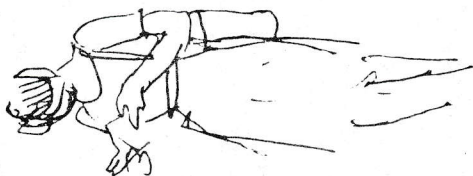
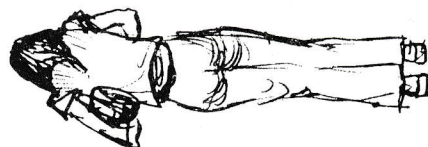
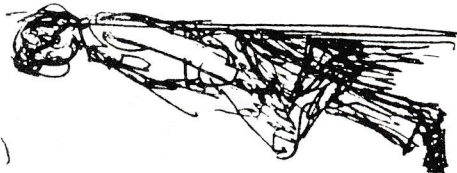
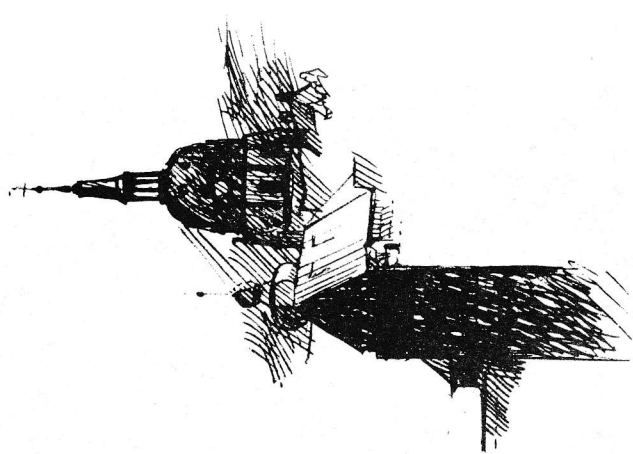
Kungsgatan.
Linoleumsnitt, 1950.

Cyklisten.
Linoleumsnitt, 1958.

Paralelo.
Trágravyr, 1956.

SKISSBOKSLAD

av Erik Wessel-Fougstedt

Flicka i blomsterhatt.

Linoleumsnitt av
Oscar Cleve 1965.

GE KULTUREN EN CHANS!

Kultur är något livsviktigt.
Men skräpkulturen, kioscklackarna och
pornografin breder ut sig alltmer i
massmedia på bekostnad av den verkliga
kulturen; frågor som rör demokratin, synen
på vår historia, litteratur och bildkonst.
Vägen till de viktiga kulturfrågorna blir
allt smalare och svårare att finna.
Så vill vi inte ha det!
Prenumerera på Förr och nu, tidskrift för
en folkets kultur, och ge kulturen en chans!

Prenumeration för 4 nr 45:–
Postgiro: 35 60 72-9

Larisa Rejsner – en stor reporter

av Jan Stolpe

□ På tjugio- och trettioitalen framhävdes den ryska kvinnliga reportern Larisa Rejsners arbete som en pionjärinsats och ett föredöme för radikal journalistik. Med sin kombination av fräns och solidaritet har hon fortfarande idag mycket att lära unga reportrar. Och som historiska dokument är hennes reportage unika.

Larisa Rejsner var en av den unga Sovjetstatens främsta journalister. Hon blev bara trettioett år gammal och efterlämnade en handfull reportageböcker. Men hennes insats, numera bortglömd, på tjugio- och trettioitalen framhävdes som en pionjärinsats och ett föredöme för radikala västeuropeiska journalister, är väl värd att uppmärksamma på nytt.

Hon föddes den 13 maj 1895 i Lublin. Fadern var professor i juridik, ursprungligen

konservativ men med åren alltmer radikal och slutligen socialist. Familjen drevs därför i landsflykt och Larisa växte upp i Tyskland och Frankrike. I hemmet mötte hon gestalter som Bebel och Liebknecht, och fadern korsresponderade med de ryska socialdemokraterna i exil. 1905 återvände familjen till Petersburg. Larisa debuterade som gymnast med ett symboliskt drama, *Atlantis* (1913), och efter världskrigets utbrott utgav hon till-

försvaret sig mot den engelska imperialismen; boken *Afghanistan* utgavs 1925.

Hösten 1923 for hon till Tyskland. Det var en orolig tid. Hon kom till Dresden, fortsatte till Berlin och tog sig fram till Hamburg där hon på nära håll följde den stora arbetarrevolutionen och upplevde dess nederlag. Upproret i Hamburg är ämnet för hennes mest kända reportage, *Hamburg på barrikaderna* (1925); boken översattes snart till tyska men förbjöds som alltför revolutionär och uppviglande av den tyska censuren. Hennes övriga Tysklandsreportage samlades i böckerna *I Hindenburgs land* (1926) och *Berlin 1923* (1925).

Återkommen till Sovjet reste hon runt i landet och skildrade i dramatiska och kraftfulla reportage det socialistiska uppbygget. Hon besökte gruvor och stålverk och skildrade platinautvinningen i Ural i det reportage som här har översatts; dessa reportage samlades i boken *Kol, järn och levande människor* (1925). Det sista året fördjupade hon sig i den ryska revolutionens förhistoria och skrev en medryckande skildring av dekabristupproret år 1825 (*Dekabristerna*, 1926). Hon dog i tyfus i Moskva den 9 februari 1926. – Hennes *Skrifter* utgavs i två band på ryska år 1928.

”Reportern föraktades som den lägsta sortens tidningsskrivare tills verk av en John Reed och en Larisa Rejsner (...) lärde oss att också en faktarapport kan avläggas på ett självständigt och konstnärligt sätt”, skrev en gång den store reportern Egon Erwin Kisch (se *Förr och Nu* nr 1/1978, sid 29). Ja, Rejsner är vid sidan av Reed det moderna reportagens portalgestalt. Inte minst Kisch har uppenbart lärt mycket av henne. När ett urval av Rejsners reportage gavs ut på tyska år 1926 skrev Kurt Tucholsky om hennes skildringar från Tyskland:

”Dessa skildringar från fattigdomens läger kan ingen i Tyskland göra, ty hos oss finns det knappast ens ansatser till ett stort, genomtänkt och skarpt reportage.”

Och han fortsatte:

”Vetande, iakttagelseförmåga och stil i förening: det är sällsynt. Ty här ligger vår tids verkliga uppgifter, och vad Egon Erwin Kisch har påbörjat är en början. Den vägen

borde man gå vidare på.”

Uppgiften är lika aktuell idag. Och det finns fortfarande mycket att lära av Larisa Rejsner.

Med ”lära” menar jag då inte ”slaviskt kopiera”. Det vore säkert en olycka om hennes bildrika stil skulle bli högsta mode bland dagens reportrar! Men hos henne själv fyller den som regel en organisk, framhävande funktion. Hon är omiskänligt ett barn av en tidig rysk symbolistisk tradition, men hon har förmått utveckla sina stilmedel och utnyttja dem till realistiskt åskådliga, konkreta, medryckande och partitagande skildringar från dramatiska och avgörande skeenden i sin samtid.

Se till exempel på hennes sätt att beskriva mudderverken uppe i träskan i Ural! Hon skildrar dem som vansinniga, simmande i sin egen träck. Hon skildrar dem som groteska stora fartyg på väg mot fjärran mål, som oavbrutet stöter emot det land de har mitt framför näsan. Det är en sprakande text och man ser framför sig hur jättemaskinerna står i sina dypölar därute i vildmarken och tuggar och tuggar. Eller se på hennes skildringar av skogsbranden och dess härjningar i de milsvida skogarna! Men denna skildring är ingen påklitrad scen. Den byggs upp som en kontrast mot den indignerade skildringen av hur de lusfattiga arbetarna inte ens får gå ut i skogen och ta sig några enstaka stockar för att bygga sig människovärdiga hus.

Och lägg också märke till hennes upprepade påpekande att de miserabla förhållandena för arbetarna inom platinautvinningen objektivt är en ”kontrarevolutionär agitation” där-

för att en arbetarstat som tillåter sådana eländiga förhållanden för de arbetande förlorar all trovärdighet. Rejsner såg själv och tänkte själv; hon gjorde inga tillrättalagda och glättade bilder av verkligheten.

Larisa Rejsners bästa reportage är för långa för att kunna rymmas i *Förr och Nu*. Till dem räknar jag några av hennes skildringar från inbördeskriget, men framför allt det lysande reportaget från Hamburgupproret och några andra av hennes skildringar från Tyskland. Där finns bilder från de fattigaste miljöer under de allra svåraste åren efter världskriget; skildringar av prostituerade och arbetslösa som drivs in i en hård brutalitet av tvånget att överleva. Rejsner skildrar dem med både fränhet och solidaritet. Dessa reportage har en självskriven plats i den svenska urvalsvolym som nu är under förberedelse.

Larisa Rejsner dog för tidigt, skrev Tucholsky året efter hennes död. Och han fortsatte: ”En sådan som dig har vi aldrig haft. En som dig ville vi så gärna ha. (...) En som gör sitt vetande till ett vapen åt oss och åt de miljoner stumma vars röster aldrig hörs.” Hans ord är giltiga än idag.

Den som vill läsa mer av Larisa Rejsner kan gå till två tyska översättningar: *Hamburg auf den Barrikaden* och den stora urvalsvolymen *Oktober* (Berlin, Neuer Deutscher Verlag 1926; ny och utökad upplaga 1930), som ger ett tvärsnitt av hela hennes produktion och dessutom innehåller ett långt förord av Karl Radek, som stod författarinnan mycket nära.

sammans med fadern en radikal satirisk tidsskrift, *Rudin* (1915–16). Efter oktoberrevolutionen blev hon medlem av kommunistpartiet, arbetade först med inventering av statens konstsamlingar men for sedan ut till stridslinjen när inbördeskriget började. Hon blev kommissarie vid flottans generalstab och upplevde striderna på nära håll: från dem hämtade hon motiv till sina första reportage; de samlades år 1924 i *Fronten*, en av de första böckerna om inbördeskriget.

1920 utnämndes hennes man till Sovjetunionens förste ambassadör i Afghanistan. Hon for dit, stannade i två år och skrev en serie skisser och reportage som konkret och levande skildrar hur ett fattigt land i Asien

I platinans land

av Larisa Rejsner

I.

Kytlym är votjakiska och betyder "gryta". Det är verkligen en gryta. En stor bergsskål, vilande på evig snö. Molnen klättrar över dess taggiga kanter, kvarlämnande trasor av sina böljande, yppigt sirade klänningar. Jägare har vandrat omkring här i alla tider – på jakt efter björn och alla slags villebråd. Men också jägarna har varit sällsynta. Vägarna var nästan oframkomliga. Skogsbränder är inte ovanliga, och jägaren bevakade gränsen sitt område. Konstig prick den där Vorobjov. Han satt på sin torva och bråkade med grannen, monsieur du Parc, om landsvägen.

"Du som är lantbrukare och adelsman kan väl bygga dig en egen väg."

Adelsmannen Vorobjov tillbragte många dagar i buskarna, i väntan på sin granne du

Parc och de klingande bjällrorna på hans trespann: han väntade på att få skicka en laddning skrot efter honom eller – om han inte skulle träffa honom själv – åtminstone ge fransosens vinhund, som sprang bredvid vagnen, en minnesbeta. Du Parc var uttråkad på livet i Kytlym. Veckor i sträck brukade han sitta i sitt hus, men då och då kastade han sig upp i sin vagn, bepansrade sig med dunkuddar mot skrotladdningar från alla håll, också bakåt, tog på sig en tjock pälsmössa och stormade sedan fram på den förbjudna vorobjovska vägen med ringande bjällror.

Men herr Vorobjovs skrot hade en märklig genomslagskraft – dunkuddarna höll inte stånd. Adelsmannen var en god jägare, som egenhändigt brukade förfärdiga sin ammu-

tion av en vitaktig metall som fanns i stora mängder i sumpmarkerna och skogarna på hans ofruktbara domäner. Man får naturligtvis inte föreställa sig att adelsmannen sprang omkring i egen hög person på sina marker och samlade in metallen – men han gav pojkar i byn några ören om de bar hem en hel säck med metallen; dessa säckar tornade obevekligt upp sig i stora högar, och hennes nåd brukade låta kasta ut dem på skräphögen när det var dags för storstädning. Hon tålde inte att makens flickor var fyllda med stora mängder av detta skrot: det var en tarvlig metall, ty den utmärktes av att den var så onaturligt tung, och mycket snabbt fick herr Vorobjov håll i fickorna på sina nya kostymer. Hursomhelst var det vorobjovska skrotet hårt, han själv var säker i blick och stadig på handen, och det ledde slutligen till att monsieur du Parc såg sig tvingad att anlägga en egen väg genom de dittills oframkomliga sumpmarkerna.

Men Vorobjov hade ändå sina glädjemen: fransmannen var sparsam, den svaga brådbotten ruttade snart sönder och brast. Redan första året blev du Parcs ypperliga hingst skadad i frambenet och sjönk ned i träsket.

Just detta år försvann plötsligt herr Vorobjovs förvaltare efter att – i lastbart rus och av okunnighet – ha ropat in en säck vitt skrot bland bönderna för femtio kopek. Dumskalen hade tur. Snart spred sig ett rykte om denne förvaltares väldiga rikedomar, som han hade skaffat sig på något okänt sätt.

I två år låg livet på tajgan och sög på sina björnramar – tills herr Vorobjov en dag gjorde en enastående affär. För tre silverrubel köpte han en hemlighet av en jägare. För det första: att den metall, som man i alla tider hade skjutit raphöns med och dessutom brukade använda för att beskjuta grannen du Parcs vagn och hund; att denna metall inte var något annat än – ren platina, vitt guld, så att säga, den dyrbaraste av alla dyrbara metaller. Det andra var: att det fanns rika lager av denna metall i alla angränsande dalar,

norrut och mot Sosnovka. Från alla omkringliggande berg störtar skummande bäckar ned i Kytlym-grytan, och alla för de med sig platina, som fastnar på vägen och stannar på botten av en flod eller täcks slarvigt över av litet mossa. Engelsmännen och fransmännen gav herr Vorobjov en stor summa pengar för hans ödemark. Det berättas att han fick 3 000 rubel kontant, en bostad med värme och belysning och varm klosett och dessutom en anställning på livstid – man visste inte riktigt vilken – vid bolaget. Från denna tid skakade Kytlym – Kytlym som låg isolerat från hela världen av höga berg, skogar och träsk – hela mänskligheten med nyheten om sina rikedomar på platina, om sina legendariska skatter som låg utspridda i en omkrets av dussintals kilometer, och med sina legender om barbarer som brukade skjuta vildgäss med platinakula. Det var ingen obetydlig man som tog sig an saken – det var den allsmäktige Urquarth, som hade övertagit uppgiften att upprätta ett platina-kungarike i Ural. Också det ryska kaptalet deltog, men blott i obetydlig omfattning: det fick nädligt tillstånd att delta i de utländska aktieägarnas triumftåg. Fem mud-derverk vräkte sig fram över Kytlym-passet. Vart och ett kostade över 300 000 guldrubel. Man släpade dem på björnstigar, och de täckta vagnarna av järn bröt för varje steg ned i träsket med sin oerhörda last av motorer, hjul, grytor och lådor.

Maskinerna reste med en lyx som man tidigare bara hade sett när de små prinsessorna av huset Anhalt-Zerbst drog ut med sina bröllopsståg från Riga eller Reval och kom till vårt land för att regera – i gyllene kalescher, höjda i sobelpälsar – så som de aldrig visade sig därhemma – och med de sista prisnoteringarna på snus, fläsk och grönsaker antecknade i sina oskyldiga tyska flickdagböcker. Detta var maskinernas triumftåg! Varje vagn var försäpand med 200 hästar; när man slog läger om kvällarna såg det ut som om en stormogul var ute och reste. Ett år senare brann skogen på en yta av hundratals verst – det var skogsbränder som maskintågets vakter hade vållat när de kastade brinnande grenar ut i mörkret för att driva bort sin växande rädsla och

vargögonen, inramade av mörker.

1904 och 1905 började bolaget kamma hem sagolika vinster. Redan första året var nästan alla maskiner och nästan alla kostnader för transporten av dem till Ryssland betalda. Vid denna tid, då landet upplevde sin första revolution – vid tiden för den oerhörda finanskrisen och hela ekonomins sönderfall – vid den tiden brukade ett vilt trespann storma fram en gång i veckan genom urskogen och föra sju dagars byte från Kytlym och västerut – för ett värde av en miljon. Var det inte dessa lättfortjanta pengar som Europa gav till vår kejsarliga regering när den kom och tiggade hos Europas finansärer? Sin höjdpunkt nådde rovdriften förkrigsåren 1912, 1913 och 1914. Man kan faktiskt säga att det var med de kytlymska miljonerna och miljarderna som världskriget förbereddes – och dessa miljoner och miljarder skall vi nu betala en gång till! Platina-avkastningen steg till fantastiska tal – 20–21 pud om året. Ryssland levererade 90% av all platina som utvanns på hela jordklotet och erövrade världsmarknaden. Allt tätare, allt intensivare blev platinaregnet. Kunniga geologer utforskade de kringliggande bergen. Och trots att resultaten av deras undersökningar hölls strängt hemliga så spreds snart ryktet att allting runtomkring Kytlym – skogar och träsk, lera och sten – var platina. Ett vansinne utgick från Kytlym. Fyndorterna Tylaj, Kosva, Sosnovka och Trashanken upptäcktes, den ena efter den andra. Runtomkring de metodiskt arbetande jättelika mudderverken kommer en hel armé av platinagrävare och slår sig ned: de bökar omkring i jorden på det mest barbariska vis. Hälften av dem går under, ruinerar sig, kommer i uppköparnas och polisens klor, super, gräver, söker och finner, men fynden hjälper dem inte ty de saknar pengar för att kunna utnyttja dem ordentligt; girigt gömmer de sina fyndplatser, gömmer dem under mossa och löv. Men alla som inandades platinafeberns luft blev inte dess offer. Dessa år var Ryssland infekterat av ett ännu starkare gift. Hur mycket det än jäste i denna Kytlym-kittel så fanns det ändå människor där som bara sysslade med platinagrävningen som ett arbete

vosjlov, Aleksandr Startsev, smeden Krjukov, platinagrävaren Bolosnikov, Pokrysjin, Rogatsjov, Mansurov, Vanja Sergejev och Kolodkin. Dessa blodsdomar ledde till att arbetarna och de som bodde runtomkring började lämna trakten. Hela byar med barn och djur drog bort. Hela Sosnovka lämnade trakten trots vinter och djup snö. Men de saknade vagnar, man gav dem blott fem hästar, allt lösöre kunde inte tas med. Familjerna vände om, men bönderna gick vidare. Det var nu som Dikovskij organiserade sin friskara. Det var visserligen inte mycket med den. Hela truppen hade tio gevär, de övriga var obeväpnade, de kunde blott bjuda fienden pan-

Där fanns också geologen Dikovskij, en bolsjevik; bolaget invigde honom i alla planer och upptäckter; man anade naturligtvis inte att denne svärmare, besatt av idéer om social jämlikhet – och för övrigt en utmärkt yrkesman – knappt tre år senare skulle utdela ett förintande slag mot detta engelska platinakungarike.

Utlämnningarna kan fortfarande inte glömma året 1917. Vilka vinster! Vilka framtidssikter! En välvillig regering, billig arbetskraft i det koloniala Ryssland, urskog och 500 dagelönare som lever isolerade från hela världen och är utlämnade åt företagets nåd och onåd. Och nu skulle alltsammans plötsligt ta slut!

Var det verkligen nödvändigt att Koltjak skulle marschera till Kytlym? Varför måste han fylla träsknen med sina soldaters lik, inandas skogsbrändernas lukt, avvärja friskaror-nas stötar från alla håll, sjunka ned i träskken med sina kanoner och sin träng? Men fälttelegrafen, ledningstråden som gick från grantopp till grantopp, förmedlade långa, bjudande befallningar från Paris och London:

För helvete, herr amiral – vad har vi anställt er för?

Telegrafens skakade av den utländska rotvälskan, av dessa rasande "urgent, urgent, urgent" varmed Europa försökte komma åt den silvriga, den fredligt i jorden, under lurvig mossa, under grankvistar och snö slumrande platinan. Hetsade från utlandet anlände de vita faktiskt till Kytlym i december 1918. Arbetarna, som hade dristat sig att under ett helt år beröva de utländska äventyrarna deras sagolika profiler, fick nu lära sig en fruktansvärd läxa. Skjutna blev: Orechov, Sergejev, Ikanin, Sjumanev, Naimusjin, Grebjonkin, Jaroslavtsev, de båda Ismogilov – far och son –, den unge Kasatkin, Senkov, bagaren Kobkov, Chomutov, Beloglasij, Dyldin, No-

och kom till en väg – vägen till Moltsjanovskaja. Dikovskij bad oss tänka efter igen: vem vet vem det är som skjuter därborta, säger han. Nu märker vi att skotten kommer framifrån, mot oss. Våra män lämnar inte kvar de tunga snöskorna, de gråter men de släpar dem ändå med sig så som Dikovskij befäller. Nu hör jag hur det brakar. Det är en tross. Vart? Till Kosva. För vem? För armén. Vilken armé? Den röda. Då delade han ut två brödskeivor på oss tretton, mer ville han inte ge. Vi drar vidare, men innan vi når fram till den röde kommandanten har denne redan blivit underrättad av förposterna. Man tar emot oss som sig bör. Kulsprutepistoler på ömse sidor, man bildar skyttelinje. Medan Dikovskij visar fram sina papper är det några av oss som inte orkar längre, de bryter samman, också de som orkar stå upprätt ser halvdöda ut. Äntligen kommer divisionschefen och ropar till oss: "Ta de här först!" Man lyfter upp dem som svimmat. Läkaren matar de dem med litet buljong. Det var inga soldater längre – bara utmattat kött!"

Ett år senare intog republiken för andra och sista gången Kytlymkitteln med dess platinagruvor.

II.

Utvinningsprocessen för platina är obehaglig, vansinnig och upprörande. Tänk efter: genom en urskog, genom oframkomliga träsk och över åsar släpar man in sällsamma maskiner i en vildmark. Man ställer upp dem i en gryta som är fylld med oerhörda träsk och stenmassor. I mitten gräver man ut en gruva, som genast fylls med smutsigt vatten, och bygger en flotte. På denna flotte bygger man upp ett tvåvånings mudderverk, som drivs med elektricitet och som gnisslande och skrikande måste tugga sig igenom 200–300 kubikmeter sten, smuts, mossa och vatten för att det till slut skall bli kvar en knappt märkbar hög av metall på slussavdelningens filtmatta. Mudderverken arbetar dag och natt, gräver och äter upp hela berg av jord, sten, träd och hela

dungar; hela dalen förvandlas till en kyrkogård, allt bara för några korn av en metall som mänskligheten av någon outgrundlig anledning har förklarat som utomordentligt värdefull. Bortser man ett ögonblick från detta platinans relativa värde ser man framför sig ett närmast vanvetligt slöseri. I ett land, vars produktion skriker efter elektrisk kraft, kastas nära 3 000 kilowatt ut i ett träsk, i ett håll fyllt av lera och smuts som är obeboeligt på vintern, sommardag uppfyllt av myggor i stora moln och som är hälsosamt kallt och omgivet av evig snö. En hel kontinent åkerjord bearbetas med primitiva plogar medan fem maskinjättar skratrar dystert som vansinniga, simmar omkring i sin egen träck och i envis raseri åter upp de kringliggande stränderna och lämnar efter sig strängar av gröt som de har smält och sedan stött ut. Det är som om mudderverken lekte en sällsam lek. På alla fyra sidor är de omgivna av träsk och hundratals och tusentals kilometer breda bergssmassiv, men här leker de "skeppsfart" i sina tröstlösa pölar. De skriker med röster som vore de riktiga ångfartyg, kastar ankar och lättar ankar, betraktar från däck och från den högmögiga kommandobryggan det "land" som de oupphörligt stöter emot. Grå, kraftiga skovlar dyker oavbrutet ned i vattnet; i sista ögonblicket, innan de når vattenytan, stjälpas de runt och försvinner igen med ett svagt plask. De ser ut som outröttliga, envisa stålgrödor när de dyker upp vid ytan med sina käftar fullastade med sten och dy. Egentligen består hela maskinen av dessa skovlar och av en jättelik tarm av metall, som skovlarna fyller med jord. Vattenstrålar slår rasande emot varje ny skovel. De sprutar runt cylindern, som långsamt vrider sig runt och håller upp sina perforerade vägar mot duschen. Sanden sipprar igenom som i en sil och fastnar under vattnet på särskilda mattor av filt. Mudderverkets matsmältningskanal tränger ut stenarna mot mynningen, där ett transportband av gummi – långt och smalt som en svans – forslar granitstyckena som mudderverket har konsumerat mot stranden. Det är den gamla guldgörvarmaskinen, men i gigantisk skala. Hela berg av mark bearbetas

i mudderverkets mage, en hel flod spolar fram några skålpund platina ur dem. Den avdelning där den slutliga spolningen äger rum kallas sluss-avdelningen, den är avstängd från hela omvärlden med staket. Dörren är låst och reglad. Vid varje skiftbyte tas försorg om bort. Kontrollören – en kommunist – sitter med hängande ben i vattentäta stövlar strax ovanför spolbordet, hans hand vilar på revolverns kolv. Den andre kontrollören står vid dörren. Mudderverket som i övrigt är nästan tomt på människor fylls av arbetare. Männan är klädda i presenning och läder – som dykare – och träder in i denna lejonbur, som bara innehåller några osynliga korn av platina, vilka ligger gömda i smutsen. Nu lyfter man ut de smutsiga filtarna ur vattensängen, och med den smutsiga sidan nedåt sänks de ned i den stora bassängen. Vattnet slår upp i fontäner och spottar skum medan man snokar igenom bädden och letar fram de korr som floden har lämnat kvar. Kranarna är stängda, avloppen likaså. Här skulle råda djup tystnad om inte mudderverket fortsatte att arbeta med ett jordbävningssliknande dån och om dess skovlar inte krålade upp och ned, skrikande och smackande som grisar av järn. Hela avdelningen grips av platinafebern. Utan att märka det är manskapet berusat av vattnet som spolar runt den dyrbara metallen. De är berusade av att stå och stirra på bordet där vattnet risslar undan, för med sig de lätta stenarna och lämnar kvar ett lager av tung, häpnadsväckande tung smuts. De är druckna, man kan säga dödligt berusade – hela manskapet, liksom hela Kytlym. Här styrs allt av det periodiska ruset, den obotliga febern. Kommunisterna bepanstrar sig med böcker, läser Lenin sent på nätterna – efter en lång arbetsdag –, om natten, när Kytlyms elektriska alléer står och lyser mitt i Uralmattens vildmark; kommunisterna slukar Lenin som kinin mot febern. Alla är sjuka. Bonden som kommer till Kytlym på grund av den höga arbetsförtjänsten, så att han kan tjäna ihop till ett litet hus eller en plog, kommer tillbaka nästa år igen, utan att veta varför, driven blott av begäret efter metallen. Också han är drucken: en arbetare och kommunist som var

begåvad och har studerat vid statliga universitetet, men som har återvänt till kasernen eftersom han saknat medel för att underhålla sin familj. Också han är märkt av platinan för hela sitt liv. Och likaså en annan: en egendomlig arbetare – egentligen ingen arbetare: antingen en tjekist som degraderats på grund av förseelser eller en kriminell, som med sammanbitet ursinne kastar ned det glödhetta, uringula teet i strupen och med den utrensades outsläckliga ilska hackar på sovjetregeringen – också han är hemfållen åt Kytlym. Likaså de hundratals arbetare som ligger på de stinkande britsarna i sina kaserner, där det vimlar av löss, och sover en dödsliknande sömn medan deras genomsura stövlar sakta torkar på den stora håarden; människorna sover utsträckt på plankorna, med färskinnet uppdraget över huvudet och med de våta, i mudderverkets vatten genomfrusna fötterna långt framsträckt – alla andas de platina, lever för platinan och bara för platinan.

Vem går fri för denna feber? Blott en liten handfull arbetar-kommunarder, som följer med de stora världshändelserna i de veckoliga referatens förvridna och matta spegel, tycks vara immuna mot febern; förutom dessa män, som drar iväg många kilometer från sina träsk och mudderverk till partimöten för att få läsa rapporten från distriktskonferensen, som bara finns i ett enda exemplar och som för säkerhets skull är fastkedjad vid bordsskivan – förutom dessa fåtaliga människor, som partiet lyckats erövra från platinan, är det väl ingen som är feberfri.

Det skulle i så fall vara Gurjan Maltsev, Kytlyms äldste spelare och äventyrare. Han är den ende som bevarar sitt lugn i slussavdelningen. Honom går det inte att ta miste på: utstående öron, som en uggle, ljusa, känsliga spelarhänder, som lidelsefullt och försiktigt gräver i sanden. Han är den ende som kan se den osynliga platinan i en hög med smuts. Hans raka rör sig med förbluffande, långsam djärvhet. Efter att ha avlägsnat de sista småstenarna och överlämnat dem åt vattenströmmen breder han med ens ut allt som har

blivit kvar efter de ändlösa spolningarna lugnt över bordet och låter det svepas av vågen. Sedan tar han en borste, en vanlig sopborste, sopar över bordsytan, och försiktigt, som vita katter, jagar hans händer tillbaka de silvriga mössan, i den snabba, mjuka, glidande vattenströmmen. Det är fortfarande omöjligt att se någon platina. Men allt försiktigare behandlar han denna smuts, som blir ljusare och ljusare, leker med den i vattnet som om han kelade med en älskad, smeker den som ett barn, jagar och fångar in den som ett villbråd. Man kan stå i timmar och se på, och hela manskapet följer som förtrollade dessa häpnadsväckande händer med sin uppdrivna känslighet, de är som tio vita blinda som saknar ledare men ändå rör sig, de är som tio snövita vinthundar som följer spåret efter en silverne hjort. Till slut håller han fast platinan, skakar den, luckrar upp den som ett upplöst hår. I vattnet samlas en liten vitblå hög, som ligger där stilla, matt glimmande. Ingen aldrig så kraftig vattenstråle kan spola bort den: tung som järn, ja ännu mycket tyngre är den. Människorna darrar när kontrollören tar upp den med en skyffel, torkar den vid elden och kastar upp den i luften likt spannmålshandlaren sin säd.

Men Gurjan ser på, fullkomligt ointresserad. Hans ansiktsuttryck är oegennyttigt som en spelares utan tur: en spelare som har slutat spela. Hela sitt liv har han sökt platina; också funnit platina i stora mängder. Småportioner har aldrig intresserat honom, men när det gällde stora byten stred han på kniven med regeringen, överlät slutligen hälften åt regeringen och förlorade andra hälften i nästa spel.

Och dessutom: Maltsev lekte med elden men brände sig aldrig. Det är inte så enkelt.

Urskogen runt Kytlym brinner år efter år, ingen vet varför. Elden vältrar sig fram genom skogen, drar sig undan långa perioder och kommer plötsligt tillbaka. Hundratals kilometer åter den sig igenom: man skulle tro att den vore försvunnen för alltid, men då störtar den plötsligt tillbaka, kastar sig över

en underbar tall, lämplig för en skeppsmast, som av en slump blivit kvar, och faller den, eller knäcker de fina gröna fingrarna på en gran som är lyftade som till bön. Skogsbranden är som ett djur och har sina nycker. Ena dagen rör den en inte, nästa ger den en nådastören. Med korslagda armar dansar den runt på den förkolnade marken, röker lugnt på en trädstam som böjts till en pipa och gläder sig åt sina barn, eldekorrarna som skuttar över de närmast liggande topparna. Den kan vara välvillig och släppa fram en fotvandrare eller en ryttare på sin vettskrämt frustande häst, och fredligt vältrar sig röken ur hans väldiga pipa över den svedda taigan. Men man kan aldrig lita på honom. Han är som döden. Plötsligt råkar han i raseri, plötsligt dyker hans röda, spöklikt ondskefulla ansikte upp bakom en nedfallen björk eller en gul tall, i vars kropp han har gömt sig hela dagen och väntat ut regnet. Likt en matros svingar han sig nu från topp till topp, högt uppe, hans röda händer flyger; när han nått ända upp rullar han ut sin långa rökflagga och låter den fladdra för vinden. Överallt ser det ut som efter en massaker. Tusentals träd med avbrända rötter och söndertrasade stammar faller kvidande över skogsstigarna. Det finns skogar som är överdragna med fin grön hud, likt ett knappt läkt sår. I stället för de gamla granarna växer unga lövträd. Av och till utstötter de döda träden ett knarrande stön, deras tid är kommen, de måste bryta samman. Elden lämnar alltid kvar ett minne: skogen som har fått uppleva den alstrar oräkneliga svartvita fjärlar, svartvita som frimärken utgivna till minne av ett nödår. Deras vingar är vitare än björkarnas vita och svartare än kol. Elden har en särskild förkärlek för skogar som lever upp på nytt. Likt en erövrarhär som vänder tillbaka till en just intagen, nedbränd och övergiven stad kommer elden nyckfullt tillbaka för att fänga in de överlevande, gripa de flyende som varit oförsiktiga nog att återvända till ruinerna. Den uppsöker sina gamla lägerplatser, sina förposteldar som blivit övervuxna med nypnosor, och de stora slagfälten där de jättelika trädskotten ännu inte har rutnat. Då undkommer inte en

raphöna, ingen aldrig så kvick hare, och inte heller den snabbaste häst.

Gurjan hade haft många möten med elden och alltid lyckats undkomma. Han följde platinans spår, och i förlitan på hans skickliga händer hade andra smugit sig efter honom. Men år 1917 när revolutionen kom greps han av den stora längtan efter andra ting, denne platinagrävare slutade gräva och gav sig ut för att ta reda på var det var bättre. Han kämpade, kom till Sibirien, fann inte vad han sökte, förlorade hörseln och kom tillbaka. Den gamle jägaren tyckte kanske om det nya livet som ett äventyr: kanske var det som att leta efter en ny och rik platinålder. Han rotade ett tag i den mänskliga mineralen, fann bara sten, smuts och vatten och slutade leta. Men grävandet efter platina återupptog Gurjan aldrig mer. Revolutionen försvagade platinafiebern. Den redan åldrade kom tillbaka och tog anställning på det sovjetiska mudderverket. Hans spelaransikte böjs nu med fullkomligt lugn över den skummande, våta genomsökta platinabädden. Han tar i den med sina lugna händer, frilägger den och tvättar den som ett nyfött barn.

Ungefär 600 arbetare lever i Kytlym, i dess kaserner som är så smutsiga, mörka och tränga att man helst inte vill skriva om det. 600 människor är avskurna från världen och hänvisade till förlägnaden i ett miserabelt kooperativ, där det varken finns mjöl eller russin men däremot dampuder och hårfärgningsmedel. 600 människor i denna berggruuta, i träsket, i mudderverkens öronbedövande dån. 600 människor, som ständigt är genomblöta och ofta sjuka, ty Kytlyms klimat är hårt och förrädisk. Hur klarar de det?

Kasernerna knorrar, och – det måste sägas öppet – de knorrar ännu alldeles för litet, ty de har fullkomligt rätt. Det går inte, det är absolut oacceptabelt att man låter arbetarna bo i de gamla barackerna som man ärvt från bolaget. På det sparar man några ören, men samtidigt bedriver man en kontrarevolutionär agitation av sådan omfattning att vitgardisterna aldrig hade kunnat drömma om maken.

Några steg från kasernerna lever en platinatjuv, en ensamgravare som stult ihop några skålpund platina: han bor rent och soligt, i ett hus av sten, hans familj får daglig näring från två feta kor, de bränner hembränt och roar sig med ett underbart dragspel. Och strax bredvid – en kommunist, en av Ditkovskijs gerillakämpar, som halvt hungrade ihjäl år 1920, 1921 och 1922 mitt bland platinarikedomarna; som fått ledgångsreumatism och tuberkulos av arbetet vid mudderverket och som nu ruttar levande bort i den ohyggliga kasernen därför att han inte kan förtjäna så pass mycket att han kan köpa sig ett litet trähus. Runtomkring brinner skogarna, hundratals kvadratkilometer till ett värde av miljontals rubel förintas utan att elden ber om tillstånd att härja. Men arbetaren kan inte utverka tillstånd att få ta det lilla byggnadsvirke han behöver, gratis eller mot en låg betalning. Det är verkligen ett himmelskriande vanvett. Människorna sitter på denna taga där tusentals träd förstörs av ålder om de inte brinner ned och där ingen har lust att hämta ut de fallna träden ur skogen (den så kallade rensningen av skogarna, som vi eftersträvar som ett ideal, består i att den fallna stammen berövas sina grenar så att stammen ligger direkt mot marken och på så sätt *kan rätta förtare*); men arbetaren packas in i ett lusbo därför att vi på papperet har beslutat oss för att rädda skogsbrukets ekonomi, som fick vidkännas stora påfrestningar under revolutionen.

Och vad kommer att hända om det en dag dyker upp en utländsk koncession i närheten av Kytlym, till exempel en Urquarth-koncession? Om den ger arbetarna stövlar, skaffar dem bra byggnadsvirke på tjugofyra timmar, bygger soliga arbetarhuser med stora fönster och erbjuder konserver och arbetskläder? Då kommer ju inte en människa att stanna kvar hos oss. Antingen kommer de att springa därifrån eller också – om de inte kan det – kommer de att bli gröna av avund. De kommer att hata sin produktionsgren. En gammal Kytlym-arbetare, också en av dem som kämpat i friskarna, talade med skakande allvar om detta som en kontrarevolutionär fara som

tornade upp sig. En liten detalj som exempel: i Ural går de så kallade bergstågen – små leksaker, ranka och långsamma – det röcker med en komocka eller en tändsticksask för att de skall spåra ur. Ständigt tumlar de utför branterna. Det finns inte en anständig invånare på orten som inte har en bula i pannan eller andra skramor. Men det är inte det det handlar om. Saken är att denna berömda järnväg varje år kostar republiken några miljoner guldrubel. Eller ett annat exempel: det finns ett dekret, som någon har utfärdat någon gång, som säger att lokomotiven måste ha nåthuvor på skorstenarna så att inte de flygande gnistorna sätter eld på skogen. Men några sådana huvor finns inte, alla lokomotiv åker omkring utan dem eftersom det fattas "särskilda krediter" för detta ändamål. Den byråkratiska ringen sluter sig med största välbehag, och de gamla kaffekokarna fortsätter att driva sin enorma brandstiftarkampanj. Men arbetaren måste betala 18 rubel för en bjälke – med 11 rubel och 50 kopek i månadslön (en lärling) kan han alltså med glädje gå till arbetet i medvetande om att han varje månad kan spara minus 6 rubel och 50 kopek.

Hos oss arbetar man alltid i stora spräng, med sjuklig anspänning i någon bestämd riktning. I produktionen har man till exempel nåt häpnadsväckande resultat. Man har inte bara fått igång de gamla mudderverken med egna krafter, man har också tagit ytterligare två nya mudderverk i drift. Kraftverket på 1 400 kilowatt har förstärkts så att det nu producerar 2 900 kilowatt; trots att arbetsdagen har förkortats har man hållit fast vid det produktionsrekord som bolaget uppställde 1913–14. Och vad som är ännu viktigare: Kytlym producerar regelbundet och säkert. I stället för den äventyrliga rovdriften från förr är driften nu nykter och intensiv. Avkastningen har inte längre sådan fantastisk karaktär som förr, man arbetar i en lugn atmosfär och – med rena händer. Det stjäls inte. Sexhundra människor sitter på denna sovjetplatina, som tillhör alla och ingen, och lider den värsta nöd. Denna metalls syndiga kött, dess berusande lukt och dess hetsande silverne glans förbleknade när Kytlym valde nummer 6 in-

nan de ens hade lärt sig vad som stod i parti-programmen. Redan då vägladdes de av den hemliga tanken på förstatligande, och därigenom förhindrade de att gruvförvaltningen gav Ditikovskij respass.

"Vid den tiden gick det ett rykte: man skulle rösta om bolsjevikerna. Vi såg att avgörandet inte var långt borta. Aktieägarna ville till varje pris bli av med Ditikovskij. Men vårt folk ställde sig som en man bakom honom och valde honom till ordförande för sovjeten. Vi samlade namn för honom: **vi behövde honom för att få mudderverken i våra händer.** Han valdes enhälligt."

Kytlym har förblivit friskt ända till nu; för den saken har partisekreterare Sijljahtin söjt liksom Solovjev, f d medlem av friskarorna och nu chef för milisen (en man av utomordentlig energi; var tidigare matros och satt i tukthus), och dessutom kamrat Gavrilov, direktörens medhjälpare; men allt som gäller arbetarnas vardag är fruktansvärt försummat. Strängaste disciplin och ansvarskänsla går hand i hand med ett närmast fantastiskt slarv, med en nonchalans som går över alla gränser vad gäller arbetarnas behov och mest elementära krav. Det är inte avsett som en förebråelse enbart mot Kytlym – Kytlym är i det avseendet inte värre än industrimetropolerna i Ural och inte värre än det ställiga verket i Nadesjinsk. Men genom denna politik riskerar partiet att förlora all politisk kredit.

Det finns också "fria" platinagrävare – frigrävare – i Kytlym, omkring tvåhundra. Det är Kytlyms småborgerskap.

För det första fattas det pengar till nya mudderverk, trots att till och med vägen som förbinder Kytlym med kraftverket är byggd på ren platina. En hel kontinent, ett helt Amerika ligger inbäddat i träsk. Nattevid, i det sömnlösa Urals bleka ljus, översvämmas dessa skogar och vattendrag, dessa stenar, gräsmarker och träsk av ett vitaktigt sken, allt lyser i platinafärg, i den snölikande glansen från omätliga, i flytande jord nedsjunkna rikedomar. Vi saknar än så länge de pengar som behövs för att ta fram hundra eller tusen

Solovjev binder sin häst helt löst – för att inte förlora en sekund om det skulle bli tal om att komma snabbt iväg – känner efter var han har sin revolver och går att inspektera.

Dessa frigrävare arbetar långsamt, med djurisk envishet. Man ger sig inte gärna på att leta. Likt björnen bland hallonen slår man sig ned på en fläck och mumsar på platina; man vill ha rika fyndorter, sätta sig fast vid dem och aldrig röra sig ur fläcken. Den äldste säger åt de andra att ge sig ut och leta, gräva på nya ställen, spola fram prov, men frigrävarena, som är idel unga bondpojkar, lyder honom knappast, vill inte riskera ett öre på det osäkra; hellre fortsätter de med tjurskallig envishet att gräva på den gamla ofruktbara grävplatsen, och för allt i världen undviker de att söka upp ett nytt arbetsfält. Under denna jakt på osynligt villebråd, där allt är instinkt, känsla och gissningar, släpar de sig motvilligt efter den äldste, eftersom de respekterar hans hemliga kunskaper; men de hatar honom dödligt för hans förstulna rörlighet, för den eviga oro som han inger dem. Så hatar den bofaste bonden nomaden.

Dagens vinst ligger över genomsnittet och är nära dubbelt större än vad den igår in-skickade rapporten utvisar. Men man ljuger med obesvärad fräckhet: provfältet är värdefullt, av 10 kubikmeter får man bara ut så och så mycket platina. Av tio eller fem? Solovjev höjer inte rösten, men pojkar, som tillbringar sin middagspaus liggande raklånga runt en eld och betraktar kontrollörens väg med stirrande uppmärksamhet, reser sig plötsligt upp och ser på honom med giriga ögon.

"För övrigt", säger Solovjev, "kommer ni snart att få en ny kontrollant, en kommunist."

På andra sidan den heta bäcken ser man en rödarmistrock med portfölj och revolver stryka förbi bakom buskarna. Under den genomvåta mossen lägger man märke till ett brunbränt ansikte med fyrkantig haka. Männen vid elden rör sig inte, hela bandet, som lever som djur, utan några behov, och som bara intresserar sig för vad som får plats i den lilla skålen på deras fickvägar, följer mannen

på andra sidan med blickarna för att utröna vilken fara som hotar dem därifrån.

Varje främling betraktas med misstro. Gamla erfarna bönder gräver ned sig i jorden med hela familjen, med sina söner och deras fruor och döttrar. Deras arbetsdag slutar när natten sänker sig. Deras arbete är hårt, penligt, fordrar mycket tålmod; det avbryts varken av ord, sånger eller vilopausar. Kvinnor med hopknipna, giriga munnar knådar ihärdigt jorden likt de uttorkade spenarna på en sjuk ko. Bönder pulvriserar i raseri bergets sten; de hatar denna fala jord, som ger sig åt vem som helst och som så länge förblir ofruktbar.

Gamla ensamma frigrävare är som de gamla alkemisterna. De blir förtorkade av solen, lätta som en fjäder som en fågel tappat och vantrogna av denna eviga växling mellan lycka och otur. Med skeptisk min sitter de på kanten till utgrävningen och driver på sina oerfarna lärjungar i det tunga arbetet: "Gräv djupare, Mitjucha, djupare under vattnet!" Mitjucha är redan genomblöt av svett; hetsad av sitt unga begär gräver han ut den ena kubikmetern efter den andra, sköljer jord och sten och kastar sig när han inget finner med förnyat ursinne över sumpmarken. Men den gamle ler över tillvarons förgänglighet och röker. Inte ens en stor lycka kan ge honom något mer; han har ju redan för längesedan gjort upp räkningen med livet. Han har övertygat sig själv om att livet varken skriver upp sina fordringar på honom eller betalar sina egna skulder.

Ingen blir så bedragen av Gud som den troende. För det mesta är han inte ryss, utan voljak. Med ändlig ödmjukhet löper han efter platinan, han bär dess svek med stilla tålmod. I årtionden utihärdar han misslyckandena, fast övertygad om att ödet en dag skall förbarma sig över honom och rätta till allt det onda han tillfogats. Till slut går det så långt att den gamle frigrävaren glatt och kärleksfullt noterar de nya nederlagen; ty varje nytt nederlag förstörar den sagolika summa som lyckan har tagit i förskott av honom.

Varje förlorat hopp är en rätt till ny vinst. Varje kränkning flyttar vedergällningens dag närmare. Så går årtienden av förnedrad och aldrig lönad flit. En sådan frigrävarare är fullständigt ensam, fortfarande jagar han bort objudna kompanjoner. Vad skall han med dessa främmande människor till? Han vill inte ge dem ett uns av den olycksfatt som en dag skall förvandlas till oerhörda mängder av plattina. Men trasket förblir som förr bara trask. Från dag till dag blir vattnet kallare och de svulna ögonen i det av mygg sönderstuckna ansiktet söker förgäves efter den silvervita skörden. Så till slut, en het dag när trasket sjuder och ångar och förälskade fågelröster kvittrar, överdragna med grönt, står vojaken med tjocka, av reumatism uppsvulna ben framför den ikonliknande kontrollören, tigger om en plats på sjukhuset och gråter.

Han är fast övertygad om att djupt nere i den sista gruvan, som han tvingades överge idag – därnere har han lämnat kvar sin utlovade lycka. Ödet stannar kvar i detta håll, som redan bebos av nedramlade grodor: lyckligt simmar de runt därnere, tumlar runt med utspretade bakben likt långsamma roder, och leker med bubblorna som stiger till ytan.

Pitsjugin, den berömda platinagrävaren från Sosnovka, ser ut som en hästjuv. Han har zigenarögon av obeskrivlig slughet och zigenarmustasch. Vid häktningen uppträder han med klok behärskning. Likt ett klokt djur nosar han på frågorna och backar i sina egna fotspår, varvid han märker fotjärnet. Och när han har uppnått den distans som gör att han är utom fara, står han och ser därifrån med sina vänligt smekande ögon medan vargöroren fortfarande visar på den mest spända uppmärksamhet.

Kamrat Solovjev hade knappast lämnat rummet förrän Pitsjugin vände sitt ansikte

mot mig, med det ljudlösa skrattet hos en gammal jakthund, med ett leende där godmodigheten dröp över de vassa vita tänderna.

”Och vet ni hur mycket platinas jag har i verkligheten? Tjugo skålpund. Om Solovjev hittar det skall han få det, om han inte hittar det – då tar jag inte illa upp.”

Vanligtvis brukar den frigrävarare som blir rik bygga sig ett stenhus med grönt plåttak. Men Pitsjugin bor fortfarande i sitt gamla trä-ruckel, familjen lever fortfarande på kålsoppa, och med dotterns brudgum köpslår han sedan länge om utstyrseln.

”Hur kan ni leva i denna smuts, Pitsjugin? Vill ni verkligen inte lämna det här och leva ett nytt liv?”

”För det måste sönerna och barnbarnen ha så de klarar sig.”

Han tänker med kärlek på sin familj, som från generation till generation kommer att leva på böndernas karga villkor, trots denna platinas som ligger begravd som ett ihjällklämt barn under golvplankorna i hans träkak; som med en daglig kaka surbröd är säkrad för hundra år och som innebär ett löfte för tre generationer framåt att de skall kunna gå genom livet med långsamt och jämnt utsläpplig hos en lus som kryper över väggen.

”Vet ni, kamrat Solovjev, vad Pitsjugin just erkände för mig? Att han äger tjugo skålpund platinas.”

Zigenaren tog av sig mössan, tog tag i Leninporträttet som hängde i hörnet i stället för helgonbilderna, vände känslösamt sina ögon, som vittnade om munterhet, hän och medvetande om sin egen säkerhet och sade medan han korsade sig:

”Vad hittar du på, kära fru! Vid alla heliga, något sådant kan jag aldrig ha sagt. Och det kan ingen heller bevisa!”

*Översättning från tyska
av Jan Stolpe*

”Bref från en resande konstnär 1869”

Om Nils Månsson Mandelgren i Jämtland och Härjedalen

av *Svante Svensson*

□ Utomlands blev han invald i akademier och lärda sällskap. I Sverige motarbetades han och hade svårt att bli erkänd. Fortfarande har Nils Månsson Mandelgren inte fått den breda uppmärksamhet som tillkommer honom.

Min mormor bodde i Linhults by i Södra Råda församling i Värmland, nära gränsen till Västergötland. Det finns två kyrkor i den socknen. Den stora vita kyrkan reser sig på höjden vid vägorset. Den byggdes på 1860-talet och omgärdas av en helt vanlig svensk kyrkogård med krattade gravar och gångar. Men så finns där också den gamla kyrkan av trä, som inte har några gravstenar på kyrkogården som är inhägnad av ett stockstängsel. Kyrkans väggar har en panel gjord av träbitar som sågats ut till lustigt formade bruntfärgade fjäll. På femtiotalet brukade vi på somrarna besöka den gamla kyrkan. Vilken märklig upplevelse det var att komma in genom den låga dörren, klättra över den höga tröskeln och sedan stå därinne i kyrkorummets och se alla målningarna som talade till besökaren tvärs igenom fem och sex århundraden!

Södra Råda gamla ödekyrka är ju ett av de märkligaste byggnadsverken vi har i vårt land. Den är ett unikt dokument över vår medeltida bild- och byggnadskonst. Och ändå skulle det dröja mycket länge innan jag stötte på namnet på den man som vi främst har att tacka för att kyrkan inte revs och förstördes: *Nils Månsson Mandelgren*.

DOKUMENTATION AV DEN SVENSKA FOLKKULTUREN

I nr 3/77 av Förr och Nu tog Bengt Jacobsson

upp Mandelgren och vi kommer helt säkert att återkomma ofta till honom och hans verk. Ty Mandelgren lade ner hela sitt arbetsfyllda liv på att dokumentera, vidareföra och vidareutveckla den svenska folkulturen. Under mitten och senare delen av 1800-talet gjorde han om somrarna mycket långa resor i Sverige under vilka han samlade in, avritade och beskrev formlinjen, slöjdsaker och bruksföremål – från plogar till tobakspipor. Hans intressen omfattade allt som kan räknas till ”kulturen” i vid bemärkelse, eller som han själv uttryckte det, till ”den svenska odlingen”.

1800-talet var ju en stor brytningstid. På landsbygden var man mitt uppe i en befolkningsexplosion och livet förändrades hastigt. I många fall är Mandelgrens avritningar den enda dokumentation vi har av saker som senare förstörts. Detta gäller såväl medeltida textiler – sparsamheten var stor, altartäcken användes ibland som hästfältar – som hela medeltida kyrkobyggnader!

Men Mandelgren var inte begränsad till ett kuriosasamlande. Verksamheten skulle tjäna samtiden. Han grundade föregångarna till *Konstfackskolan* och såväl föreningen *Svensk Form* (tidigare Svenska Slöjdföreningen) som *Svenska Forminnesföreningen* har honom bland initiativtagarna.

Bokanmälningar

Skönlitteratur

Dritero Agolli. KOMMISSARIE MEMO. Övers. Sven Collberg. Efterskrift Jan Stolpe. 287 s. Oktoberförlaget, Stockholm 1978. Pris: ca 49:--

ISBN 91-7242-127-4

Ett litet folk försvarar sitt land mot en utländsk ockupant. Många väljer att dra upp i bergen och ansluta sig till partisanerna. I det svåra men framgångsrika kriget sätts partisanerna på hårda prov. Det kan hända att slaktning tvingas skjuta på släkting, men nu rör det sig inte längre om någon släktfejd av den gamla typen, utan om ett nationellt frihetskrig där patrioter ställs mot förrädare. I denna intensiva kamp tvingas alla bekänna färg.

"Kommissarie Memo" är en frän och spännande skildring från Albanien under den nazityska ockupationen. Dritero Agolli har valt hjälteromanens form för sin bok. Hjältarna är Memo, bataljonschefen Rapo, de övriga partisanerna och det albanska folket.

Bosse Ek

Sun Axelsson. DRÖMMEN OM ETT LIV. 228 s. Bonniers, Stockholm 1978. Pris: ca 72:--

ISBN 91-0-43523-6

En självbiografisk roman om författarens uppväxt i ett medelklasshem. Hon beskriver en bitvis förskräcklig barndom, men är noggrann med att inte fördöma sina föräldrar,

Ingemar Andersson. ARVSKULDEN. 200 s. Norstedts, Stockholm 1978. Pris: ca 49:--

ISBN 91-1-771682-9

På femtiotalet utgavs av Ingemar Andersson en rad romaner. Han arbetade då som snickare i Hjo. Birger Christofferson nämner honom som exempel på "författare som stammar från relativt illiterata miljöer och envist vägrar att inordna sig i 'tongivande' grupperingar". Om denna "illiterata" miljö handlar Anderssons nya roman. Med ett ovanligt spänstigt och levande språk skildrar han tre bröders slit för att klara den lilla snickerirörelse som de ärvt från fadern. Dag och natt, vardag som helgdag drivs de att för usel betalt konkurrera med bygggiättarna. Utgången är naturligtvis given; företaget är dömt att misslyckas. Andersson skildrar en intressant grupp i det svenska samhället, småföretagarna, på en gång arbetsgivare och själva arbetare, "skrivbordsmänniskor" och hantverkare, i deras ofta hopplösa överlevnadssträvan.

Ylva Holm

Ill. Kaj Stuart-Beck

år i Paris, var god vän med den store arkitekten Viollet-le-Duc. Och tiden har ju visat att hans idéer var riktiga. Hembygds museerna blomstrade ju upp i landet, slöjdföreningen lever ännu idag osv.

Men det har tagit över hundra år att göra Mandelgrens verk känt för en bredare publik. Sina samlingar skänkte han till Lunds Universitet, där man länge, vilket var en stor kulturskandal, ruvade på materialet. Vissa delar har t o m möglat. Men på senare år har det tagits flera goda initiativ. 1972 utgavs Åke Stavenows biografi över Mandelgren och i Lund har forskaren Bengt Jacobsson bearbetat Mandelgrens samlingarna. Läsarna av Förr och Nu är bekanta med hans artiklar.

BREF FRÅN EN RESANDE KONSTNÄR 1869

I år har så Jämtlands läns museum tagit det goda initiativet att i *Jämten*, "Heimbygds årsbok" 1978, utge Mandelgrens *Bref från en resande konstnär 1869*. Det är en mycket intressant läsning. Mandelgren beskriver ju i stort sett allt han ser. Bokens värde har ytterligare förhöjts genom klargörande kommentarer och artiklar av Elisabeth Stavenow-Hidemark och Bengt Jacobsson m fl. Särskilt berömvärda är Jacobssons källkritiska kommentarer vilka gör att skriften kan användas direkt i nutida forskningsarbete kring hembygdsfrågor etc.

Ett stort arbete har lagts ner på bildmaterialet som är rikligt och välredigerat. Man har i en del fall t o m plockat fram fotografier av de av Mandelgren avbildade föremålen så att läsaren kan bedöma teckningarnas värde.

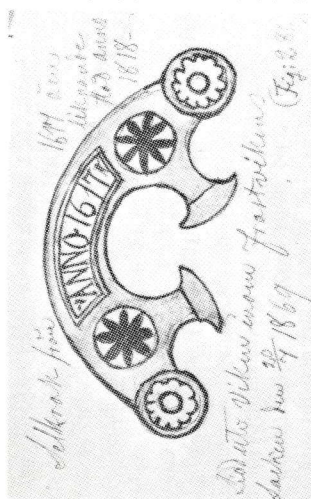
Mandelgren lyckades aldrig få resurser att utge hela sitt planerade monumentala arbete *Atlas över Sveriges odlingshistoria*. Men nu väntar vi med spänning på vem som skall svara för nästa större utgivning ur samlingarna i Lund. Förr och Nu kommer att bevaka detta! Var så säkra.

JÄMTEN 1978. Red Sten Rentzhog. 176 s. Ill. Jämtlands läns museum. Östersund 1978. (Kan köpas genom Jämtlands läns museum.) ISBN 91-85390-12-07

EN "OKÄND" STORHET

Mandelgrens efterlämnade samlingar, teckningar och manuskript är ett enormt rikt material att ösa ur för hembygdsforskare och andra. Ändå har det kommit förvånansvärt lite till användning. Varför? Ja, en av förklaringarna är nog att han blivit i det närmaste totalt undanstoppad i läroböcker och officiella sammanhang. Han passar inte in i schemat när svenska ämbetsmän skall beskriva "förminnesvårdens" historia. Mandelgren hamnade nämligen i skarp opposition mot den dåtida riksantikvarien Bror Emil Hildebrand. För Mandelgren var det inte statsbyråkraterna som utgjorde garantin mot förstörelsen av historiska föremål, det var folket ute i byarna och städerna. Han hade på nära håll sett hur okänsligt ämbetsmän i Stockholm kunde bära sig åt. (Till exempel blev den enda kända bilden av Nils Dacke förstörd p g a B E Hildebrands försumlighet.) Det skulle faktiskt vara intressant om någon yngre fackhistoriker t ex från Arkivet för folkets historia gjorde en jämförande studie av imperialismens "arkeologi" och riksantikvarieämbetets centralistiska verksamhet under 1800-talet.

Mandelgren var autodidakt. Här hemma hade han svårt att bli erkänd - han saknade akademisk examen - men utomlands blev han invald i akademier och lärda sällskap. Det säger mycket att han, då han vistades några

Selbåge från Viken i Frostviken.

utan försöker sätta sig in i deras situation. Bäst är de rent berättande styckena, som dock binds samman av mer pragtliga analyser. Författaren deklarerar vikten av att skriva om sig själv och sina upplevelser: "Ens eget liv är alltid giltigt för andras och tvärtom."

Tyvärr är boken dåligt genomarbetad, och de analyserande styckena är vaga och antydande. De har mer karaktär av dagboksanteckningar, och är svåra att begripa för en utomstående. På så vis blir inte beskrivningen av egna upplevelser allmänt giltig, utan bara privat.

Ulla Wennberg

Anton Dontjev. ELINDENJADALEN. Övers. Roger Gyllin. 441 s. Forum, Stockholm 1978. Pris: ca 84:-

ISBN 91-37-06707-9

Den bulgariske författaren Dontjev har här valt att skildra ett skede i sitt hemlands historia, då det bulgariska motståndet mot turkarna fick nytt liv i samband med det osmanska väldets försvagning.

En turkisk grupp skickas 1668 till Rhodopebergen i södra Bulgarien för att med tvång omvända den kristna befolkningen till islam. Bulgarna ger vika för de råa övergreppen, men deras beaktelse till den nya tron blir bara en läpparnas beaktelse.

Författaren återger händelserna med hjälp av två språkrör, en kristen bulgarisk munk och en omvänd fransk adelsman, som växelsvis från var sin sida skildrar de grymma aktiviteterna.

Parallellen med den imperialistiska stormakten Sovjets inmarsch i Tjeckoslovakien är intressant, men i sin helhet blir romanen ändå ganska tråkig. De två språkrörerna övertygar inte, framställningen är ibland lite väl poetiskt överarbetad och försöken att forma någon slags folklig berättarkonst fylld med gåtlik visdom är fullständigt misslyckade.

De fem sidor ord- och sakförklaringar, som avslutar boken, gav mig större utbyte än själva romanen.

Mats Hansson

Eva Forest. DAGBOK OCH BREV FRÅN FÄNGESET. Övers. från franska av Lena Melin. 288 s. Rabén & Sjögren, Stockholm 1976. Pris: ca 42:-

ISBN 91-29-46201-0

Eva Forest. KAMPEN OCH MOTSTÅNDET. Vittnesbörd från kvinnofängelset Yserias. Förord Francisco Uriz. Efterskrift Alfonso Sastre. Övers. Lena Melin. 314 s. Rabén & Sjögren, Stockholm 1978. Pris: ca 58:-

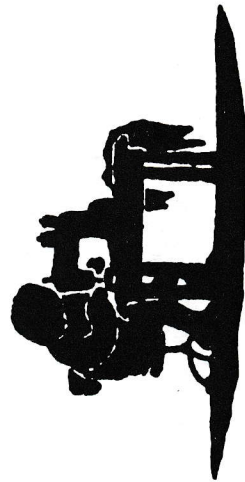
ISBN 91-29-50987-4

Vi behöver starka kämpande kvinnor. När man läser de två böcker Eva Forest skrev i Yserias-fängelset i Madrid 1974-77, slås man av hennes aldrig sviktande solidaritet med de förtryckta och hennes envisa tro på att kampen lönar sig.

Eva Forests "Dagbok och brev från fängelset" är privata brev till hennes tre barn. Man förundras ännu mer över den framtidsstro, som utmärker dessa brev, när man läser de utsmugglade vittnesmål om fysisk och psykisk tortyr som ingår i "Kampen och motståndet". Det är en fruktansvärd men nödvändig bok. Förutom intervjuer med 30 kvinnor innehåller den ett unikt avsnitt där Eva Forest, som är psykiater, försöker analysera tortyren som företeelse och sätta in den i ett större sammanhang.

Eva Forests böcker inger också oss mod, och vi kan helt instämma med hennes make Alfonso Sastre, när han i en slutkommentar till vittnesmålen skriver: "I er finns vår ära, allas ära. I era skövade, torterade, misshandlade kroppar finns skönheten i världen."

Marianne Fors

Lars Ragnar Forssberg. ETT 70-TAL. 68 s. Norstedts, Stockholm 1978. Pris: ca 29:-

ISBN 91-1-771791-4

Om det är så att den sena 60-talsdiktningen var politisk och poesin tio år senare har kommit att kretsa kring det privata, så kan man lugnt påstå att Forssbergs dikter spänner över detta vida fält och poeten är väl medveten om det problematiska i såväl politikens som poesins "trender".

På sin boks baksida säger han: "Ensam förmår jag inte sammanfoga skärvorna./ Vågen ur splittringen måste bli gemensam."

Samlingens dikter är, tycker jag, olikartade på ett sympatiskt sätt: tidskritik varvas med personliga utlåtanden, klartext med lyriska tonfall. Det är Både Och i stället för Antingen Eller. Politiken som en del av det privata och vice versa: "Utan andra går det lika litet/ som utan dig själv."

Bengt Berg

Olof Granholm. BÄSSPOJKEN OCH OXBOLLEN. 281 s. PAN/Norstedts, Stockholm 1977. Pris: ca 38:-

ISBN 91-1-771491-5

Boken berättar om småbrukarsonen Gottfrid Ersbacks uppväxt och mognad på det svensktalande Österbottens fattiga landsbygd. Redan som barn kommer Gottfrid i kontakt med socialismen och med åren blir han alltmer politiskt medveten.

När kriget utbryter vägrar han ställa upp på tyskarnas sida, han blir "skogsgardist" och

flyr senare till Sverige. Efter krigets slut återkommer Gottfrid till Österbotten och försöker försörja sig som slaktuppköpare. Han skaffar bil, gifter sig och arbetar politiskt genom fackföreningen.

Skildringen av Gottfrid Ersbacks liv och vedermödor, grubblerier och aktiviteter är varm, ömsint och smärslig.

Mats Hansson

Roy Isaksson. I DETTA NU. 86 s. Norstedts, Stockholm 1978. Pris: ca 29:50

ISBN 91-1-771701-9

En diktsamling som tar tid, som man måste lugna ner sig i. Inte för att den är "svår" men tät, koncentrerad, genomarbetad på ett sätt som välgörande skiljer den från mycket av dagens "unga" slit-och-släng-poesi (10, 15, 20 år efter den amerikanska beatpoesin). Roy Isakssons dikt är vardaglig, men inte grå eller spänningslös, lika litet som vardagen är grå, spänningslös om man tränger genom schablonernas yta.

"indianerna upptäcker Columbus./ barnet blir mannens fader" eller "ljustet går ner i marken/ som en andning". Isaksson levandegör språket och förmår skapa en poesi som fortsätter en bit längre än diktens slutrad, dvs något dröjer sig kvar, stannar i läsaren. Också världens händelser tränger in i dikterna - Francos död lika väl som 21 augusti 1968. Livet är närvarande på fler plan än ett.

Bengt Berg

Bernd Jentzsch. MED VÄXANDE STYRKAN/MIT WACHSENDE STÄRKE. Övers. och inledning Karl H Bolay och Helmer Lång. 71 s. Eremitpress, Helsingborg 1977. Pris: ca 20:-

ISBN 91-7286-031-6

Ännu en i den stadigt växande gruppen av landsförfärdade östtyska kulturarbetare och intellektuella. En poet av samma rang som Reiner Kunze ("Dikter över alla gränser", samma förlag). Bernd Jentzschs poesi är - som så ofta den östtyska - svärfångad och

symbolmättad. Men det är en poesi väl värd den extra ansträngning det kostar att tränga in i den, en poesi som, med utgivarens ord, "är som ett salt bad efter den nattstända, halvsmälta modernism som präglar en stor del av den svenska lyriska dussindiktningen". Det är dikter av hög klass – Bolay och Lång kallar Jentsch DDR:s Harry Martinson – om förtrycket, ångesten och rädslan, men också om kampen och hoppet. Jentsch skräms inte längre till tystnad av diktaturens kreatur; han vet att deras valde i ett historiskt perspektiv är kort.

Kaj Svensson

Mona Kalin. LIVET ÄR HÄRLIGT. 224 s. Alba, Stockholm 1978. Pris: ca 55:–

ISBN 91-7458-098-1

Mona Kalins debutroman handlar om ett brukssamhälle i Värmland, dess människor och andeväsen. – Andeväsen, som kan förgylla tillvaron, när man som arbetare kuvas, förnedras och riskerar att bli fråntagen sitt människovärde. När man dessutom misslyckas i sina trevande försök till politisk kamp och upprättelse.

Författarinnan beskriver människorna och miljöerna med en härlig svikt och spänning i språk och stil. Hon gör det vidare med en självklarhet som får läsaren att befinna sig mitt ibland berättelsens personer, som hon skildrar med ömhet, med alla deras mänskliga brister och tillgångar.

En bra bok om hur det kunde vara att leva i första världskrigets Sverige.

Till sist: ett mycket fint omslag av Hans Arnold!

Madeleine Ågren

Lu Hsün. I DE MATTA SPÅREN AV BLOD. Essäer och prosastycken 1918-36. Övers., urval och redigering Britta Kinne-mark och Göran Sommarval. 471 s. III. Cavefors, Lund 1978. Pris: ca 124:–

ISBN 91-504-0688-4

Detta är en vacker och ambitiös bok som har det fina syftet att göra den kinesiske författaren Lu Hsüns (1881-1936) kulturarbetargärning känd för en större svensk allmänhet. Lu Hsün tog med sin penna aktiv del i Kinas befrielse från utländska inkräktare och inhemska förtryckare, och detta urval innehåller polemik i litterära och politiska frågor, värdering och kritik av den äldre kinesiska litteraturen, fördömanden av människofientliga feudala sedvänjor, men också kortare personliga betraktelser som för oss i mycket nära kontakt med författaren och kanske gör honom till vän för livet.

Boken är stilfullt illustrerad med fotografier på författaren och hans vänner, försedd med en kronologi över hans levnad, ett person- och ett sakregister, notapparater samt en efterskrift av Göran Sommarval.

Boken kommer lämpligt till den stora kinesiska utställningen om Lu Hsün som öppnar den första oktober på Nationalmuseum i Stockholm.

Annelie Jordahl

William Morris. NYTT FRÅN EN NY VÄRLD eller En epok av vila. Några kapitel ur en utopisk berättelse. Övers. och efterskrift Jan Stolpe. 228 s. Gidlunds, Stockholm 1978. Pris: ca 39:–

ISBN 91-7021-225-2

I romanform framlägger här William Morris (1834-1896) sin uppfattning om hur det framtida socialistiska samhället bör gestalta sig. Vi får följa huvudpersonen på hans resa i 2 000-talets England. London liknar nu en trädgårdsstad, där parlamentet finns kvar – som kulturminne – men används som lagerlokal för gödsel. Människorna är friska och vackra och lever ett anspråkslöst men rikt liv,

fyllt av arbete av många slag och kärlek. Men det är ingen överklid idyll som skildras. Svartsjuka finns. Och sorg. Hur det gick till när detta nya samhälle föddes får vi veta av en som var med. En spännande och tankeväckande framtidsskildring. Jan Stolpe har skrivit en efterskrift, som sätter in romanen i dess idéhistoriska sammanhang och redogör för hur den har blivit värderad.

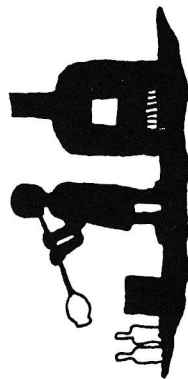
Christina Ericson

F.J. Nordstedt. SAUERHOF. 278 s. Bonniers, Stockholm 1978. Pris: ca 65:–

ISBN 91-0-043531-7

Weimarrepublikens Tyskland är skådeplatsen för romanen "Sauerhof". Författarnamnet är en pseudonym för teologen Christian Braw. I prologen försäkrar berättaren att romanen saknar budskap. Men det är förstås inte sant. Budskapet finns där och det är rejält reaktionärt, (men skickligt framfört). Berättelsen inleds med att huvudpersonen Heinrich Sehnuscht kommer hem från den första tyska kolonin Samoa (se romanen "Sehnuscht", Bonniers 1976) och finner familjeföretaget i konkurs och det gamla goda Tyskland, med Gud, Kejsaren och De Eviga Lagarna på dödsbädden i gestalt av fadern, kallblodigt mördad av en arbetare och kommunist. Arbetarna hyser, i Nordstedts skildring, hat och avund mot allt "högt och annorlunda" och kommunisterna är världshistoriens största bedragare, hatiska mördare och parollpratörer. Den förhatliga demokratin skapar oreder och banar väg för nazismen. Så lyder budskapet – men en intressant bok är det lika fullt.

Marie-Louise Persson

Christer Persson. KARL OCH FABRIKANTERNA. 200 s. ALBA, Stockholm 1978. Pris: ca 52:–

ISBN 91-7458-084-1

Karl Marx diskuterar tillväxtens gränser med tre fabrikanter från 1800-talets Malmö. Konversationen förmedlas av ett medium och är tänkt att säljas till Kvällsposten.

Det är en del av rekvisitan i denna bok som handlar om vår samtid, om Malmö och varvet år 1977. Huvudpersonen arbetar på Kockums. Som Persson själv är han ornitologiskt intresserad och boken är fylld av väl beskrivna observationer av flora och fauna.

Det är en frisk och vital prosa, mångfacetterad och uppbyggd av en mängd pusselbitar. Eller som Persson skriver på baksidan: "Allt hänger samman, som ler och långhalm. Vi blir våra egna bödlar, också genom avgränsningen av medvetandena, på grund av den snäva synfältet. Hur gör jag rättvisa åt denna verklighet: enbart genom att spegla den på dess egna villkor, möjligen med darr på stämman?"

Staffan Glassel

Eva Runefelt. ÅLDRIGA OCH BARNSLIGA TRAKTER. 78 s. Bonniers, Stockholm 1978. Pris: ca 30:–

ISBN 91-0-043536-8

Eva Runefelts dikter handlar snarare om tillstånd än händelser. Det intensiva flödande språket förmedlar och skapar upplevelser som svårigen låter sig återges på några få rader. Dikterna liknar stora myllrande vävnader där trådarna löper fritt, försvinner och dyker upp på andra, oväntade ställen:

Som när man påbörjat en intensiv resa i någon men blir avbruten och måste gå i sömn utan trötthet

Bengt Berg

Amalie Skram. PROFESSOR HIERONIMUS. Övers. Maj Frisch. Efterskrift Jette Lundbo Levy, 185 s. Gidlunds, Stockholm 1978. Pris: ca 39:–

ISBN 91-7021-226-0

Romanen är översatt från norska och utkom första gången 1895. Den handlar om en kvinnlig konstnär, Else Kant, som under trycket av hem och barn får svårigheter i sitt måleri. Hon bryter samman och tas in på sinnessjukhus. Överläkaren, professor Hieronimus, är auktoritär, och Else behandlas hårt, hon får bl a inte träffa sin man. Hennes protester tas som tecken på galenskap. Efter en månad ska hon föras vidare till nästa sinnessjukhus, om vistelsen där handlar bokens fortsättning "På Sankt Jörgen".

"Professor Hieronimus" är spännande och välskriven och ger realistiska inblickar i 1800-talets mentalvård. Tyvärr har den nya utgåvan ett efterord som i feministisk nit bara ser romanen som en skildring av manssamhällets förtryck av en kvinnlig konstnär. Som om inte samma auktoritära mentalvård drabbade även de manliga patienterna!

Ulla Wennberg

Birgit Sunesson. NEDRE BOTTEN, ÖVER GÅRDEN. 131 s. Författarförlaget, Stockholm 1978. Pris: ca 38:–

ISBN 91-7054-257-0

"Att vara arbetare på Molinsgatan sjutton i början på tjugotalet, det var som en sjukdom. Våra föräldrar var rotade i arbetarklassen. De visste sitt ursprung. Portvaktssysslans tummade på deras självkänsla men förstörde den inte. Men min syster och jag blev osäkra på oss själva. Vi hörde inte hemma någonstans."

Vanja är arbetarbarn men växer upp i en portvaktslägenhet i ett herrskapshus. Bland rikemansbarnen är hon en främling och bland arbetarbarnen likaså. Hon lär sig skämmas över sitt ursprung och sitt hem.

Med denna barndomsskildring från Göteborg gör Birgit Sunesson, producent på Sve-

riges Radio, sin romandebut. Det är en liten enkel och ömsint skildring av ett barn som är ensam och utanför.

Marianne Fors

Arne Säll. BORTOM GRYNINGEN. 72 s. Kulturfront/Ordfront, Stockholm 1978. Pris: ca 25:–

ISBN 91-7324-087-7

Denna diktsamling är nr 1 i Kulturfront/Ordfronts lyrikserie "Perspektiv". Arne Säll skriver om 40-talets sommar, lika väl som om 70-talets, om ensamhetskänslor och samhörighet, om hemmansägaren från Kilpisjärvi som strukturaliserats till något höghusområde i mellansverige, om Skövde-städerskornas och LKAB-arbetarnas kamp, om socialassistentens jobb, om balderbrå och kamomill. Det är gripbara dikter, tankeväckande och samtalsnära. Det är inte det helgjutna, storslagna som Arne Säll är talesman för, utan hellre då det udda, lite sneddrampade:

– lågmälda röster där i mörkret
de tafatta händer mötte mej ibland –
De har låtit mej ana konturerna
av en annorlunda morgondag –

Bengt Berg

Aino Trosell. SOCIALSVÄNGEN. 177 s. Ordfront, Stockholm, 1978. Pris: ca 40:–

ISBN 91-7324-085-0

Debutroman av en f d socialassistent om en socialassistent, som börjar tvivla på den nuvarande socialvårdens uppgifter, vilka bakom de vackra orden och utredningarna mest består av lappverk. Hon orkar inte med det utan lägger av och börjar på ett fruktalager med kamratskap och sammanhållning, vilket dock naturligtvis bara löser hennes egna problem. Kollegerna, klienterna, miljön och skeendet är mycket trovärdigt skildrade, vilket kan intygas av personer som varit i samma situation. Detta tillsammans med ett välskrivet och flytande språk gör att denna lilla bok enligt min mening är en av vårens mer positiva debuter.

Britta-Lena Jansson

Facklitteratur

Fredrik Reinhold Arosenius. BESKRIFNING ÖFVER PROVINSEN DALARNE. Efterskrift Göran Rosander. Faksimil, 980 s. Gidlunds, Stockholm, 1978. Pris: ca 160:–

ISBN 91-7021-199-X

I Sverige finns en omfattande men tämligen okänd topografisk tradition. En av de mer kända topograferna är Abraham Hülphers som 1762 utgav en dagbok över en resa genom Dalarna.

100 år senare påbörjades häftesvis utgivningen av ett nytt stort topografiskt verk, "Beskrifning öfver Provinssen Dalarne", av Fredrik R. Arosenius, då Hülphers dagbok hunnit bli otidsenlig.

Arosenius' aldrig fullbordade verk har nu för första gången utgivits i ett band. Arosenius presenterar med nykter saklighet ett omfattande geografiskt och botaniskt material, där även de skilda socknarnas näringar och historia, sägner, seder och bruk får stort utrymme.

Denna faksimilutgåva är en rik källa att ösa ur för såväl den historiskt intresserade allmänheten som för den historiska forskningen.

Vid sidan av dagens utslätade landskaps-skildringar reser sig Arosenius som en gigant i Linnés efterföljd.

Mats Miljand

Ulf Beijbom. SLÄKT- OCH HEMBYGDSFORSKNING. 160 s. Natur och Kultur, Stockholm 1978. Pris: ca 40:–

ISBN 91-27-00338-8

Innehållet framgår av undertiteln: "Att söka sina rötter i tidigare generationer – om släktforskning, emigrationsforskning och hembygdsrörelsens framväxt." Det är fråga om en praktisk handledning för enskilda och studiecirkel och den fyller väl syftet genom sina pedagogiska överskådlighet, sina litteraturanvisningar, sin förteckning över några centrala forskningsinstitutioner samt avslutningsvis sina studieanvisningar och förslag till uppläggning av studiecirkel. Det intressantaste och väsentligaste anser jag vara delarna om hembygdsforskning med allt vad det innebär av torpinventeringar, genomgång av socknens yrkesprofil, skolan, folkrörelserna m m.

Författaren betonar vikten av att de professionella forskarna och amatörhembgdsforskarna kompletterar varandra – inom detta område är verkligen amatörernas insats ovärderlig.

Britta-Lena Jansson

Nils Bejerot, **MISSBRUK AV ALKOHOL, NARKOTIKA OCH FRIHET.** 211 s. Ordfront, Stockholm 1978. Pris: ca 40:–

ISBN 91-7324-070-2

Bejerot har sammanställt ett trettiotal artiklar om drogmissbruk skrivna under senare år. Bejerot är kunnig och har stor erfarenhet. Hans klarsyn – och humor – gör boken lättläst och begriplig även för lekmän på området. Bejerot lägger även fram förslag på hur drogmissbruket ska bekämpas. Han ställer krav på politiker, på socialstyrelsen, på socialassistenter och läkare, på folkrörelserna – och på missbrukarna! För politikerna visar han att alkoholismens och narkomanins utbredning följer med politikens svängningar. Sedan "liberaliseringen" på dessa områden slog igenom på 60-talet, "går förfallet stadigt vidare mot kaos och fascism – om inte väns-tern snabbt tar tag i problemkomplexet och förvandlar det från en verböjd till en hävstång för en progressiv samhällspolitik." Det bör vi ta som en utmaning. Antar vi den, är denna bok oundgängligen nödvändig.

Pär Gustafsson

Raimond Bengtsson. **ARBETETS SÖNER.** 160 s. Zindermans, Göteborg, 1978. Pris: ca 80:–

ISBN 91-528-0248-5

Raimond Bengtsson har tidigare i tre böcker försökt beskriva den svenska socialdemokratins svek mot socialismen. Och han gör det utifrån sin egen praktik – under 35 år var han medlem i det socialdemokratiska partiet.

Nu går han vidare på den inslagna vägen och i "Arbets söner" låter han fem arbetare tala fritt om politik, drömmar och erfarenheter. Det är en VPK:are, en socialdemokrat, en r-are, en syndikalist och en oavhängig socialist. De representerar tillsammans en god bit av arbetarrörelsens historia och resultatet av de fem intervjuerna borde ha blivit bättre än vad det faktiskt är.

Felet måste vara Bengtssons. Han har inte hållit tillräckligt hårt i intervjuerna utan stundtals flyttar de iväg, och oväsentligheter döljer de spännande resonemangen. Läs bara intervjun med syndikalisten Gunnar Eriksson som ibland låter som han står och håller tal på något politiskt möte. Det är bara vpk:aren Sam Jansson som lever i texterna.

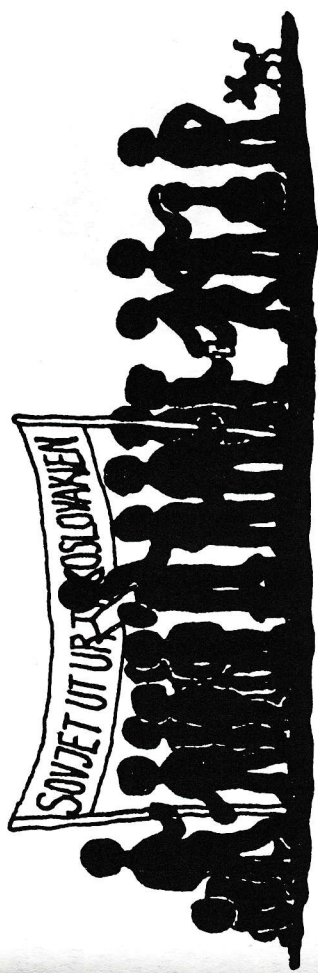
Curt Lundberg

Rolf Blom: **FOLKE FRIDELL – PROLETÄRFÖRFATTARE.** III. 210 s. LT, Stockholm 1978. Pris: ca 81:–

ISBN 91-36-01123-1

Folke Fridell är en av de författare som litteraturkritiken försökt tuga ihjäl. Men han överlevde och nu har Rolf Blom skrivit en utmärkt bok om honom, som tar upp Fridells barn- och ungdom och utveckling fram till debuten, hans 40-talsdiktning samt som viktig bakgrund en summering av syndikalism och anarkism. Blom visar på huvudtemat hos Fridell: kampen för människovärdet, samt redogör för den häftiga debatten efter Fridells första böcker. Boken är en doktorsavhandling men mycket lättläst och utan vetenskaplig jargong. Blom visar också på Fridells arbete för att utveckla proletärdiktningen, något som är

viktigt att uppmärksamma idag. Boken är välvärd att läsas av alla litteraturintresserade. Priset är högt, men den bör finnas på bibliotek.

Christer Magnusson

Stefan Bohman. **BEFRIESENS ORD! FOLK PÅ MARSCH.** Svenska arbetarvisor i kampen för politisk och ekonomisk demokrati 1866–1918. 161 s. Rabén & Sjögren, Stockholm 1978. Pris: ca 32:–

ISBN 91-129-51563-7

Visorna i "Befrielsens ord" är alla skrivna för att användas i arbetarnas kamp. I kampen mot hunger, arbetslöshet, tullar och militarism och i kampen för fackföreningar, rösträtt och kortare arbetsdag. De historiska händelserna kring dessa frågor beskrivs utförligt i boken, vilket underlättar förståelsen av visorna. Till varje visa finns en kommentar samt noter och ackordsanalys.

"Befrielsens ord" är sammanställd av etnologen Stefan Bohman i samarbete med ABF, som också tagit initiativet till boken. De har gjort en hedervärd insats för att återerövra en tidigare ganska ökad del av folkets kultur och historia. Vi kan föra den traditionen vidare genom att sjunga dessa visor och lära av dem.

En studiehandledning till boken och en skiva med arbetsånger finns att beställa.

*Björn Garefelt
Agneta Jonsson*

CHARTA 77. Dokument om människorätt i Kafkas Prag. Red. Nils Lalander. 198 s. Rabén & Sjögren, Stockholm 1978. Pris: ca 40:– ISBN 91-29-50585-2

Den som vill sätta sig in i förhållandena i det ockuperade Tjeckoslovakien har i Lalanders "Charta 77" en god hjälp. Här tecknas först bakgrunden till medborgarrörelsen, genom personliga och öppna brev till myndigheter, från personer som påtalar missförhållanden och övergrepp som de utsatts för på sin övertygelse.

Därefter publiceras Charta 77:s dokument från rörelsens första månader. Under tecknarna av Charta 77 kräver att gällande tjeckoslovakisk grundlag, bestämmelser i FN-beslut och Helsingforsöverenskommelsen skall efterlevas. Utifrån detta granskas i dokumenten skolsystemet, arbetslivet, trosfrihetsfrågor etc. Utöver detta finns en provkarta på de trakasserier, som drabbat undertecknarna, samt den officiella reaktionen, i form av en Rude Právo-artikel.

Det är en fascinerande läsning. Ur dokumenten träder människor med mod, kunnskap och beslutsamhet fram. Genom Charta 77 talar förnuftet.

Lasse Linusson

Elias Cornell. BYGGE AV STAD OCH LAND. 271 s. PAN/Norstedts. Stockholm 1977. Pris: ca 59:--

ISBN 91-1-77317-2.

Elias Cornell, professor i arkitekturhistoria vid Chalmers, har återigen skrivit en historiebok. Han har försökt skildra samhällsbyggandet på ett dialektiskt sätt, som bygge av stad och land.

Skildringen inleds med samlarnas övergång till bönder och därigenom bofasthet och byar. Medeltidens städer beskrivs med entusiasm.

Men från 1400-talet sker uppbrottet från den na kultur av stad och land. Den definitiva upplösningen kommer med industrialismen. Samhällets delar tar överhanden och städerna delas in i zoner.

Cornell ger en personlig bild av stadsbyggnadshistorien. Vad gäller 1900-talets attacker har han funktionalisterna som borgerliga rationalister och talar istället varmt om skiftesarkitektur som Howard och trädgårdstäderna.

Han har dock svårt att fullfölja den dialektiska uppläggnings. Det är mest städer och stadsplaneidéer som beskrivs och inte alltid spänningen mellan stad och land. Men det är ett djärvt försök och den rikt illustrerade boken är stimulerande, välskriven och läsvärd.

Staffan Glassel

DEMOKRATISKA KAMPUCHEA. En rapport av PLO-representanten Hamad Al-Aydi. Övers. Clara Johnsson. 72 s. Oktoberförlaget, Stockholm 1978. Pris: ca 20:--

ISBN 91-7242-144-4.

Kampuchéas historia har aldrig skrivits av en kampuchean. Vår syn på landet har vi fått från utländska betraktarens skildringar. Detta tragiska faktum konstaterar Hamad Al-Aydi,

som är representant för PLO i Peking, i denna rese-rapport från sitt besök i Kampuchéa våren 1976. Samtidigt berättar han att landets regering har påbörjat ett gigantiskt forskningsarbete för att komma tillrätta med detta missförhållande. Al-Aydis rapport bygger på egna iakttagelser och samtal med ledare i Kampuchéa, med bönder, arbetare och soldater. Dessa får svara på frågor som: Varför evakuerades hela Phnom Penhs befolkning ut till landsbygden, och hur var detta möjligt att genomföra på bara tre dagar? Varför avskaffades penninghushållningen och hur går handelen till, egentligen? Boken ger en annan och ärligare bild av det nya Kampuchéa än de nybildade och lögnerna som vi fortfarande matas med via nyhetsbyråerna såväl i öst som i väst.

Pär Gustafsson

Tomas Forser. HUMANIORA PÅ UNTAG? Humanistiska forskningstraditioner i Sverige. En antologi med bidrag av bl a Tomas Forser, Sven-Erik Liedman, Kurt Aspelin, Per Arne Tjäder, Carl-Axel Moberg. 276 s. PAN/Norstedts Kontraktors, Stockholm 1978. Pris: ca 54:--

ISBN 91-1-783131-8

Den humanistiska forskningen är satt på undantag i Sverige. Det är m a o svårare att få livstids bärgning som humanistisk forskare i vårt land än i Norge. Statens njugethet är bekant men forskningstraditionerna är inte kartlagda.

Liedman tecknar i denna antologi bakgrunden i Europa och börjar i Sverige med Boström, som på 1800-talet propagerar för ämbetsmannauiversitetet. Han formar skola. Hans filosofi är ideologiskt användbar fortfarande.

I början på 1900-talet byter man skola, men inte ämbetsmannaideologi. Positivismen ligger under sig fakultet efter fakultet. Litteraturvetenskap, filosofi, historia, nordiska språk – alla blir bergtagna. Pluralism blir ett honnörsord men ramarna är bestämda.

Antologin behandlar den nordströmska traditionen, svensk nordistik, Anton Blanck,

arkeologi. Forser skisserar utvecklingen inom litteraturvetenskapen och Tjäder går igenom forskningen kring åttiotalslitteraturen.

Lars Andrée

Eugen Friedrich. FOSTRAD TILL FÖRBRYTARE. Efterord Hans O Sjöström. Övers. Irene Mårdh. 87 s. Ordfront, Stockholm 1978. Pris: ca 30:--

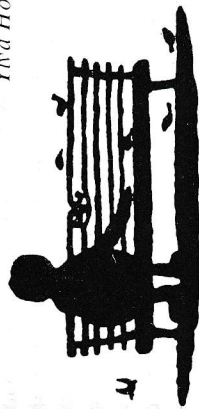
ISBN 91-7324-072-9

Huliganer benämndes barnen i de barngångar som efter andra världskriget, hemlösa och föräldralösa, drev omkring i hela Östeuropa. En av dem är Eugen Friedrich, idag 43 år, numera bosatt i en stockholmsförfattar. I en skakande berättelse skildrar han sin barndom och uppväxt. Eftersom han var zigenare tvingades hans berlingska fosterföräldrar överlämna honom till Gestapo som sjuåring. Nazisterna satte honom i koncentrationslägret Theresienstadt.

Mellan 1945 och 1949 levde han tillsammans med ett barngäng, tiggde och plundrade för att klara livhanken. Långa, hårda vinstelser på barnhem i Öst- och Västsverige följde, senare fängelse i Västberlin, så småningom "frihet" i Sverige.

Friedrichs bok visar ett europeiskt "öde", förskräckande och nödvändigt att känna till. Han är ett av nazismens offer. Hur nazismens ögringar ännu idag drabbar honom berättar han också om i sin bok.

Ylva Holm

FÖRFATTARNAS LITTERATURHISTORIA. Den andra boken. Red. Lars Ardelius och Gunnar Rydström. Ill. 464 s. Författarförlaget, Stockholm 1978. Pris: ca 85:--

ISBN 91-7054-233-3

Den andra delen av "Författarnas litteraturhistoria" börjar med Viktor Rydberg och går fram till slutet av 20-talet. Författarporträtten

dominerar, men det finns också några texter om t ex barnlitteratur, poesiabumens verser och folkslag visdiktning. Det finns ingenting som binder samman de olika bidragen, utan de måste bedömas var för sig. Det gör att boken som helhet blir tråkig att läsa, medan enskilda bidrag kan vara mycket intressanta. Som t ex de om barnlitteraturen, Sven Delblances om Hjalmar Bergman, Birgitta Trotzig om Edith Södergran, Hasse Alfredsons om Birger Sjöberg och Astrid Lindgrens om Carl David af Wirsén.

Christina Ericson

Nordahl Grieg. ARTIKLAR UR VEIEN FREM. Efterord och övers. Ylva Holm och Jan Stolpe. 231 s. Ordfront, Stockholm 1978. Pris: ca 45:--

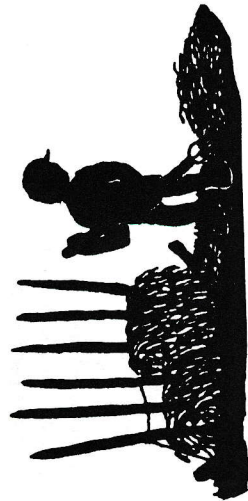
ISBN 91-7324-057-5

Artiklarna i det här urvalet är främst hämtade från tidskriften Veiens frem, som Nordahl Grieg utgav 1936-37. Samtliga är skrivna med framtiden som bakgrund. Det är förkrigsår med uppmarsch i Spanien. Grieg reser dit och skriver brev och artiklar. Han reser också till Sovjetunionen och skriver bl a en kort analys av Moskva-processen. Han polemiserar mot Huxleys pacifism, Hamsuns tyskvänlighet och Gides avfall och angriper det kulturradikala Norges undfallenhet. Han analyserar Vidkun Quisling innan denne blivit en quisling.

Apropå Kielland skriver Grieg: "Vi fortsätter inte där de radikala diktarna slutade, därför att vi faktiskt inte vet tillräckligt om dem. Och vår okunnighet skapar en kraftfull lust i vårt kulturliv."

Artiklarna är lättlästa och märkligt aktuella. Man sträckläser boken. Vi kan fortsätta där Nordahl Grieg slutade.

Lars Andrée.

Knut Hagberg. CARL LINNÆUS. 237 s. Natur och Kultur, Stockholm 1978. Andra bearbetade uppl, andra tryckningen. Pris: ca 65:–

ISBN 91-27-00624-7

Med anledning av 200-årsjubileet av Linnés bortgång har nu Hagbergs bok "Carl Linnaeus" (1939) utkommit i en förkortad och delvis omarbetad upplaga.

Hagberg, kulturskribent i bl a Svenska Dagbladet, skriver med verkligt personligt engagemang men blir ibland för ordrik. Biografen är lättläst och sträcker sig från Linnés uppväxt i Stenbrohult, studier i Uppsala, forskning, resor m m fram till Hammarby och Linnés död 1778. Läsaren får lära känna några av Linnés samtida forskare och också de äldre vetenskapsmän som troligen haft betydelse för Linné. En sådan var Aristoteles i vars "Historia animalium" Linné för första gången fann ett natursystem.

Citaten i boken är många men de stör inte. Dels finns många citat från Linnés omfattande produktion, valda med omsorg, dels citat från släktingar och olika forskare.

Boken bör kunna fungera som inkörsport till fortsatta studier av Linné.

Åke Svensson

Lena Johansson. DEN MASSPRODU- CERADE BILDEN. Ur bildindustrialismens historia. 260 s. AWE/Geber, Stockholm 1978. Pris: ca 80:–

ISBN 91-20-04888-2

För den som vill sätta sig in i de senaste århundradenas bildhistoria finns nu utmärkta möjligheter. Rune Hassners ovärderliga verk "Bilder för miljoner" är redan en klassiker

och Jan Myrdal och Hassner har nyligen på TV avslutat sin serie om den politiska bilden, "Bilden som vapen".

1800-talets bildindustri är Lena Johanssons ämne, och hon beskriver sakkunnigt och faktapäckat den revolutionerande tid då tryckpressarna började snurra allt snabbare runt om i världen i takt med industrialismens framväxt. Och hennes framställning är vid- synt – där finns massmediabilden, reklambil- den, affischbilden och i stort sett allt där bil- den var huvudsaken. Det är det stora greppet som är styrkan, även om mångfalden gör att det specifika ibland tenderar att drunkna.

Som introduktion är "Den massproduce- rade bilden" utmärkt, även om Johanssons framställningsförmåga ibland lider av en tröttsam akademisk tråkighet.

Curt Lundberg

KAMPEN FORTSÄTTER. Rapporter från Sydkorea av T K. 150 s + 16 s foton. Svensk-Koreanska föreningen, u o 1977.

ISBN: saknas

Den 17 oktober 1972 publicerade den japan- ska teoretisk-politiska månadstidskriften "Sekai" det första i vad som skulle komma att bli en lång rad av anonyma brev om situ- ationen i Sydkorea. Signaturen "T K" är vik- tig att läsa: hans brev eller rapporter ger den absolut bästa bilden av tillståndet i Pak Jung His fascistiktatur. Det aktuella urvalet om- fattar 26 brev från tiden november 1972 till juni 1974. För den som läser engelska finns ett betydligt fullgärare urval: "Letters From South Korea by T K" (Iwanami Shoten, To- kyo 1976). Dessutom har nyligen utkommit "Story About Mad Dog" (FLPH, Pyongyang 1977), en översättning av ett brev från april 1977.

Kaj Svensson

Ernst Klein. OM FOLKDANS. Samman- ställning, förord och litteraturlista av Mats Rehberg. 122 s. LT, Stockholm 1978. Pris: ca 38:–

ISBN 91-36-01135-5

Ernst Klein var en av de främsta dansför- skarna i vårt land. I denna bok har Mats Rehberg sammanställt ett urval av Kleins viktigaste artiklar om svenska folkdanser. Här finns bl a en redogörelse för de äldsta dansformerna, en genomgång av polskornas bakgrund samt en artikel om skilnaden mel- lan folkdans och folklig dans. Den senare ar- tikeln är en lysande uppgörelse med den rikt- ning inom folkdansrörelsen som bygger mer på operabalett än på genuina folkdanser.

Boken är en bra början för den som vill lära sig något om grunden till våra folkdanser. Den innehåller många fina bilder och dess- utom en fyllig litteraturlista för den som vill fördjupa sig ytterligare.

Börje Löfgren

Karl Erik Lagerlöf. DOSTOJEVSKIJ, LIV OCH DIKT. 207 s. Alba, Stockholm 1978. Pris: ca 55:–

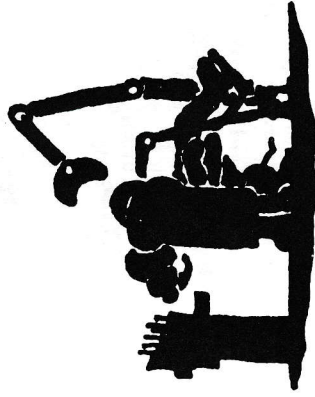
ISBN 91-7458-074-4

Denna Dostojevskijbiografi innehåller analy- ser av ett urval av författarens romaner, var- vade med biografiska notiser och antydningar om den idéhistoriska bakgrunden. Med säker hand tecknas Dostojevskijs utvecklingskur- va: hur han inleder sitt författarskap i en kva- sirealistisk stil – en "hallucinatorisk rea- lism", för att sedan till vänner-kritikern Be- linskij stora besvikelse utvecklas mot helt andra horisonter – mot en metafysisk roman- konst.

Lagerlöf diskuterar också Dostojevskijs fi- losofiska postulat (Guds existens, förnufts destruktivitet, kärlekens nödvändighet) och visar hur dessa, kombinerade med en nästan patologisk inblick i det mänskliga psykets ur- källor, resulterar i några av världslitteratu- rens största romaner. Speciellt lyckad blir analysen av "Idioten", vars "polyfona" struktur omsorgsfullt klarläggs.

Lagerlöf är en engagerad ciceron med ett smittande intresse för sitt ämne. Hans bok är en läsvärd och initierad introduktion till Dos- tojevskijs författarskap.

Kent Begler

Sven Lindqvist. GRÄV DÄR DU STÅR. III. Bonniers, Stockholm 1978. Pris: ca 58:– ISBN 91-0-042731-4

Lindqvists bok handlar om hur arbetaren kan upprätta sin egen historia. Med cementindu- strin som exempel visar Lindqvist på alla de källor man kan gå till för att finna olika delar av sanningen, samtidigt som han visar på de officiella företagshistorikernas ytligheter, försköningar och förvrängningar. Trots Lindqvists farbroderliga tonfall till sin tänkt proletära läsekrets, och trots hans måhända överdrivna tilltro till MBL:s och löntagarfon- dernas betydelse för samhällsomvandlingen, finns det i den här boken ett bett och en snärt som skiljer sig från det mesta Lindqvist tidi- gare skrivit.

Själv vet jag efter flera års studier i pap- persindustriarbetarnas historia hur svårt det kan vara att få fram fakta, men den här boken gav mig en rad nya uppslag. Den är helt en- kelt ovärderlig för alla som har intresse för arbetarklassens historia här i landet: en bok för Förr och Nu:s läsare!

Lars Åke Augustsson

Tomas Löfström. MINNET AV EN BY. En bok om Sturup. 310 s. LT, Stockholm 1978. Pris: ca 69:–

ISBN 91-36-01119-3

1971-72 gjorde Löfström en serie intervjuer med f d Sturupsbor. Om detta berättar han på ett gripande, direkt och effektivt sätt i inledningskapiteln till sin bok om den lilla byn i södra Skåne som fick sätta livet till för den nya storflyktsplatsen. Då var det inte meningen att det skulle bli en bok; undersökningarna gjordes för akademiska avhandlingar, men efter hand växte det fram en medvetenhet hos Löfström om att detta material bara kunde komma till sin rätt i en bok: "Och jag inser att det inte är en avhandling jag vill skriva. Men jag vill inte heller skriva en roman. Så långt från verkligheten vill jag inte gå."

Alltså blev det istället denna dokumentära skildring, som imponerar med sin bredd och med den oerhörda kunskap den förmedlar. Här finns allt från 1684 års Sturup bevuxet med "bökeskog", fram till dagens storflyktsplats. En bok för alla som är intresserade av folkliv i Sverige, och av hur olika ekonomiska system påverkat människans miljö och omgivning.

Thomas Nydahl

ETT ONÖDIGT ONT. En antologi om porr och prostitution. Red. Gunilla Fredelius. 150 s. Ordfront, Stockholm 1978. Pris: ca 40:–

ISBN 91-7324-073-7

Sextiotalets liberala inställning till pornografi och prostitution avlöses nu av en allt bredare folkopinion mot dessa företeelser. "Ett onödigt ont" är ett resultat av och en del i denna opinion. I boken får man en historisk bakgrund och blir orienterad i gammal och nu

gällande lagstiftning. Alla dåliga argument för porr och prostitution punkteras effektivt. Jag vill särskilt nämna Jeanette Genteles kunniga och avslöjande inlägg om sexliberalismen på sextiotalet och Margot Österståls utmärkta och skakande berättelse om sin och dotterns kamp mot prostitution och knarkelände.

De olika skribenterna är eniga i de grundläggande frågorna men redovisar ingen enhetlig linje för det fortsatta arbetet. Någonstans måste man dock börja och den här boken är utmärkt nyttig som kunskapsunderlag i kampen mot människoförnedrande pornografi och prostitution.

Bosse Ek

Göran Palm. KRITIK AV KULTUREN. 181 s. Författarförlaget, Stockholm 1978. Pris: ca 40:–

ISBN 91-7054-258-9

I några av bokens uppsatser tar Palm upp vad han skrivit om kulturfrågor på 50- och 60-talet, t ex om litteraturkritik, och jämför med dagens situation.

Under rubriken "Kultur betyder odling" definierar Palm ordet kultur med hjälp av några uppslagsverk. Från ordets ursprungsbetydelse, odling, fortsätter han vidare och menar att kultur är förädling, ans, skötsel, växt osv. Enligt Palm täcker detta kulturbegrepp alla mänskliga aktiviteter och inte enbart det nu gängse, dvs konst, litteratur m m. Men Palm kommer snett. Frågan om kultur är inte något man slår i uppslagsböcker för att finna svar på.

Trots bokens omfång saknas helt en diskussion om den kamp om kulturen som förts och förs idag. Boken känns därför tunn.

Ake Svensson

PENGARNA ELLER LIVET. En bok om miljökampen. Förstamajboken 1978. 144 s. Ordfront, Stockholm 1978. Pris: ca 25:–

ISBN 91-7324-075-3

Årets Förstamajbok är tillägnad miljörörelsen. Sjuotioalets stora folkrörelse. Som det numera har blivit tradition behandlas ämnet (miljökampen) både som novell, dikt och bild och med många olika infallsvinklar. Här beskrivs industrimiljö och exploatering av skogen, giftbesprutning och kamp mot människofientlig bebyggelse. Som helhet ger boken en fästämnd beskrivning av den miljökamp som pågår överallt i landet.

"Pengarna eller livet" har getts ut i samarbete mellan Ordfront, Folket i Bild/Kulturfront, Fältbiologerna, Jordens vänner och Miljöförbundet.

Hans-Magnus Meincke

Anders Persson. ÖSTERRIKE MELLAN HITLER OCH MUSSOLINI. 41 s. Ordfront, Stockholm 1978. Pris: ca 25:–

ISBN 91-7324-086-9

Den 11 mars 1938 ockuperades Österrike av Hitlertyskland. Ännu kvällen innan hade Österrikes revolutionära socialister svårt att bestämma sig för om Hitler verkligen utgjorde det största hotet mot Österrikes folk.

Det är ett värdefullt arbete författaren tillsammans med Folket i Bild/Kulturfronts Norrköpingsavdelning och Ordfront utfört, då han gjort Österrikes historia mellan 1918 och 1938 tillgänglig. Vi kan dra livsviktiga lärdomar av de österrikiska ledarnas ovilja att låta till folket, av arbetarrörelsens splittring och oklarhet om det nationella oberoendets betydelse.

Boken är rikt illustrerad och jag hoppas att den kommer att läsas av många. Inte minst av dem som anser sig alltför revolutionära för enhetsfrontsarbete eller skyr det av partitaktiska skäl.

Marie-Louise Persson

Nils Herman Quiding. SLUTLIQVID MED SVERIGES LAG, i fyra böcker uppgjord af Nils Nilsson, Arbetskarl. Efterskrift Kaj Svensson. 640 s. Gidlunds, Stockholm 1978. Pris: ca 100:–

ISBN 91-7021-198-1

Nils Herman Quiding (1808-1886) var jurist och verkade under många år som rådmän i Malmö. Under pseudonymen Nils Nilsson Arbetskarl publicerade han under 1870-talet den samhällskritiska uppgörelse som nu återutges. Trots att hans namn antagligen är obekant för många är hans tankar ändå inte okända. August Strindberg läste nämligen "Slutliqvid" och yttrade sig bl a om den: "Thet äär Biblia. Thet äär all then Heeliga Skrifft! För mig!" Och visst kan man se inflyttandet. Särskilt märks det enligt min mening, i "Slutliqvidens" fjärde del där Quiding också använder den korthuggna dialogens form för att klargöra sina tankar. Men det är typiskt att Quidings namn saknas t o m som fotnot i såväl Tigerstedts litteraturhistoria som i Ny illustrerad svensk litteraturhistoria. I hundra år har vi väntat på denna utgåva. Det går i längden inte att undvara en originell utopist som Quiding.

Kaj Svensson har försett boken med ett utmärkt klargörande efterord.

Svante Svensson

Ebbe Schön. JAN FRIDEGÅRD. Proletärdiktaren och folkkulturen. 246 s. Wahlström & Widstrand, Stockholm 1978. Pris: ca 75:-- ISBN 91-46-13102-7

Ebbe Schön försöker med denna bok visa hur förankrad Fridégård var i den folkliga kulturen. Schön tillbakavisar alla påståenden om att Fridégård övergav sin proletära linje, när han började ägna sig åt spiritualism. Han menar att Fridégård sökte ett alternativ till kyrkans förkunnelse.

Schön ger en fyllig beskrivning av Fridégårds bakgrund, hur han växte upp som medlems av lantarbetarproletariatet, hur han tog värvning osv. Han kartlägger hur Fridégård i sin diktning tar klart parti för fattigfolket mot det borgerliga samhället. Schöns undersökning är koncentrerad kring Fridégårds diktning och denna är satt i relation till den folkliga kulturen. Boken är skriven på ett enkelt och lättförståeligt språk.

Stig Hansén

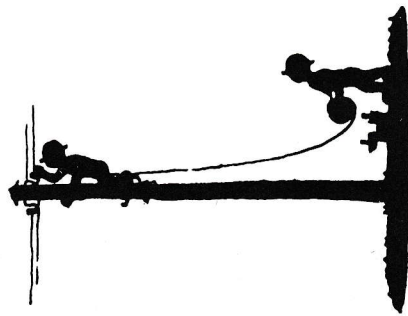
Axel Strindberg. ARBETARE OCH RADIKALER I 1700-TALETS SVERIGE. Efterord Tomas Forser. 288 s. Gidlunds, Stockholm 1978. Pris: ca 41:--

ISBN 91-7021-230-9

Utifrån en materialistisk historiefupfattning skriver Axel Strindberg om svenskt 1700-tal. Han tar teaterstycket "Fabriksflickan" av Pehr Enbom som utgångspunkt för att beskriva de förtryckta klasserna och det blygsamma men växande proletariatet vars majoritet befanns i Stockholm. En mer allmän genomgång av 1700-talets litteratur ger Strindberg otaliga illustrationer av de förändrande klassförhållandena, adeln i ex höll på att trängas undan av det växande köpmannaskapet.

Boken är en oerhört rik källa att ösa ur om man vill försöka få grepp om Sveriges historia. Tomas Forser ger i bokens efterskrift en bild av hur Strindbergs bok bemöttes när den utkom på 30-talet.

Matz Davidsson

Han Suyin. LHASA DEN ÖPPNA STATEN. In resan till Tibet. Övers. Erik Frykman. 178 s. Norstedts, Stockholm 1978. Pris: ca 80:--

ISBN 91-1-783032-X

Han Suyin har stora kunskaper om Kina och har ju skrivit flera utmärkta böcker i ämnet. Men Tibetboken är en besvikelse. Hon besökte Tibet en vecka 1975. Materialet hade räckt till en bra reportagebok, men författaren har slarvat både med bakgrundsteckningen och de aktuella reportageavsnitten. Skildringen av Tibets historia rymmer flera fel och egendomliga slutsatser, skildringarna från dagens Tibet är splittrade och illa genomarbetade. Översättaren är professor i engelska men har gjort en svag bok ännu sämre genom lång rad elementära missar. - Trots kritiken bör boken naturligtvis läsas av alla som är intresserade av Tibet: konkreta rapporter därifrån är ju sällsynta. Och många detaljer och iakttagelser är naturligtvis upplysande trots att boken blev ett snabbjobb. Bäst är avsnittet om sjukdomarna och hälsovården i Tibet, ett ämne som författaren kan ordentligt och där hon följaktligen kunde ställa vettiga frågor.

Jan Stolpe

SVENSKA LÅTAR. Samlade av Nils Andersson och Olof Andersson. Gidlunds förlag i samarbete med Samfundet för visforskning/Svenskt visarkiv, Stockholm 1978. 1. Dalarna I. 2. Dalarna II. 3. Dalarna III. 4. Dalarna IV. 5. Jämtland och Härjedalen I. 6. Jämtland och Härjedalen II. 7. Medelpad. 8. Hälsingland och Gästrikland I. 9. Hälsingland och Gästrikland II. 10. Värmland. 11. Dalsgötland. 12. Bohuslän och Halland. 13. Västergötland. 14. Närke. 15. Västmanland. 16. Uppland. 17. Södermanland. 18. Småland. 19. Östergötland I. 20. Östergötland II. 21. Skåne I. 22. Skåne II. 23. Skåne III. 24. Skåne IV. Pris: ca 50:--/del.

Den svenska folkmusiken har gamla rötter men det var först under 1800-talet som tanken att insamla och uppteckna denna kulturskatt började ta form. Och de stora namnen är här Nils Andersson (1864-1921), skånsk jurist och ämbetsman som under studietiden i Lund började intressera sig för sitt landskaps spelmanslåtar, och hans medhjälpare Olof Andersson (1884-1964), likaledes skåning och till yrket frisör. På uppdrag av Folkmusikkommissionen (grundad 1908) genomförde de ett omfattande insamlingsarbete som resulterade i 24 delar "Svenska Låtar". I Gidlunds nyutgåva konstaterar Bengt R Jonsson i ett efterord att detta storverk har få motsvarigheter i andra länder. Själv har jag ännu bara spelat mig igenom första delen med hälsingepolskor men sedan återstår alltså ytterligare 23 volymer. "Svenska Låtar" är en guldgruva att ösa ur!

Margareta Zetterström

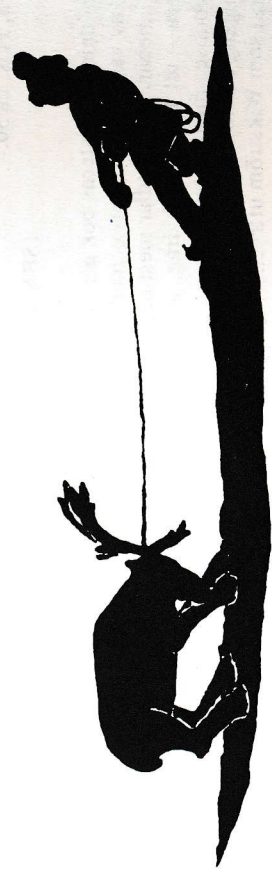
Axel Uhlén. ARBETARDIKTNINGENS PIONJÄRPERIOD 1885-1909. Efterord Lars Furuland. Ill. Ordfront, Stockholm 1978. Pris: ca 65:--

91-7324-069-9

Det finns böcker som i kraft av sitt ämne så att säga övervinner sina egna brister, och Axel Uhléns pionjärbete är en sådan bok. I många år förblev denna bok outgiven, till slut tvingade förlagens ointresse Uhlén till att själv ge ut den, och hittills har den i många år varit omöjlig att få tag i.

Ofullkomligheterna, som Lars Furuland varsamt men tydligt pekar på i sin efterskrift, finns i Uhléns litterära omdöme; Uhlén tillämpar någonslags klasslös måttstock på "litterär nivå". Men han har en stränghet ifråga om vetenskapliga data och en sakkunskap också när det gäller mindre betydande diktare, som gör det här till en självklar uppslagsbok om arbetarlitteraturen, tillsammans med Ahlenius' och Runnquists tunnare översikter i ämnet. Vem fortsätter Uhléns insats framåt i tiden?

Lars Åke Augustsson

Hans Wallentin. SVENSKA FOLKETS HISTORIA. III. av Romulo Enmark. 207 s. Prisma/Fören Verdandi, Stockholm 1978. Pris: ca 39:-

ISBN 91-518-1200-2

På 200 sidor förs läsaren genom historien med en väldig fart. Från inlandsisens tillbakagång fram till våra dagar. Det kan naturligtvis inte bli fråga om någon utförlig beskrivning, utan boken är snarare ett alternativ till den gängse skildringen av kungarnas, institutionernas, statens och överhetens historia.

Författarens utgångspunkt är ett materialistiskt synsätt. Den tes han driver är att kampen mellan samhällsklasserna om produktionsöverskottet är avgörande för samhällsutvecklingen.

Boken ger en klar bild av ättessamhället, slavägarsamhället, det feodala och det kapitalistiska samhället. Författaren förklarar dessa samhällens respektive ekonomiska förutsättningar lättfattligt och på ett enkelt och redigt språk.

Boken är rikt illustrerad med suggestiva svartvita bilder (samt kartor och tabeller).

Sophie Hedén

Jan Erik Wikström. FRIHET MÅNGFALD KVALITET. 160 s. Steglands, Göteborg 1978. Pris: ca 30:-

ISBN 91-7062-322-8

Utbildningsministerns bok ger en ganska god bild av vad liberal kultur- och utbildningspolitik innebär. Det handlar mest om att administrera – att förmedla bidrag, att främja, att tillgodose minoritetsintressen, att ge fler ”tillgång till kultur” osv – att stödja utan att styra, som Wikström uttrycker det.

Boken ger en överblick över högskoleformen, folkhögskolans framtid, bibliotek och läsande, forskning och samhällsutveckling, massmediafrågor m m.

Vårt att påpeka är att Wikström i fråga om pressfriheten klart motsätter sig de korporativistiska och odemokratiska tendenserna. Annars saknar man oftast några klara ord om vad utbildningsministern vill – förutom att administrera.

Lennart Ilke

Åke Åkesson. HJÄRTAT OCH FACKLAN. Ragnar Jändels liv och diktning. 230 s. LT, Stockholm 1978. Pris: ca 85:-

ISBN 91-36-01117-7

Åke Åkesson har i samarbete med Blekinge läns bildningsförbund skrivit en omfattande biografi om författaren Ragnar Jändel (1895-1939).

Jändel var tillsammans med t ex Ivan Oljelund och Harry Blomberg den tidiga arbetarrörelsens sk fämflyktingar. Den politiska kampen förbyttes till en religiös världsbild, som snart ställde dessa författare i harnesk mot arbetarrörelsen – de formligen fördrevs. Åkesson försöker nansera bilden av Jändel och det gör han bra. Bl a lyfter han fram Jändels betydande naturprosa och naturlyrik, som hämtat sin inspiration från Blekinges säregna natur.

Jag tror inte man kan säga att Jändel är någon betydelsefull person i svensk litteratur. Det hävdar inte heller Åkesson utan tecknar ett tämligen förutsättningslöst och ärligt porträtt.

Mats Davidsson